

พระบวรราชานันดรินทร์
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหิตโรศวรังษิรวรค์
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๗ มกราคม ๒๕๕๘

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961202009

บ 28127

DS สัจจิตรา สันธนาภรณ์.
581 พระบรมราชานุสรณ์พระบาท
ป618พ สมเด็จพระปวงเรนทราเมศ
2558 พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
7 มกราคม 2558.

74612

วันที่	22, ๓.๑., 58
เลขทะเบียน	ข/28127
เลขหมู่	DS
	581

๒618พ

2558

พระบอรรราชานุสรณ์

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๗ มกราคม ๒๕๕๘

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

สุจิตรา วัฒนานาภรณ์
ผู้เรียบเรียงและรวบรวม

นายมารชัย กองบุญมา
ผู้จัดพิมพ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

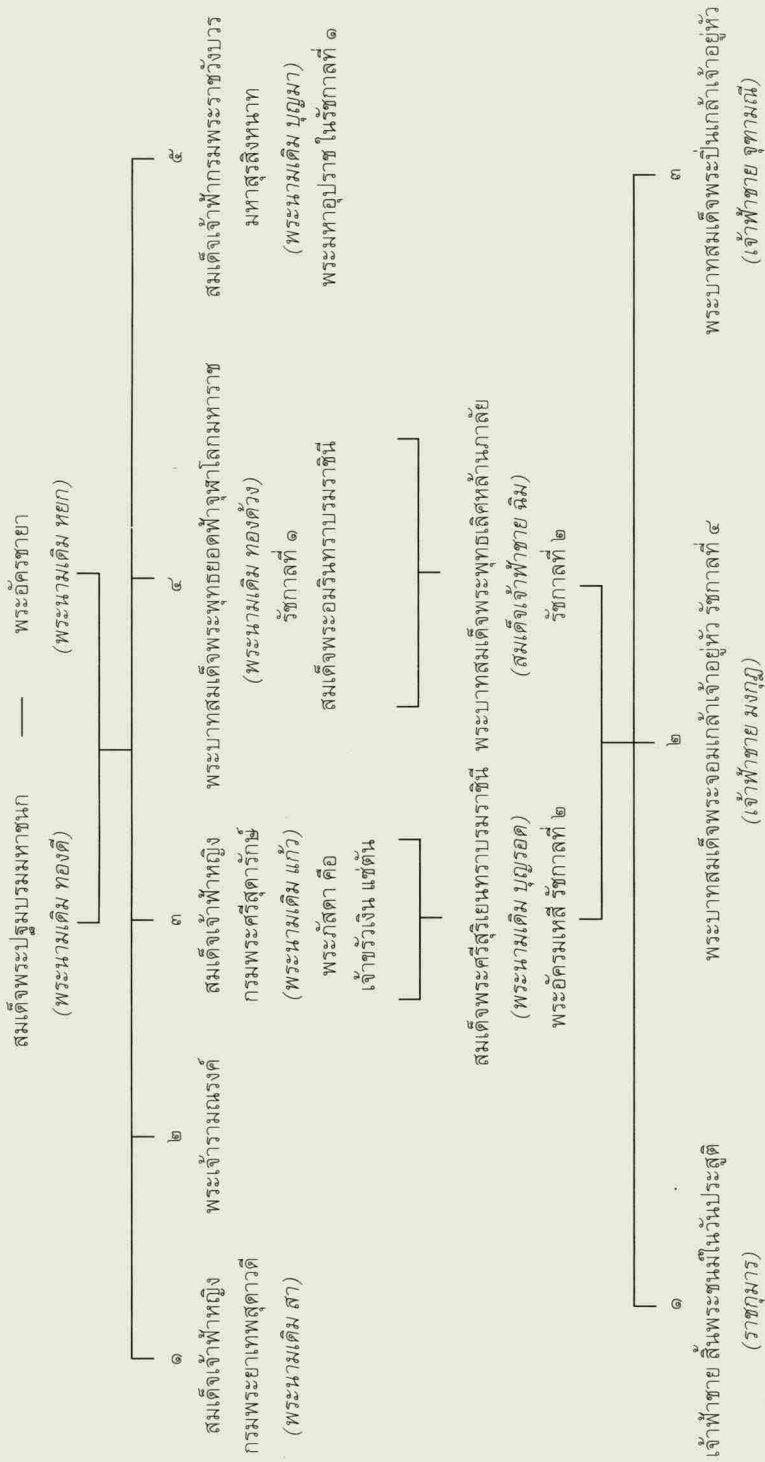

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ราชสกุลวงศ์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี

พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อกันมา ดังนี้

- รัชกาลที่ ๑** พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหากษัตริย์บรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 รัชกาลที่ ๑
 พระราชินี สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี (๒๒๘๐-๒๓๖๙)
 รัชกาลที่ ๑
 พระราชินี กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (๒๒๘๖-๒๓๖๖)
 รัชกาลที่ ๑
 พระราชินี เป็นพระราชภาดาร์่วมพระราชชนกชนนีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 มหาราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว ๓ ปี พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงพระราชทานอุปราชภิเษกแต่สมเด็จพระเจ้า
 ลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
 รัชกาลที่ ๑
 พระราชินี กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข คือ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์
 (๒๒๘๘-๒๓๔๙) เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุขาวดี
 กับ พระอินทรรักษา (หม่อมเสม)
- รัชกาลที่ ๒** พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหากษัตริย์บรมนาถ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 รัชกาลที่ ๒
 พระราชินี สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (๒๓๑๐-๒๓๗๙)
 รัชกาลที่ ๒
 พระราชินี กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ (๒๓๑๖-๒๓๖๐)
 รัชกาลที่ ๒
 พระราชินี เป็นพระราชภาดาร์่วมพระราชชนกชนนีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- รัชกาลที่ ๓** พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาเชษฐาภินทร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ ๓
 พระราชินี สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (๒๓๑๐-๒๓๗๙)
 รัชกาลที่ ๓
 พระราชินี กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ (๒๓๒๘-๒๓๗๕) เป็นพระเจ้าลูกเธอที่ ๑๗ ใน
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (เจ้าจอมน้อยใหญ่ธิดาเจ้าพระยานคร
 (พัฒน์) เป็นเจ้าจอมมารดา) และเป็นพระราชบุตรเขยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

รัชกาลที่ ๙

พระราชินี

สยามมกุฎราชกุมาร

สยามบรมราชกุมารี

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

ประสูติ ๕ ธันวาคม ๒๔๗๐ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๘๙-ปัจจุบัน

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (๒๔๗๕-ปัจจุบัน)

พลเอกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาชิราลงกรณ์ ทรงดำรงพระราช

อิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร

เมื่อ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕

พลเอกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์

ทรงรับพระราชทานสถาปนาพระราชอิสริยยศ เป็น สมเด็จพระเทพรัตน

ราชสุตาเจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัชสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี

เมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๒๐

สายราชสกุลในพระบรมราชวงศ์จักรี

รัชกาลที่ ๑

๑. อินทรางกูร	๒. ทัพกุล	๓. สุริยกุล	๔. ฉัตรกุล
๕. ฟุ้งบุญ	๖. ดาราการ	๗. ดวงจักร์	๘. สุทัศน์

รัชกาลที่ ๒

๑. อาภรณ์กุล	๒. มาลากุล	๓. กล้ายไม้	๔. กุสุมา
๕. เดชาติวงศ์	๖. พนมวัน	๗. กุญชร	๘. เรณูนันทน์
๙. นียมิศร	๑๐. ทินกร	๑๑. ไพฑูรย์	๑๒. มหากุล
๑๓. วัชรวิวงศ์	๑๔. ชุมแสง	๑๕. สนิทวงศ์	๑๖. มรกฏ
๑๗. นิลรัตน์	๑๘. อรุณวงศ์	๑๙. กปิตถา	๒๐. ปราโมช

รัชกาลที่ ๓

๑. ศิริวงศ์	๒. โกเมน	๓. คนเजर	๔. งอนรณ
๕. ลดาวัลย์	๖. ชุมสาย	๗. ปิยากร	๘. อุไรพงศ์
๙. อรณพ	๑๐. ล้ายอง	๑๑. สุบรรณ	๑๒. สิงหรา
๑๓. ชมพูนุท			

รัชกาลที่ ๔

๑. จักรพันธ์	๒. ภาณุพันธ์	๓. จิตรพงศ์	๔. นพวงศ์
๕. สุประดิษฐ์	๖. กฤดากร	๗. คัดคนางค์	๘. สุขสวัสดิ์
๙. ทวีวงศ์	๑๐. ทองใหญ่	๑๑. เกษมสันต์	๑๒. กมลาคัน
๑๓. เกษมศรี	๑๔. ศรีธวัช	๑๕. ทองแถม	๑๖. ชุมพล
๑๗. เทวกุล	๑๘. สวัสดิ์กุล	๑๙. จันทรทัต	๒๐. ชยางกูร
๒๑. วรวรรณ	๒๒. ติศกุล	๒๓. โสภางค์	๒๔. โสณกุล
๒๕. วัฒนวงศ์	๒๖. สวัสดิ์วัฒน	๒๗. ไชยันต์	

รัชกาลที่ ๕

๑. บริพัตร	๒. จักรพงศ์	๓. มหิดล	๔. จุฑาธุช
๕. ยุคล	๖. กิตติยากร	๗. รพีพัฒน์	๘. ประวีตร
๙. จิระประวัติ	๑๐. อาภากร	๑๑. ฉัตรชัย	๑๒. เพ็ญพัฒน์
๑๓. วุฒิชัย	๑๔. สุริยง	๑๕. รั้งลิต	

รัชกาลที่ ๖

ไม่มีพระราชโอรส

รัชกาลที่ ๗

- ๑. คักติเดชน์

รัชกาลที่ ๘

ไม่มีพระราชโอรส

รัชกาลที่ ๙

- ๑. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พลเอกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาชิราลงกรณ์

พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๑

- ๑. อสุณี
- ๒. ลังขทัต
- ๓. ปัทมสิงห์
- ๔. นีรสิงห์

พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๒

- ๑. บรรยงกะเสนา
- ๒. อิศรเสนา
- ๓. พยัคฆเสนา
- ๔. รังสิเสนา
- ๕. สหาวุธ
- ๖. ยุคันธร
- ๗. ลีลั้งษ์
- ๘. รัชนิกร
- ๙. รອງทรง

พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๓

- ๑. อิศรศักดิ์
- ๒. กำภู
- ๓. เกสรา
- ๔. นุชะศักดิ์
- ๕. นันทศักดิ์

พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๔^๒

- ๑. สุธารส
- ๒. วรรัตน์
- ๓. ภาณุมาศ
- ๔. หัสตินทร์
- ๕. นวรัตน์
- ๖. ยุคนธรานนท์
- ๗. โตษะณีย์
- ๘. นันทวัน
- ๙. พรหมเมศ
- ๑๐. จรูญโรจน์
- ๑๑. สายสนั่น

พระราชวรวงศ์ ชั้น ๕^๓

- ๑. วิลัยวงศ์
- ๒. กาญจนวิชัย
- ๓. กัลยาณะวงศ์
- ๔. สุทัศนีย์
- ๕. วรวุฒิ
- ๖. รุจจวิชัย
- ๗. วิบูลยพรรณ
- ๘. รัชนี้
- ๙. วิสุทธิ

กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

- ๑. ปาลกะวงศ์
- ๒. เสนีวงศ์

พระปฐมบรมราชวงศ์

- ๑. นรินทรกุล
- ๒. เจษฎางกูร
- ๓. นรินทรางกูร
- ๔. เทพหัสติน
- ๕. มนตรีกุล
- ๖. อิศรางกูร

^๒ ราชสกุลที่สืบสายมาจากพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๓ ราชสกุลที่สืบสายมาจากพระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

คำนำ

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดทำหนังสือ “พระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศมหิศรครั้งที่๑พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว : ๗ มกราคม ๒๕๕๘” ขึ้น เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้มอบหนังสือดังกล่าวให้กับหน่วยงาน ข้าราชการบริพาร และประชาชนทั่วไป ที่มาร่วมในงานพิธีวางพวงมาลาถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงละครแห่งชาติ ที่ชมรมฯ ได้จัดร่วมกับกรมศิลปากร ในวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘ และจักได้มอบหนังสือให้ห้องสมุดของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสถาบันการศึกษา เพื่อใช้ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการสืบไป

ในการจัดทำหนังสือได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย ผู้เขียนจึงใคร่ขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ด้วย

๑.ขอขอบคุณ ดร.สุทิษา โรจนอนันต์ , Dr. Frédéric CARRAL และคณะ จากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ได้กรุณาช่วยแปลพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นภาษาฝรั่งเศส และ ขอขอบคุณ ที่กรุณาช่วยตรวจทานและปรับปรุงบทความพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในภาคภาษาอังกฤษให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น และขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ก่อศักดิ์ ธรรมเจริญกิจ จากภาควิชาภาษาตะวันออก (สาขาวิชาภาษาจีน) คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ CU Transcenter ที่ได้ช่วยแปลพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นภาษาจีน ทั้งนี้บทความภาษาฝรั่งเศส อังกฤษ และภาษาจีนดังกล่าว อยู่ในบทที่ ๑

๒.ขอขอบคุณหม่อมหลวงชัยนิมิตร นวรัตน์ ที่กรุณาส่งบทความเรื่องภาพปริศนาพระบรรณาษาลักษณะสองภาพ ซึ่งได้นำบทความดังกล่าวลงเป็นบทที่ 4 ในเล่มนี้

๓.ขอขอบคุณพระราชไมตรี เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม คุณเด่นดาว ศิลปานนท์ ภัณฑารักษ์ชำนาญการพิเศษ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และ พ.ท.ประณต ศิริพันธ์ ผู้อำนวยการค่ายทหารปืนใหญ่พระปิ่นเกล้า ที่กรุณาให้สัมภาษณ์ เพื่อประกอบบทความเรื่อง สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในบทที่ ๕ ในเล่มนี้

๔.ขอขอบคุณกรมศิลปากร ที่ให้ความอนุเคราะห์ภาพถ่ายในงานพิธีวางพวงมาลา ถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๗

ตลอดจนหน่วยงานและบุคคลหลายฝ่ายเมื่อนมิได้เอ่ยนาม ที่กรุณาอนุเคราะห์ ข้อมูล อำนวยความสะดวกในการถ่ายภาพ และให้สัมภาษณ์

สุจิตรา สันธนาภรณ์
ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

สารบัญ

	หน้า
ส่วนนำ	
๑. สายราชสกุลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	ก
๒. พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรีวงศ์	ข
๓. สายราชสกุลในพระบรมราชวงศ์จักรี	จ
๔. คำนำ	ช
บทที่ ๑ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑
๑. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย อรุณ สันธนาภรณ์	๑
๒. BIOGRAPHY OF KING PINKLAO ถอดความเป็นภาษาอังกฤษ โดย Walter Toovey และ สุจิตรา สันธนาภรณ์	๑๓
๓. LA VIE DU ROI PINKLAO ถอดความเป็นภาษาฝรั่งเศส โดย ดร.สุทิสชา โราชอนันต์ , Dr. Frédéric CARRAL และคณะ	๒๓
๔. 帕宾诰王陛下史 ถอดความเป็นภาษาจีน โดย ผศ. ก่อศักดิ์ ธรรมเจริญกิจ	๓๓
บทที่ ๒ ราชวงศ์จักรีและราชสกุลที่เกี่ยวข้องด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียบเรียงโดย อรุณ สันธนาภรณ์	๔๑
๑. พระบรมอัยกา และพระบรมอัยยิกา	๔๑
๒. พระราชบิดาและพระราชมารดา	๔๕
๓. พระเชษฐา	๔๘
๔. พระราชโอรส พระราชธิดา และพระราชนัดดา	๕๙
บทที่ ๓ แรกมีในสยามกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย อรุณ สันธนาภรณ์	๘๔
๑. ด้านการทหาร	๘๔
๒. ด้านวิทยาศาสตร์และการช่าง	๘๘
๓. ด้านการแพทย์	๙๔

ญ

๔. ด้านสถาปัตยกรรม	๙๙
๕. ด้านการศึกษา	๑๐๐
๖. ด้านการดนตรี	๑๐๒
๗. ด้านวัฒนธรรมตะวันตก	๑๐๓
บทที่ ๔ ปริศนาพระบวชฉายาลักษณ์สองภาพ โดย ม.ล.ชัยนิมิตร นวรัตน์	๑๐๗
บทที่ ๕ สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียบเรียงโดย สุจิตรา สันธนาภรณ์	๑๑๖
๑. วัดที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๑๖
๒. พระราชวัง	๑๒๔
๓. สถานที่และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจด้านการทหารของ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๓๕
ภาคผนวก	
๑. รายชื่อผู้วางพวงมาลาถวายสักการะ พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงละครแห่งชาติ ในวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๗	๑๓๘
๒. ภาพพิธีวางพวงมาลาถวายสักการะ พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงละครแห่งชาติ ในวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๗	๑๓๙
๓. ภาพงานกุฐินของชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๔๓
๔. ภาพกิจกรรมของชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.๒๕๕๗	๑๔๔
๕. บรรณานุกรม	๑๔๕

บทที่ ๑

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรียบเรียงโดย อรุณ สันธนาภรณ์

ถอดความเป็นภาษาอังกฤษโดย Walter Toovey และ สุจิตรา สันธนาภรณ์
 ถอดความเป็นภาษาฝรั่งเศสโดย ดร.สุทิสชา โรจนอนันต์ , Dr. Frédéric CARRAL และ
 คณะ ถอดความเป็นภาษาจีน โดย ผศ.ก้องศักดิ์ ธรรมเจริญกิจ

๑๑๑๑๑๑๑

๑. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในบทนี้จะกล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ ทั้งการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและการส่วนพระองค์ ตามที่ได้มีการบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ และเอกสารวิชาการต่าง ๆ โดยเรียงลำดับตามช่วงเวลา ดังนี้

พ.ศ. ๒๓๕๑

● พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระนามเดิมว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีหรือที่เรียกกันว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อย”^๔ พระราชสมภพในวันอาทิตย์ที่ ๔ กันยายนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช(รัชกาลที่ ๑ แห่งราชวงศ์จักรี) ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ในขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช) และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (พระนามเดิมเจ้าฟ้าบุญรอด) มีพระเชษฐาร่วมพระราชมารดา ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย (สิ้นพระชนม์ตั้งแต่ยังพระเยาว์) และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎหรือที่เรียกกันว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าใหญ่

พ.ศ. ๒๓๕๒

(๑ พรรษา)

● พระราชบิดาเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ พระนามว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์จักรี) ในวันที่ ๑๗ กันยายน สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีจึงตามเสด็จพระราชบิดาเข้าไปประทับในพระบรมมหาราชวังพร้อมด้วยพระราชมารดาและพระเชษฐา

^๔ “สมเด็จพระเจ้าฟ้า” เป็นยศของพระเจ้าลูกเธอที่มีพระมารดาเป็นพระมเหสี (หากเป็นพระเจ้าลูกเธอที่พระมารดามีได้เป็นพระมเหสีมียศเป็น “เจ้าฟ้า”)

- พ.ศ. ๒๓๖๓** (๑๒ พรรษา) ● มีการพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีตามธรรมเนียมสำหรับราชตระกูลยศเจ้าฟ้า^๔ ณ พระบรมมหาราชวัง ในวันที่ ๑๙-๒๒ มีนาคม^๖
- พ.ศ. ๒๓๖๔** (๑๓ พรรษา) ● ทรงผนวชสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง เล่าเรียนศีลธรรมและพระศาสนา จากนั้นลาผนวชมาประทับฝ่ายหน้า แล้วทรงศึกษาวิชาตามแบบแผนราชสกุลที่จัดให้เจ้านายได้เล่าเรียน อาทิ อักษรสมัย (ภาษาไทยและภาษาขอม) ศิลปศาสตร์ (หัตถ์ทรงช่างทรงม้าและใช้เครื่องคั้ตราวุธ) หัตถกรรม ทำการช่าง นิติศาสตร์ ราชประเพณีและวรรณคดี
- พ.ศ. ๒๓๖๗** (๑๖ พรรษา) ● พระราชบิดาเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๑ กรกฎาคม (สิริพระชนมายุได้ ๕๗ พรรษา) กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓ แห่งราชวงศ์จักรี) ในวันที่ ๑ สิงหาคม สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีจึงเสด็จไปประทับ ณ พระราชวังเดิม กับพระราชมารดา สำหรับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระเชษฐาซึ่งยังผนวชพระอยู่ได้ ทรงสมณเพศต่อโดยประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุและวัดสมอราย
- ทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษกับนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ พ่อค้าชาวอังกฤษ ต่อมาทรงศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตก อาทิ วิทยาศาสตร์ เครื่องจักรกล การต่อเรือ การพิมพ์ จากมิชชันนารีชาวอเมริกาหลายท่าน อาทิ หมอบรัดเลย์ (Dr.Dan Beach Bradley) หมอเจซซี แคลเวลล์ (Jesse Caswell) หมอแซมมวล เรโนลล์ เฮ้าส์ (Dr.Samuel R.House) นายชานด์เลอร์ (Chandler)^๗
- พ.ศ. ๒๓๗๒** (๒๑ พรรษา) ● ทรงผนวชพระ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม^๘ แล้วเสด็จไปประทับ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ในระหว่างผนวชได้ทรงศึกษาตามราชประเพณี

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องชุมนุมพระราชอิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, ๒๕๔๘) น. ๒๖.

^๖ มีพระราชพิธีโสกันต์ตามยศเจ้าฟ้าโดยมีเขาไกรลาสและมีพิธีแห่ เจริญพุทธมนต์ โสกันต์และสมโภช ๓ เวลา

^๗ อำพัน ต่อมทวารวณนะ, พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศวรศรีพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์จินวณิชย์, ๒๕๑๒) น. ๔, ๘-๙.

^๘ พระราชพิธีผนวชนั้น ทรงพระราชยานผูกสี่มีเครื่องแห่ตามธรรมเนียมยศเจ้าฟ้า แห่งสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันรุ่งขึ้นมีกระบวนแห่หน้าผ่านพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับทอดพระเนตรอยู่ แล้วผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เช่น ศาสนาชั้นสูงสมณะวิปัสสนา วรรณคดีชั้นสูง ระหว่างนี้ได้ทรงหัดเทศน์กัณฑ์มหาธาต เมื่อลาผนวชได้เข้ารับราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. ๒๓๓๕
(๒๔ พรรษา)

- พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์^๙ และโปรดเกล้าฯ ให้บังคับบัญชากรมทหารแม่ปืนหน้าแม่ปืนหลัง ญวนอาสารบและแขกอาสาจาม
- พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ไปสร้างป้อมชื่อ “พิฆาตข้าศึก” เพื่อรักษาปากแม่น้ำแม่กลอง ที่สมุทรสงคราม^{๑๐}
- ทรงต่อเรือแบบยุโรป Royal Adeliade เป็นเรือสินค้าขนาดเล็ก เรือลำนี้ต่อมาได้ใช้ไปปราบเจ้าแขกที่ก่อการจลาจล

พ.ศ. ๒๓๓๘
(๒๗ พรรษา)

- ทรงเริ่มนำการแพทย์ตะวันตกสู่พระราชสำนัก โดยโปรดให้หมอบรัดเลย์ไปตรวจเยี่ยมอาการของเจ้าจอมมารดาเอม พระสนมเอกที่เพิ่งประสูติพระธิดา และต่อมาโปรดให้หมอบรัดเลย์ไปตรวจเยี่ยมอาการประชวรของพระราชมารดา และรักษาอาการประชวรด้วยโรคลม (อัมพาต) ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎจนพระอาการดีขึ้น

พ.ศ. ๒๓๓๙
(๒๘ พรรษา)

- พระราชมารดาประชวรพระโรคชรา เสด็จสวรรคตในวันที่ ๑๘ ตุลาคม (พระชนมายุ ๗๐ พรรษา)^{๑๑}
- ทรงต่อเรือพุทธอำนาจ (Fairy) และเรือราชฤทธิ (Sir Walter Scott) เป็นเรือบาร์กขนาด ๒๐๐ ตัน มีปืนใหญ่ ๑๐ กระบอก

^๙ พระราชพิธีเลื่อนพระนามตั้งกรมใหม่ ได้จากฤกษ์พระนามขึ้นสู่แผ่นพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ อชฌนาม สิริสวัสดิทฤฆายุสม แล้วเชิญพระสุพรรณบัฏเข้าพิธีทางสงฆ์ จากนั้นเชิญขึ้นพระเสลี่ยงแหไปที่ประทับ และเชิญขึ้นบนมณฑลพระราชพิธี สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จออกทรงศีลฟังพระสวดพระพุทธรูป ทรงสรงและเสด็จผลัดพระเศวตภูษา แล้วเสด็จมาทรงนั่งจากนั้นขุนนางถวายพานพระสุพรรณบัฏ

^{๑๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๘) น. ๕๐.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, น. ๗๐.

- พ.ศ. ๒๓๘๑**
(๓๐ พรรษา) ● ทรงมีพระโอรสพระองค์แรก ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเฒ่า พระนามว่า ยอชวอชิงตัน^{๒๒} หรือพระองค์เจ้ายอดยิ่งประยุรยศบวรราชโอรสรัตนราชกุมาร ซึ่งภายหลังได้บวรราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ พระมหากษัตริย์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) และหลังจากนี้ทรงมีพระโอรสและพระธิดาเพิ่มขึ้นรวมเป็น ๕๘ พระองค์^{๒๓}
- พ.ศ. ๒๓๘๓**
(๓๒ พรรษา) ● พระองค์ได้รับพระราชทานอนุญาตอพยพที่หนีจากค่ายจางเตียน ๑๓๔ คน จึงทรงฝึกให้เป็นทหารปืนใหญ่โดยใช้วิธีการฝึกแบบตะวันตก
- พ.ศ. ๒๓๘๔**
(๓๓ พรรษา) ● พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่ยกกองทัพเรือไปปราบญวนที่เมืองบันทายมาศ ในการนี้ได้ใช้กองเรือรบที่ทันสมัยแบบฝรั่งและมีการจัดยุทธนาวีทางทะเลแบบใหม่เป็นครั้งแรกของไทย และทรงปฏิบัติราชการสงครามนาน ๑๑ เดือน
- ทรงพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ โดยแปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษและนิพนธ์เพิ่มขึ้นด้วย เพื่อใช้ในการฝึกทหารในบังคับของพระองค์ ตำรานั้นนับเป็นตำราวิชาการทหารปืนใหญ่ฉบับแรกของไทย นอกจากนี้พระองค์ยังได้พระราชนิพนธ์วรรณกรรมขึ้นจำนวนหนึ่ง อาทิ เพลงยาวสามชาย บทแฉ่วเรื่องนิทานนายคำสอน
- พ.ศ. ๒๓๘๕**
(๓๔ พรรษา) ● ทรงอุปถัมภ์สุนทรภู่กวีเอกของไทย ซึ่งเพิ่งสึกออกมา (บวชพระนานถึง ๑๘ ปี) ต่อมาทรงตั้งสุนทรภู่เป็นพระสุนทรโวหาร เจ้ากรมอาลักษณ์ในกรมพระบวรราชวัง
- พ.ศ. ๒๓๘๖**
(๓๕ พรรษา) ● ทรงต่อเรือเวทซังด์ (Tiger) เป็นเรือสกุเนอร์ขนาด ๒๐๐ ตัน
- พ.ศ. ๒๓๘๗**
(๓๖ พรรษา) ● ทรงเป็นแม่กองดับเพลิงในพระบรมมหาราชวังในวันที่ ๒ พฤษภาคม^{๒๔}หลังจากนี้ได้ทรงรับเป็นพระธุระในการเป็นผู้อำนวยการ

^{๒๒} ตามนามประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา

^{๒๓} พระโอรสเป็นต้นราชสกุล ๑๑ สกุล ได้แก่ ราชสกุล สุธารส วรรัตน์ ภาณุมาศ หัสตินทร นวรัตน์ ยุคน ธรานนท์ ไชยะณีย์ นันทวัน พรหมเมศ จรูญโรจน์ และสายสนั่น และทรงมีพระนัดดา (พระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ) ที่เป็นต้นราชสกุล ๙ สกุล ได้แก่ วิลัยวงศ์ ภาณุจนวิชัย กัลป์ยานวงศ์ สุทัศน์ย์ วรรณวิรุจวิชัย วิบูลยพรณ รัชณี และวิสุทธิ์

^{๒๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, น. ๑๑๒.

ดับเพลิงในพระนครด้วยพระองค์เองทุกครั้ง^{๑๕}

พ.ศ. ๒๓๙๑

(๔๐ พรรษา)

● ทรงสร้างเรือขับเคลื่อนด้วยเครื่องจักรไอน้ำสำเร็จเป็นลำแรกของไทย และทรงนำออกแล่นในแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นครั้งแรก ในวันที่ ๔ กรกฎาคม^{๑๖} ซึ่งหนังสือพิมพ์ในต่างประเทศ ได้แก่ The New York Tribune และ Singapore Free Press ได้ตีพิมพ์สดุดีความสามารถในการต่อเรือของพระองค์

พ.ศ. ๒๓๙๒

(๔๑ พรรษา)

● พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นแม่กองหัตถหารปืนใหญ่ประจำป้อมไว้สำหรับราชการในยามเกิดสงคราม (ตามหมายเหตุขุนหมื่นหัตถ์ยิงปืนใหญ่)^{๑๗}

พ.ศ. ๒๓๙๓

(๔๒ พรรษา)

● พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทรงไปรักษาป้อมที่สมุทรปราการ

● เซอร์เจมส์ บรู๊ค (Sir James Brooke) ทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้ไขสัญญาเบอร์นี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าการครั้งนี้เป็นการฝรังสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงพระบรมเมตตาอย่างฝรังมาก ควรจะเอาเป็นที่ปรึกษาใหญ่ได้ แต่ก็ติดประจำป้อมอยู่ที่สมุทรปราการ จึงให้แต่งคนดีมีสติปัญญาเข้าใจความเชิงุกระแสพระราชดำริไปปรึกษา^{๑๘}

พ.ศ. ๒๓๙๔

(๔๓ พรรษา)

● พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒ เมษายน (พระชนมายุ ๖๔ พรรษา) สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ เสด็จขึ้นครองราชย์ในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม มีพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระ

^{๑๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวถึงการที่ทรงรับเป็นพระธุระในการดับเพลิงในพระนครว่า “เมื่อท่านช่างโน้น (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) อยู่กรุง ถ้าเกิดเพลิงไหม้ที่ไกลๆ แล้วจะนั่งเสียไม้ไปก็ได้ ต่อที่ใกล้ ๆ ริมวังเจ้านายและบ้านขุนนางจึงต้องไป ครั้นเมื่อท่านช่างโน้นไม่อยู่เกิดเพลิงขึ้นที่ไหนเมื่อใด ก็ต้องรีบไปช่วยดับเองเร็ว ๆ ให้จงได้”

^{๑๖} หมอแซมมวล เร โนลล์ เฮาส์ ได้บันทึกไว้ว่า “เช้าวันนี้เราได้เห็นสิ่งใหม่ในแม่น้ำ คือ เรือกำปั่นจำลองขนาดเล็กหนึ่งลำ ยาวไม่เกิน ๒๐ ฟุต มีปล่องไฟแลวงมาลัยถือท้าย แล่นทวนน้ำได้อย่างคล่องแคล่ว เจ้าฟ้าน้อยทรงนั่งถือพวงมาลัย เป็นเรือกำปั่นพื้นเมืองลำแรกในแม่น้ำที่เจ้าฟ้าน้อยทรงสร้างขึ้นเอง”

^{๑๗} สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, คำอธิบายประกอบพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๑๘} อำพัน ตัณฑวธรรณะ, พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่, น. ๙-๑๐.

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔ ในราชวงศ์จักรี) แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บวรราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ขึ้น ในวันที่ ๒๘ พฤษภาคม^{๑๙} เพื่อสถาปนาให้ ดำรงพระอิสริยยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๒ (The Second King) ในรัชสมัยของพระองค์ มีพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๐}

- ทรงเสด็จจากพระราชวังเดิมมาประทับที่พระบวรราชวัง ซึ่งขณะนั้นมีสภาพทรุดโทรม เนื่องจากร้างมาเกือบ ๒๐ ปี จึงทรงเริ่มสร้างและปฏิสังขรณ์พระที่นั่งและสถานที่ภายในพระบวรราชวังขึ้นเป็นอันมาก^{๒๑}
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทหารที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการอยู่ในรัชกาลก่อนย้ายไปเป็นทหารวังหน้า ดังนั้น พระองค์จึงทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการบกและทหารเรือวังหน้า นับได้ว่าทรงเป็นผู้บัญชาการทหารเรือพระองค์แรกของไทย

พ.ศ. ๒๓๙๘
(๔๗ พรรษา)

- อังกฤษส่งเซอร์ จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) เป็นราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้มีการลงชื่อประทับตรา

^{๑๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีบวรราชาภิเษกคล้ายคลึงกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีบรมราชาภิเษกแต่แก้ไขให้ลดต่ำกว่าของวังหลวงหน่อยหนึ่ง เช่น มีการเสด็จเสียบพระนครทางสถลมารคเพิ่มจากธรรมเนียมเดิม

^{๒๐} พระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศวร มหิศเรศรังสรรค์ มหันตวรเดโชไชย มโหฬารคุณอดุลยเดช สรรพเทเวศรานุรักษ์ บวรจุลจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรีบรมนาถอิศวราชรามวรัญกูร บรมมกุฎเรนทรสุริยโสทรานุชาติปดินทร เสนางคนิกรินทรบวรราชิเบศร พลพยุหเนตรนเรศวรมหิทธิวรนายก สยามาธิโลกติลกมหารุขรัตน์ ไพบูลย์พิพัฒน์สรรพศิลาปาคม สุนทรโศดมกิจโกศล สัตถ์พลเศวตฉัตร สิริรัตนบวรราชาภิเษกาทิษิต สรรพทศทิศพิชิตไชย อุดมมโหศวิริยมหาสวามินทร์ สเมกธธณินทรานุชราช บวรนาถชาติอาชาวศรัย ศรีรัตนตรัยสรณรักษ์ อุกฤษฐศักดิ์สรพฤษภูษาภิเษนทร ปวเรนทรธรมิกราชบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ในจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ น. ๗๖)

^{๒๑} ทรงก่อสร้างเพื่อการ ๓ ประการ คือ เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินประการหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นพระราชตำหนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระที่นั่งคชกรรมประเวศ พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก และพระที่นั่งเอกอลงกฏ อีกทั้งทรงการก่อสร้างขึ้นให้บริบูรณ์ตามของเดิม เช่น โรงช้างโรงม้า ศาลาลูกขุน ป้อมประตูตลอดจนทรงสร้างตามลำพังพระราชหฤทัยของพระองค์ เช่น พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ทำให้พระราชมณเฑียรและสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่วังหน้า เป็นของที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่เป็นส่วนใหญ่

หนังสือสัญญาในวันที่ ๑๘ เมษายน โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระเจ้ากรุงสยามองค์ใหญ่และองค์ที่สองกับสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย (Queen Victoria) แห่งอังกฤษ ร่วมประสงค์ทำหนังสือสัญญาว่าด้วยการไมตรีและการค้า เพื่อจะให้ผลประโยชน์แก่ราษฎรอยู่ใต้บังคับไทยแลคนในบังคับอังกฤษจัดการทำมาหากินค้าขายให้มีผลประโยชน์เรียบร้อย เป็นสัญญาว่าด้วยการแผ่นดิน ๑๒ ข้อ กฎหมาย ๖ ข้อ พิกัดสินค้า ๓ ข้อ รวม ๒๑ ข้อ^{๒๒}

พ.ศ. ๒๓๙๙
(๔๘ พรรษา)

- ทรงต่อเรือพุทธสิงหาคณ์ (Cruizer) เป็นเรือชนิดซิพขนาด ๔๐๐ ตัน
- อเมริกาส่งนายทาวน์เซนด์ แฮร์ริส (Townsend Harris) เป็นราชทูตเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรี^{๒๓} ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญาในวันที่ ๒๙ เมษายน โดยในสัญญากล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ทำหนังสือสัญญาว่าด้วยการไมตรีและการค้ากับประธานาธิบดีแห่งอเมริกา เพื่อจะให้ผลประโยชน์แก่ราษฎรฝ่ายไทยและคนอเมริกันจัดแจงการทำมาหากินค้าขายให้มี ผลประโยชน์เรียบร้อยทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นสัญญา ๒๑ ข้อ^{๒๔}
- ฝรั่งเศสส่งมองสิเออร์ มองติคินี ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี^{๒๕} ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญาในวันที่ ๑๐ สิงหาคม โดยในสัญญากล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้ากรุง

^{๒๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาคร, ๒๕๔๘) น. ๙๕-๙๖ และ หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษ (จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

^{๒๓} ในการนี้อเมริกาทวายของทรงยินดีแต่ทั้งสองพระองค์ โดยในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกระจกรูปเรโซแนนซ์ แผนที่บ้านเมืองต่าง ๆ กระจกเงาใหญ่ เครื่องไฟฟ้า ปืนชาติโรพกาแมน ปืนมือเสือ เครื่องปืน หนังสือ

^{๒๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๙๙-๑๐๐ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับอเมริกา (จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

^{๒๕} ในการนี้ฝรั่งเศสทวายของทรงยินดีแต่ทั้งสองพระองค์ โดยในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น เครื่องดับเพลิง ตู้เขียน ปืนก็มีล้ากล้องหันยิงได้ แก้วทับกระดาศ นาฬิกาตั้ง กล้องส่องดูของเล็กเป็นใหญ่

สยามองค์ใหญ่และองค์ที่สองทำหนังสือสัญญากับสมเด็จพระเจ้าเนโปเลียน ที่สามแห่งฝรั่งเศส (Napoléon III, empereur des Français) ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ทางไมตรีรักใคร่กันมั่นคง เพื่อจะให้มผลประโยชน์แก่ราษฎรทั้งสองฝ่าย จัดการไปมาค้าขายทำมาากินกันให้มีการเรียบร้อยทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นสัญญา ๓๒ ข้อ^{๒๖}

- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปเมืองนครราชสีมา เพื่อหาที่ที่เหมาะสมจะเป็นราชธานีอีกแห่ง^{๒๗} ทั้งสองเห็นพ้องกันว่าอัตรัดคตัดทางที่จะไปมากับกรุงเทพฯลำบาก ไม่เหมาะที่จะเป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้สร้างที่ประทับที่ลพบุรีแทนในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างที่สระบุรีในเวลาต่อมา

พ.ศ. ๒๔๐๐

(๔๙ พรรษา)

- ทรงซื้อเรือโครงเหล็กชนิดสกุเนอร์ ขนาด ๑๐๐ ตันมาจากอเมริกา แล้วดัดแปลงเป็นเรือพระที่นั่งชื่อมงคลราชบัลลังก์ (Falcon) นับเป็นครั้งแรกที่ไทยที่มีเรือโครงเหล็กไว้ใช้

- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นและเครื่องมงคลราชบรรณาการของทั้งสองพระองค์ออกไปเจริญพระราชไมตรีสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย^{๒๘}

พ.ศ. ๒๔๐๑

(๕๐ พรรษา)

- ทรงสร้างเรืออาสาวดิรค (Sherry Wine) เพื่อเป็นเรือรบกลไฟของวังหน้า เป็นเรือยอชท์ ระวางขับน้ำ ๑๕๐ ตัน กำลังเครื่องจักร ๔๐ แรงม้า มีปืนใหญ่ ๖ กระบอก

^{๒๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๑๐๐-๑๐๒ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับฝรั่งเศส (จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

^{๒๗} เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่ากรุงเทพฯ ตั้งอยู่ในทางที่เรือรบอาจเข้ามาถึงได้ การต่อสู้กับศัตรูจะลำบาก ควรมีราชธานีเป็นที่มั่นให้ทางเรือรบอีกสักแห่ง

^{๒๘} ด้วยทรงดำริว่า “พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษแลพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเป็นประเทศอันใหญ่ ก็ยังแต่งราชทูตคุมของทรงยินดีเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาเป็นพระราชไมตรีด้วย เราควรจะแต่งราชทูตไปตอบแทนค่านับบ้าง”

เป็นวัดในพระองค์ เนื่องด้วย พระองค์และพระราชมารดา มีพระราชศรัทธาปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ตามคำชักชวนของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๓๓} นอกจากนี้ได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอีกหลายแห่ง อาทิ วัดราชผาติการาม วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร วัดบวรสถานสุทธาวาสภายในพระบรมราชวัง รวมถึงสร้างวัดเล็กๆ บริเวณเขตพระราชวังสีทาด้วย

พ.ศ. ๒๔๐๒

(๕๑ พรรษา)

● โปรดุเกสส่งอิลิโดโรฟรังสิลุโกติมาเรน เป็นราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี^{๓๔} ซึ่งได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือในวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์เอกที่หนึ่งและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเจ้าแผ่นดินสยามองค์ที่สอง รวมพระราชดำริแลพระราชประสงค์ทำหนังสือสัญญา ทางพระราชไมตรีและทางการค้าขายทางเรือไปมาถึงกันโดยมั่นคงจะได้มีความสุขเจริญทางพระราชไมตรีอันสนิท ที่มีต่อกันแต่ก่อนมาทั้งสองประเทศคือประเทศสยามกับโปรตุเกส ให้ราษฎรทั้งสองฝ่ายรู้ว่าจะได้มีผลประโยชน์ในทางค้าขาย เป็นสัญญา ๔๗ ข้อ^{๓๕}

● พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปฝั่งทะเลไทยข้างตะวันตกประมาณ ๑ เดือน (๑ สิงหาคม - ๓ กันยายน) ในการนี้ทรงมอบพระราชอำนาจในการรักษาพระนครและบังคับคดีของราษฎรและราชการแผ่นดินตามเหตุต่าง ๆ รวมถึงพระราชอำนาจในการลงพระนามในสัญญากับต่างประเทศ ไว้กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๓๖}

^{๓๓} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชักชวนกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ) ว่ากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์มีพระชนมายุเจริญมาถึง ๖๐ ปีเศษแล้ว ถ้าทรงสร้างวัดหลังนี้เป็นวัดใกล้วังจะเป็นที่เจริญพระราชศรัทธามาก ดังนั้นจึงทรงสถาปนาการตั้งพระอุโบสถพระวิหารมาจนสิ้นพระชนม์ภารกิจสำเร็จแล้วไม่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวรับทำต่อมาทั้งอุโบสถพระวิหารการเปรียญ แลศาลาราย ศาลาตะพานหน้าวัด แลอื่น ๆ

^{๓๔} ในการนี้โปรดุเกสถวายของทรงยินดีแต่ทั้งสองพระองค์ โดยในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น เครื่องน้ำร้อนทำด้วยเงิน ฉาก ทึบเครื่องหอม กล้องส่องแดดและส่องตาเดียว ทึบเหล็กหวาน

^{๓๕} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๑๓๕-๑๓๖ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับโปรตุเกส (จากหอจดหมายเหตุ)

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องชุมนุมพระราชาธิบายและประชุมพระราชาธิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔, น. ๑๐๕-๑๐๘.

● พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชวังสีทาขึ้นที่บริเวณริมแม่น้ำป่าสักตะวันตก จังหวัดสระบุรี โดยใช้เครื่องมืออย่างลาว และโปรดเสด็จไปประทับที่พระราชวังแห่งนี้เป็นประจำทุกปี (ปีละ ๒-๓ ครั้ง) เพื่อทรงตบแต่งเขาคอกไว้เป็นป้อมปราการ^{๓๓} สำหรับต่อสู้ข้าศึกและเพื่อฝึกกำลังพลและช้างม้า รวมทั้งเพื่อการสำราญพระอิริยาบถ อาทิจ ทรงแคนและแอ่วลาว

พ.ศ. ๒๔๐๓
(๕๒ พรรษา)

● เนเธอร์แลนด์ส่งกองเตอร์เกอเซีย ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี^{๓๔} ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญาในวันที่ ๑๗ ธันวาคม โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ และสมเด็จพระเจ้าวิลเลิมที่สาม แห่งเนเธอร์แลนด์ และลักแซมเบอร์ก ด้วยปรารถนาจะจัดแจงทางพระราชไมตรีที่เคยมีมาแต่ก่อนล่วงไป ๒๐๐ ปี แล้วนั้นให้ตีสนธิยิ่งขึ้น ให้การค้าขายของลูกเรือทั้งสองฝ่ายคล่องสะดวกกว่าแต่ก่อน เพราะฉะนั้นจึงพร้อมพระราชหฤทัยทำหนังสือสัญญาการพระราชไมตรี แลการค้าขายไปมาในทางทะเลจะได้พึงอาศัยหนังสือสัญญาให้มีผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เป็นสัญญา ๓๓ ข้อ^{๓๕}

● พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษาธิบดีเป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นและเครื่องมงคลราชบรรณาการของทั้งสองพระองค์ ออกไปเจริญพระราชไมตรี กับสมเด็จพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ แห่งฝรั่งเศส^{๓๖}

● ทรงเสด็จทางชลมารคไปประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งตะวันตก (๑๒ กรกฎาคม - ๒๑ สิงหาคม) โดยเสด็จตั้งแต่เมืองเพชรบุรีไปถึงสงขลา แล้วจึงเสด็จกลับโดยแวนนมัสการพระบรมธาตุที่นครศรีธรรมราช^{๓๗}

^{๓๓} พื้นที่บริเวณพระราชวังสีทา มีแนวเขาล้อมคล้ายป้อมปราการธรรมชาติชื่อเขาคอก

^{๓๔} ในการนี้เนเธอร์แลนด์ถวายของทรงยินดีแก่ทั้งสองพระองค์ โดยในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นดาบญี่ปุ่น เลือหมวกเครื่องแต่งตัวทหารญี่ปุ่น ธนู เขิงเทียนทองแดง ดอกไม้ทองแดง กระถางรูปทองแดง

^{๓๕} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ น. ๑๕๑-๑๕๒ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับเนเธอร์แลนด์ (จากหอจดหมายเหตุ)

^{๓๖} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ น. ๑๕๔.

^{๓๗} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ น. ๑๕๑.

พ.ศ. ๒๔๐๕
(๕๔ พรรษา)

● เยอร์มันนี่ส่งกองเอวแลนเบ็ก ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญากันในวันที่ ๗ เดือนมกราคม โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปรอยชิน (เยอร์มันนี่) และประเทศอื่นๆ รวม ๒๘ เมือง ร่วมพระราชประสงค์ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตจะตั้งให้มีทางพระราชไมตรีต่อกัน จึงทรงพระราชดำริให้มีขึ้นเช่นนี้ด้วยพระราชสัญญาเจริญความสุขแลทางการค้าขายกัน อันจะมีผลประโยชน์อันเรียบร้อยเสมอกันแก่คนทั้งหลาย อันอยู่ในบังคับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองฝ่ายที่มีสัญญาต่อกัน เป็นสัญญา ๓๖ ข้อ^{๕๒}

พ.ศ. ๒๔๐๖
(๕๕ พรรษา)

● ทรงสร้างเรือยงคอปโยชฌิยา (Impregnable) ระวางขับน้ำ ๓๐๐ ตัน กำลัง ๖๐ แรงม้า มีปืนใหญ่ ๖ กระบอก ซึ่งต่อมาในปี ๒๔๐๙ ได้นำไปทอดลงยังสิงคโปร์และได้รับคำชมเชยจากชาวต่างชาติถึงพระปรีชาสามารถในการต่อเรือ

● สมเด็จพระจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ แห่งฝรั่งเศส โปรดให้ราชทูตนำเครื่องราชอิสริยยศประดับเพชรถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม และ ๑๑ พฤษภาคม ตามลำดับ^{๕๓}

พ.ศ. ๒๔๐๘
(๕๗ พรรษา)

● เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๗ มกราคม (วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ เวลาบ่ายรุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา กับ ๓ บาท) หลังจากประชวรเรื้อรังมาหลายปี ทรงดำรงราชสมบัติอยู่ ๑๕ ปี และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชทานเพลิง ในวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๙^{๕๔}

^{๕๒} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของ คณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, น. ๑๖๓-๑๖๔ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับเยอร์มัน (จากหอจดหมายเหตุ)

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, น. ๑๙๐-๑๙๑.

^{๕๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไปทรงน้ำเจ้าพนักงานทรงเครื่องเชิญพระบรมศพสถิตในพระโกศทองคำ แห่งมาประดิษฐานไว้ในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย แล้วโปรดให้ข้าราชการฝ่ายพระบรมราชวังให้โกศศิระแต่ฝ่ายเดียว มิได้ทั่วไปทั้งแผ่นดิน มีงานพิธีพระบรมศพตั้งแต่วันที่ ๘ ถึง ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๙

๒. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นภาษาอังกฤษ (Biography of King Pinklao)^{๔๕}

This chapter outlines the biography of King Pinklao's working and private life . The information was collected in two ways , from historical records written by the king aides and historian research , and it is set out chronologically by years.

- 1808** • King Pinklao was given the formal name of Prince Chutamani and his informal name was Somdej Chao Fa Noi at birth . He was born on Sunday 4th September. In the reign of King Rama I (King Phra Buddha Yodfa Chulaloke the Great) at Wang Derm Palace . He was the third son of King Rama II at the time King Rama II was the crown prince (Prince Isarasunthorn) and his mother was Queen Sri Suriyendra (Somdej Pra Sri Suriyentara Borom Rachinee) who at the time of his birth was Princess Bunrod . He had two brothers , one died at birth and the other was Prince Mongkut or informally Somdej Chao Fa Yai.
- 1809** • When his father ascended the throne on 17th September, his name was King Phra Buddha Lertla Naphalai or King Rama II of the Chakri Dynasty. Prince Chutamani went with his father to stay in the grand palace together with his mother and his brother.
- 1820** • Prince Chutamani's "Phitee Sokun" (Ceremony when the royal child's hair topknot is cut off) took place at the palace between 19th-22nd March.
- 1821** • He became a novice monk at Wat Phra Si Rattana Sat Sada-ram (Wat Pra Kaew in Grand Palace). During this time he studied

^{๔๕} Translated by Walter Toovey and Suchitra Suntanaphron

the morals and precepts of Buddhism. On completion of his novice monk period he studied numerous subjects including military leadership , literature in Thai and neighbouring nations' language, mahout responsibilities, sword fighting and law.

1824

(16 years)

- His father passed away aged 57 years on 21st July. Prince Chesdabodin, the eldest son of King Rama II became king Nang Klao (King Rama III of the Chakri Dynasty) on 1st August . Then Prince Chutamani went to live with his mother at Wang Derm Palace, Prince Mongkut continue his monkhood at Wat Mahathat and Wat Samorai (later to become Wat Rachathiwas)
- Prince Chutamani started to study English with Robert Hunter an English merchant and then studied numerous western subjects such as science, mechanics, shipbuilding and printing with various American missionaries, including Dr. Dan Beach Bradley, Jesse Caswell, Dr. Samuel R. House and Chandler.

1829

(21 years)

- He became a monk at Wat Phra Si Rattana Sat Sadaram then he went to stay at Wat Rakang (at Thon Buri). He studied the Buddhist religion, meditation, and higher level literature. When he left the monkhood he entered the government service of King Rama III.

1832

(24 years)

- King Rama III promoted Prince Chutamani to the higher position of The fourth rank on the 10th May. He was granted the formal name of Krom Khun Issaret Rangsan. After which he became Commander of the Military (Artillery) , the sharp-shooting vanguard and rearguard regiments as well as Vietnamese and Indian volunteer divisions (other nationalities were enlisted into the Thai military)
- King Rama III ordered him to construct a fort (Phikat Khasuk

Fort) to protect Mae Klong in Samut Songkhram province

- He built a European styled cargo ship Royal Adelaide . The ship was used by the military to quell armed revolutions.

1835

(27 years)

- He was the first person to introduce the western medicine system to the Royal Court by having Dr.Bradley treat Princess Aim (his wife) , who had just given birth to a daughter . Later he took Dr.Bradley to treat his mother and his brother's (Prince Mongkut) illnesses.

1836

(28 years)

- His mother passed away aged 70 years on 18th October.
- He built the barge ships , Ruea Phuttha-amnat (Fairy) and Ruea Ratcharit (Sir Walter Scott) . each having a capacity of 200 tons and 10 cannons.

1838

(30 years)

- His first son , George Washington or Prince Yodying Bawon-ratcha Orot, was born, later his son was promoted to Viceroy namely Krom Phra Rajawang Bovornvijaya Jarn in King Rama V's Reign. He had total of 58 sons and daughters .

1840

(32 years)

- He was given 134 Vietnamesees (who had escaped from prisoner-of-war camp (detention center)) to train as soldiers for Thailand , using western traditions.

1841

(33 years)

- King Rama III promoted him to Commander in Chief of Military to quell the Vietnam army at Ha Tien City , and using western style ships he devised navy tactical strategies for a war that lasted about 11 months.

- He wrote a book about the history of the cannon in the western world, how to manufacture the cannon and the ball, also the strategy of use. Some parts of this book were translated from English to Thai and other parts were written by himself. This book was the first of its kind in Thailand and it became the manual for military training for the use of cannons and the guide for cannon manufacture. He also wrote poems in Thai

and Laos languages. Such as love poems and some songs of northeastern style including a tale of Nai Khamson.

1842

(34 years)

- He supported Sunthon Phu a famous Thai poet with his works. He promoted Sunthon Phu to a higher government position Phra Sunthonwohan .

1843

(35 years)

- He built the schooner Ruea Wetchangat (Tiger) of 200 tons.

1844

(36 years)

- He extinguished a palace fire . He became the Royal Palace Fire Warden on the 2nd May , and later became the Bangkok Fire Chief .

1848

(40 years)

- He built the first Thai steamer which took about 4 years and on 4th July piloted it down the Chao Phraya River . Events which were reported in foreign newspapers . The New York Tribune and Singapore Free Press outlined his ability.

1849

(41 years)

- King Rama III appointed him as Commander of the Artillery for the training of soldiers in the use of cannons of the fort as reserve for the army during war .

1850

(42 years)

- King Rama III commanded him to protect the fort at Samut Prakan province .

- Queen Victoria of England sent Ambassador Sir Jame Brooke to Thailand to strengthen relationships . King Rama III called upon him to assist in this venture because he was aware of the western culture and tradition.

1851

(43 years)

- King Rama III passed away aged 64 years on 2nd April and King Mongkut ascended the throne on 15th May (King Rama IV of the Chakri dynasty) Then he permitted Krom Khun Issaret Rangsan to ascend the throne as the second king , as King Pinklao .

- When he became the second king he moved from Wang

Derm Palace to Wang Na Palace (Now the National museum and Thammasat University) . which he had to repair because of its bad state.

- As the Commander of the Artillery he divided this part of military into land and sea based soldiers . Thus creating the Thai Navy . He became the first Thai Navy Commander.

1855

(47 years)

- On 18th April, England sent Sir John Bowring for the signing of Treaty of Friendship and Commerce between Queen Victoria, Queen of the United Kingdom of Great Britian and Ireland, and Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first king of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam desiring , to establish upon firm and lasting foundations the relation of peace and friendship existing between the two countries. And to secure the best interests of trade ,have resolved to conclude a Treaty of Amity and Commerce for this purpose ,and have therefore named as their Plenipotentiaries. The treat consisted of 21 items (Law , customs etc)

- He built a 400 ton Ruesa Phutthasinghat (Cruizer ship)

1856

(48 years)

- On 29th April the United States of America sent Mr. Townsend Harris for the signing of Treaty of Peace , Friendship , Commerce and Navigation between Siam and the United States of America Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first king of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and the President of the United State of America desiring , to establish upon firm and lasting foundations the relations of peace and friendship existing between the two countries and to secure the best in-

terests of trade , have resolved to conclude a Treaty of Amity and Commerce for this purpose , and have therefore named as their Plenipotentiaries. The treat consisted of 21 items.

- On 10th August France sent Charles-Louis-Nicolad-Maximil de Montigny to sign the Treaty of Friendship, Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first King of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and Napoleon III , Empereur des Francais being desirous to establish on a permanent basis the friendly relations already existing between them and of encouraging the development of the commercial relations of their respective States have resolved to conclude a Treaty of Friendship, Commerce and Navigation founded on the mutual interest of the two countries, and have consequently named their Plenipotentiaries The treat consisted of 32 items .

- King Mongkut commanded King Pinklao and Chao Phraya Suriyawongse to go to Nakhon Ratchasima Province to determine a location for the new capital of Siam for strategic purpose because Bangkok was vulnerable from sea attack. However this location was deemed unsuitable because of logistics problems. So King Mongkut built a new palace in Lop Buri Province and King Pinklao built a new palace in Sara Buri Province.

1857

(49 years)

- He bought a 100 ton steel constructed ship from the United of America . He modified the ship to be the royal vessel Ruea Mongkonratchapaksi (Falcon) .This was the first steel constructed ship for Siam.

1858
(50 years)

- King Rama IV and King Pinklao sent Phraya Montri Suriyawongse (Siamese mission) to London to take a royal message and gifts to Queen Victoria of England to strengthen the relationship between England and Siam.
- He built the 150 ton yacht Asawadirot (Sherry Wine) with a 40 horsepower steam engine and 6 cannons to be the warship of the vice-king .
- He went to pay respect at Phra Pathom Chedi , Nakhon Pathom Province on 18th April .
- On 21st May Denmark sent Mr. John Jarvie , Esquire , for the signing of the Treaty of Friendship, Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first King of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and Frederick VII, King of Denmark , desiring to facilitate and extend their relations of good understanding and trade between their respective subjects, have resolved to conclude a treaty of Friendship, Commerce and Navigation, based on the common interests of both countries, and have therefore, to that end, named their Plenipotentiaries . The treat consisted of 35 items .
- On 25th October Germany sent Theodore Thies for signing of Treaty of Friendship, Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first king of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam together with the High Senate of the Republic of Lubeck , the High Senate of the Republic of Bremen and the High Senate of the Republic of Hamburg ,

desiring of facilitate and extend their relations to conclude a treaty based on the common interests of both countries, and therefore to that end named their Plenipotentiaries . The treat consisted of 35 items.

- He was given an old Buddha image from Chiang Saen by King Rama IV to take to Wat Hongratanaram which under patronage was repaired by him and his mother. He constructed and repaired many temples including Wat Rajphatikaram Wat Molilokayaram Wat Boworn Sathan Sutthawat in Wang Na Palace . He built a small temple at his palace at Sara Buri Province .

1859

(51 years)

- On 10th Febuary Portugal sent Francisco Guimaraes for the signing of Treaty of Peace , Friendship , Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first King of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and Don Pedro Quinto King of Portugal desire, to conclude with Portugal a treaty of commerce and navigation in order to confirm and renew the existing friendly relations between the two countries and in order to secure to their subjects as well as to the subjects of other western powers by the treaties establish upon firm and lasting foundations the relations of peace and friendship existing between the two countries and to secure to their respective subjects all the privileges and advantages secured to the subjects of other nations have resolved to conclude a treaty of Amity and Commerce for this purpose and have therefore named as their Plenipotentiaries. The treat consisted of 47 items

- King Rama IV went to a South Western province for about 1 month and appointed King Pinklao as his Regent (to command and control the protection of Bangkok and singing the treaty with foreign nations .)

- King Pinklao constructed Sitha Palace in Sara Buri Province in Loation style which he often visited , while constructing a fort near the palace and training the military, and also for relaxation which included playing the Lao musical instrument (Reed organ or Kaan) and Lao songs

1860

(52 years)

- On 17th December the Netherlands sent Mr. John Henry Donder Curtius for the signing of Treaty of Friendship , Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first king of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and William III King of Netherlands desiring to facilitate and extend the relations of good understanding and trade which have for more than two centuries existed undisturbed between their respective governments and subjects have resolved to conclude a treaty of friendship , commerce and navigation , based on the common interests of both countries and have therefore to that end named as their Plenipotentiaries . The treat consisted of 33 items

- He went to the south western provinces (12 July - 21 August) Phet Chaburi Province and Songkhla Province. On his journey back to Bangkok he stopped at Nakhon Si Thammarat Province to pay respects to Buddha's relics .

- King Rama IV and King Pinklao appointed an Ambassardor to a take a royal message and gifts to King Napoleon III of

France to strengthen the relationship between France and Siam.

1862

(54 years)

- On 7th January, Prussia sent Frederick Albert for the signing of Treaty of Amity, Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first King of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and His Majesty the King of Prussia being sincerely desirous to establish friendly relations between the aforementioned states and Siam have resolved to secure the same by treaty of peace and commerce mutually advantageous, and profitable to the subjects of the High Contracting powers and for this purpose have named as their Plenipotentiaries . The treaty consisted of 36 items.

1863

(55 years)

- He built the 300 ton ship, Yongyot Ayochachiya (Impregnable) with a 60 horsepower steam engine and 6 cannons. This ship went to Singapore in 1866 to show the flag and received he applaud from the foreigners in Singapore for his ability to build the ship.

- King Napoleon III of France sent an ambassador to present Royal decorations to King Mongkut and King Pinklao on 10 - 11th May .

1865

(57 years)

- He passed away on 7th January after a chronic illness .He was king for about 15 years.King Mongkut presided over the cremation of King Pinklao on 17th February 1866.

๓. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นภาษาฝรั่งเศส
(La vie du roi Pin Klao)^{๔๖}

Ce chapitre retrace la vie du roi Pin Klao, Second roi sous le règne du roi Rama IV, tant dans sa vie publique que privée. Les données, présentées ici chronologiquement, proviennent des anciennes chroniques royales (les Phongsawadan), de documents d'archives et de travaux académiques.

- 1808**
- Le premier nom du Second roi Pin Klao, donné à la naissance, était Somdet Chao Fa Noi ou officiellement Somdet Chao Fa Chutamani (prince Chutamani). Il naquit le dimanche 4 septembre dans l'ancien palais du roi Taksin à Thonburi sous le règne du roi Buddha Yodfa Chulalok le Grand, le premier roi de la dynastie Chakri. Il était le fils du prince Isarasunthon, le futur roi Buddha Lertla Naphalai qui occupait, à ce moment-là, les fonctions de vice-roi et de la future reine Srisuriyendra, connue alors sous le nom de la princesse Bunrot. Le prince Chutamani avait deux frères. L'un, Somdet Chao Fa Chai, est décédé à la naissance. L'autre, Somdet Chao Fa Yai dont le nom officiel était le prince Mongkut, deviendra le futur roi Rama IV.
- 1809**
(1 an)
- Son père monta sur le trône le 17 septembre et prit le nom de Buddha Lertla Naphalai (le roi Rama II de la dynastie Chakri). Le prince Chutamani habita alors avec son père, sa mère et son frère dans le Palais royal.
- 1820**
(12 ans)
- La cérémonie de la tonsure pour le prince Chutamani se déroula du 19 au 22 mars, au Palais royal. Cette cérémonie marquait la fin de son enfance. Elle suivait le protocole en vigueur pour les enfants du roi nés d'une épouse avec statut de reine.

^{๔๖} Texte traduit par : Dr. Suthisa ROJANA-ANUN, Dr. Frédéric CARRAL,

1821

(13 ans)

- Il entra dans les ordres pour devenir novice au temple Phra Sri Ratana Satsadaram (connu en français sous le nom de Temple du Bouddha d'Émeraude) dans le Palais royal. Il étudia la morale et la religion, puis il quitta la vie de novice et résida au Palais royal dans le quartier extérieur (après la cérémonie de la tonsure, les garçons ne peuvent plus résider dans le quartier intérieur du Palais royal réservé aux femmes et enfants). Selon la règle pour l'éducation des membres de la famille royale, il apprit à lire et à écrire le thaï et le khmer ancien, la littérature, les arts martiaux (l'équitation, l'art de diriger un éléphant et le maniement des armes), l'artisanat traditionnel et l'ingénierie, le droit et le protocole royal.

1824

(16 ans)

- Son père décéda le 21 juillet (à l'âge de 57 ans). Le prince Jessadabodindra, son demi-frère, plus âgé, monta sur le trône le 1er août sous le nom de règne de roi Nang Klao (le roi Rama III de la dynastie Chakri). Le prince Chutamani et sa mère revinrent habiter à l'ancien palais à Thonburi. Son frère, le prince Mongkut, continua sa vie monacale au temple Mahathat et au temple Samorai (l'actuel temple Rachathiwas).
- Le prince Chutamani commença à apprendre l'anglais auprès d'un commerçant anglais, Mr. Robert Hunter. Il continua à étudier l'anglais et à approfondir ses connaissances de la technologie occidentale, par exemple en sciences, en mécanique, en construction navale et en imprimerie, à l'aide de missionnaires américains, parmi lesquels Dr. Dan Beach Bradley, Dr. Jesse Caswell, Dr. Samuel R. House et Mr. John Hasset Chandler.

1829

(21 ans)

- La cérémonie de l'ordination du prince Chutamani eut lieu au temple Phra Sri Ratana Satsadaram, puis le prince Chutamani résida au temple Rakhang Khositaram (près du palais de Thon-

huri). Durant sa vie monacale, il continua, selon le protocole royal, les études religieuses et littéraires à un niveau supérieur. Il pratiqua la méditation bouddhique samatha-vipassana et la récitation du Grand Jataka (Vessantara Jataka).

- Lorsqu'il quitta la vie religieuse, il entra au service du roi Rama III.

1832

(24 ans)

- Il fut promu par le roi Rama III, le 10 mai, au rang royal de Phra Ong Chao Tang Krom et reçut le nom officiel de Somdet Phra Chao Nongya Thoe Chao Fa Kromma Khun Isares Rangsana. Il fut aussi promu commandant des régiments d'élite de l'artillerie et de la division des légionnaires vietnamiens et chams.

- Le roi Rama III lui commanda de construire une forteresse qui sera appelée Phikhat Khasuek, pour protéger l'estuaire du Mae Klong dans la province Samut Songkhram.

- Il entreprit la construction d'un bateau cargo de style européen, le Royal Adelaide. Ce cargo servit plus tard à l'armée siamoise, pour réprimer une rébellion dans les villes du sud du Siam.

1835

(27 ans)

- Il introduisit la médecine occidentale à la cour royale en invitant le Dr. Bradley à soigner la princesse Aim, sa première femme, laquelle venait de donner naissance à leur fille. Quelques temps plus tard, il envoya ce médecin américain pour soigner sa mère et aussi son frère, le futur roi Rama IV.

1836

(28 ans)

- Sa mère mourut de vieillesse le 18 octobre à l'âge de 70 ans.
- Il entreprit la construction de deux bateaux : le Fairy, appelé en thaï Phuttha-amnat, et le Sir Walter Scott, appelé en thaï Ratcharit, chacun doté de 10 canons et d'une capacité de 200 tonnes.

1838

(30 ans)

- Il eut un premier fils, surnommé Georges Washington, né de sa première femme, la princesse Aim. Ce fils, connu sous le nom de Phra Ong Chao Yodying Prayurayot Bovorn Rachorod

Rattana Ratchakuman, deviendra plus tard vice-roi, sous le nom de Krom Phra Ratchawang Bovorn Vichaichan au début du règne du roi Rama V. Il eut, au total, 58 enfants.

1840

(32 ans)

- Il recueillit 134 Vietnamiens qui s'étaient évadés d'un camp de prisonniers de guerre. Il les forma à l'occidentale pour devenir artilleurs dans son régiment.

1841

(33 ans)

- Il fut promu amiral en chef par le roi Rama III pour se battre contre les Vietnamiens à Ha Tien. Pour réussir dans cette mission, il adopta une nouvelle stratégie militaire pour les forces navales du Siam en les faisant manœuvrer à l'occidentale. Il fut en charge de cette guerre pendant onze mois.

- Il rédigea un manuel d'artillerie à l'intention des artilleurs siamois. Pour écrire ce livre, il traduisit des textes en langue anglaise vers le thaï et ajouta quelques compléments personnels. Ce fut le premier manuel d'artillerie de la Thaïlande. Par ailleurs, il composa quelques œuvres littéraires, par exemple un poème appelé Phleng Yao Sam Chai et une chanson folklorique de style laotien appelée Bot Ae Rueang Nithan Nai Khamson.

1842

(34 ans)

- Il prit sous son patronage le grand poète siamois Sunthon Phu qui venait de quitter les ordres après 18 années passées comme moine bouddhiste. Ensuite, il le nomma son secrétaire personnel avec le titre de Phra Sunthon Vohan.

1843

(35 ans)

- Il entreprit la construction d'un navire, le Tiger (appelé en thaï Wetchangat), un bateau schooner de 200 tonneaux.

1844

(36 ans)

- Il devint, le 2 mai, commandant en chef des pompiers du Palais royal. Et à chaque incendie dans la capitale, il prit lui-même la direction des opérations.

1848

(40 ans)

- Il entreprit la construction du premier bateau à vapeur du Siam qui navigua, pour la première fois, le 4 juillet sur le fleuve Chao Phraya. Cet événement fut publié dans des journaux

étrangers comme The New York Tribune et le Singapore Free Press qui rendirent hommage à la compétence du prince.

1849

(41 ans)

- Le roi Nang Klao (Rama III) le nomma responsable de l'entraînement des soldats réservistes de l'artillerie.

1850

(42 ans)

- Le roi Nang Klao le nomma commandant d'une forteresse à Samut Prakan.

- Sir James Brooke, ambassadeur du Royaume-Uni, vint demander de modifier le traité Burney datant de 1826. Le roi Nang Klao jugea qu'il s'agissait d'une question de diplomatie avec les puissances occidentales et qu'il fallait informer le prince Chutamani (à l'époque désigné sous le titre : Somdet Phra Chao Nongya Thoe Chao Fa Kromma Khun Isares Rangsan) car celui-ci connaissait bien la culture occidentale et il pourrait assumer la fonction de conseiller principal. Mais, il était pris par ses fonctions de commandant de la forteresse de Samut Prakan. Alors, le roi Nang Klao envoya un messenger à Samut Prakan pour l'informer et lui demander conseil.

1851

(43 ans)

- Le roi Nang Klao décéda le 2 avril, à l'âge de 64 ans. Le prince Mongkut (Somdet Chao Fa Mongkut) lui succéda sur le trône le 15 mai. Il prit le nom de règne de Phrabat Somdet Phra Chom Klao Chao Yu Hua, le roi Rama IV de la dynastie Chakri. Ensuite le 28 mai, il nomma Second roi son frère, Somdet Phra Chao Nongya Thoe Chao Fa Kromma Khun Isares Rangsan. Celui-ci devint Second roi sous le nom de Phrabat Somdet Phra Pin Klao Chao Yu Hua.

- Le Second roi Pin Klao quitta l'ancien palais de Thonburi et s'installa au Palais du Devant (Palais du vice-roi, en face du Palais royal). Le Palais du Devant était en très mauvais état car inoccupé depuis presque 20 ans. Il le fit largement reconstruire et rénover.

- Le roi Mongkut (c'est-à-dire Rama IV, désigné par les Siamois sous son nom de règne Phra Chom Klao, il continua à être désigné dans les langues étrangères sous son ancien nom de prince) ordonna à tous les soldats, qui étaient auparavant sous les ordres du prince Chutamani, de continuer à servir ce prince devenu le Second roi Pin Klao, au Palais du Devant. Le Second roi Pin Klao dirigeait l'armée de terre et la marine du Palais du Devant. Il fut ainsi le premier commandant en chef de la Marine royale thaïlandaise.

1855

(47 ans)

- Le Royaume-Uni envoya son ambassadeur Sir John Bowring pour établir des relations diplomatiques et signer un traité avec le royaume du Siam. Ce traité fut signé le 18 avril, on y mentionne le Grand Roi Mongkut et le Second roi Pin Klao pour le Siam, et d'autre part la reine Victoria, reine du Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande. Le traité avait pour but de sceller l'amitié entre les peuples et de favoriser le commerce. Il comporte 12 articles sur les accords bilatéraux, six lois, trois accords douaniers. Cela fait 21 articles au total.
- Il fit construire le bateau Cruizer (appelé en thaï Phuttha Sing Hat), un bateau de 400 tonneaux.

1856

(48 ans)

- Les États-Unis envoyèrent leur ambassadeur Monsieur Townsend Harris pour établir des relations diplomatiques et signer un traité avec le royaume du Siam. Ce traité, signé le 29 avril, mentionne le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao et il comporte 21 articles. Les deux souverains signèrent conjointement le traité avec le Président des États-Unis, Franklin Pierce, pour le profit mutuel de leurs sujets siamois et américains.
- La France envoya au Siam son ambassadeur Monsieur de Montigny qui vint établir des relations diplomatiques et signer un traité avec le royaume du Siam. Ce traité signé le

10 août, mentionne le roi Rama IV et le roi Pin Klao en tant que Premier roi et Second roi du Siam. Ils s'engageaient avec Napoléon III, empereur des Français, pour que les deux pays aient de bonnes relations amicales et commerciales au profit de leurs sujets. Ce traité comporte 32 articles.

- Le roi Rama IV demanda au Second roi Pin Klao et au Chao Phraya Sri Suriyawongse d'aller à Nakhon Ratchasima pour étudier la possibilité d'y fonder une autre capitale. Mais les deux tombèrent d'accord que les voies de communication avec Bangkok étaient trop difficiles. Le roi Rama IV demanda donc d'établir une résidence royale à Lopburi. Quant au Second roi Pin Klao, la sienne fut plus tard établie à Saraburi.

1857

(49 ans)

- Il acheta aux États-Unis la charpente métallique d'un schooner de 100 tonnes. Puis, il la modifia pour en faire le bateau Falcon (appelé en thaï Mongkhon Ratchapak). Ce fut le premier bateau à charpente métallique en Thaïlande.

- Le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao nommèrent conjointement Phraya Montri Suriyawongse, ambassadeur siamois auprès de la reine Victoria. Il était porteur de leur message et présents.

1858

(50 ans)

- Il entreprit la construction du Sherry Wine (appelé en thaï Asawadirot), un bateau à vapeur de 150 tonnes à pleine charge avec 40 chevaux-vapeur de puissance et six canons installés. Il était construit pour servir de navire de guerre.

- Il fit un pèlerinage, le 18 avril, au temple Phra Pathom Chedi dans la ville de Nakhon Pathom.

- Le Danemark envoya au Siam son ambassadeur Monsieur John Jarvie pour conclure un traité. Ce traité signé le 21 mai, mentionne le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao, les deux rois du Siam, et le roi Frédéric VII du Danemark. Ce traité

de 35 articles avait pour but d'établir une relation d'amitié et de faciliter le commerce et la liberté de navigation entre les Siamois et les Danois pour un profit mutuel.

- La nation allemande envoya au Siam son ambassadeur Monsieur Théodore Thies pour conclure un traité de 35 articles, signé le 25 octobre. Dans ce traité, il est dit que le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao d'une part, les représentants des sénats de Lübeck, Brême et Hambourg de la Ligue Hanséatique d'autre part, désirent faciliter le commerce entre les peuples des deux nations.

- Le roi Rama IV offrit au Second roi Pin Klao, le Phra Saen, une ancienne statue de Bouddha, originaire de la ville Chiang Taeng (actuellement dans le territoire du Cambodge). Le Second roi Pin Klao installa ensuite cette statue dans le temple Hong Rattanaram à Bangkok. Ce temple était traditionnellement considéré comme son temple personnel parce que sous les conseils du roi Nang Klao, il en avait avec sa mère entrepris la restauration. De plus, il fonda ou restaura de nombreux temples tels que le temple Rajphatikaram dans le nord de Bangkok et le temple Molilok Kayaram à Thonburi, ou aussi le temple Boworn Sathan Sutthawat situé dans la zone d'administration du palais du Devant ; ainsi que certains petits temples aux alentours du Palais Sitha à Saraburi.

1859

(51 ans)

- Le Portugal envoya au Siam son ambassadeur Monsieur Isidoro Francisco Guimarães chargé de conclure un traité de 47 articles, signé le 10 février. Dans ce traité, il est dit que le roi Rama IV, le Premier roi de Siam et le roi Pin Klao, le Second roi de Siam, signent conjointement ce traité pour conforter leur amitié étroite et de longue date avec le royaume du Portugal. Ceci étant fait pour le bénéfice mutuel des deux

peuples dans le domaine commercial.

- Le roi Rama IV se rendit sur la côte ouest du royaume pendant un mois (du 1er août au 3 septembre). De ce fait, il nomma le Second roi Pin Klao gouverneur de la capitale, avec les pleins pouvoirs administratifs et judiciaires et la liberté de négocier et de signer les traités avec les puissances étrangères.

- Le Second roi Pin Klao fit construire le Palais Sitha, aménagé avec des meubles en bois de style laotien, sur la rive ouest de la rivière Pasak à Saraburi. C'était sa résidence favorite où il séjournait régulièrement chaque année. Il y allait aussi pour diriger l'aménagement de Khao Khok, place entourée d'une chaîne montagneuse, pouvant servir de rempart dans le cas d'invasion. C'est là qu'il entraînait des soldats, dressait des éléphants voire des chevaux et par ailleurs se détendait en jouant du khaen (orgue à bouche, instrument de musique populaire au Laos et dans le nord-est de la Thaïlande, dont les tuyaux sont traditionnellement faits de bambou) ou en chantant des chansons laotiennes traditionnelles.

1860

(52 ans)

- Les Pays-Bas envoyèrent au Siam leur ambassadeur Monsieur J. H. Donker Curtius négociateur un traité de 33 articles qui fut signé le 17 décembre. Dans ce traité, il est dit que les deux rois du Siam d'une part, le roi Guillaume III, roi des Pays-Bas et grand-duc du Luxembourg, d'autre part, se mirent d'accord pour conforter leurs relations bilatérales vieilles de 200 ans. Ils exprimèrent leur volonté commune de développer le commerce.

- Le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao nommèrent Phraya Sripiphat Rattana Ratcha Kosathibodi leur ambassadeur commun pour apporter leur message et présents à Napoléon III, l'empereur des Français, avec l'intention de rétablir des relations diplomatiques entre les deux pays.

- Le Second roi Pin Klao entreprit un voyage en bateau dans les provinces du sud entre Phetchaburi et Songkhla (du 12 juillet au 21 août) et sur le retour, s'arrêta à Nakhon Si Thammarat pour rendre hommage à la relique du Bouddha se trouvant dans cette ville.

1862

(54 ans)

- La Prusse envoya au Siam son ambassadeur Monsieur Friedrich Albrecht zu Eulenburg chargé de conclure un traité de 36 articles, signé le 7 janvier. Dans ce traité, il est dit que le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao au nom du Siam d'une part et d'autre part, le roi Guillaume Ier au nom de la Prusse et de 28 provinces allemandes associées, sont d'accord pour établir entre eux des relations amicales et commerciales au profit de leurs peuples.

1863

(55 ans)

- Il entreprit la construction du navire Imprenable, (appelé en thaï Yongyot Ayochachiya) un navire de guerre de 300 tonneaux à pleine charge, 60 chevaux-vapeur de puissance et six canons. Ce navire fut envoyé à Singapour en 1866, de manière à montrer la puissance et la compétence de la Marine royale du Siam. Le Second roi Pin Klao fut reconnu pour sa compétence en construction navale.

- Napoléon III, l'empereur des Français, envoya un ambassadeur pour décerner une décoration diamantée, au roi Rama IV le 10 mai et au Second roi Pin Klao le 11 mai.

1865

(57 ans)

- Le roi Pin Klao, Second roi du Siam, décéda le 7 janvier des suites d'une longue maladie. Il a régné pendant quinze ans. Sa majesté le roi Rama IV présida la cérémonie de crémation qui eut lieu le 17 février 1866.

帕宾诰王陛下史

主编者：阿仑·汕塔纳鹏

翻译者：谭国安 副教授

一、帕宾诰王陛下史本文将阐述有关帕宾诰王陛下下的历史，包括记载在国史、大事记与学术资料中有关他的职务与起居事迹。兹分述如下：

- 1808年 * 帕宾诰王的原来称号为：“昭华朱塔牟尼殿下”或“小王子”^{၆၈၇}，于节基王朝第一世王育华朱拉洛在位时代的9月4日（星期天）在吞武里府故宫诞生，为吕拉纳帕莱王陛下（时任功帕拉察旺武旺莎谭蒙空部执行相国要职）与帕诗素里然塔拉武隆王后殿下（原称“昭华汶洛殿下”）的王子，有两位同王母的兄弟；即：昭华才王子（年幼夭折）与昭华蒙谷王字，称大王子。
- 1809年 * 9月17日，父王登基，称吕拉纳帕莱王陛下，（为节基王朝第二世国王）。昭华朱塔牟尼小王子随父王、母后、王兄住在大皇宫中。
- 1820年 * 于3月19-22日在大皇宫依照王家礼俗为王子^{၆၈၈}举行剃顶髻仪式。^{၆၈၉}
- 1821年 * 在大皇宫玉佛寺举行出家为沙弥仪式，修习佛学。还俗后，任外官职官，修习依照王族规定的课程（如泰文、高棉文）、技艺知识（如骑象、骑马武艺等）、手工艺、法律学、王家礼仪、文学。
- 1824年 * 父王于7月21日驾崩，（享寿五十有七）。大王子功万济他武陵于8月1日登基，称“帕曩诰王”，（为节基王朝第三世王）

^{၆၈၇} “昭华殿下”指为王后所出的王子，（如非由王后所出的王子，则只称“昭华”

^{၆၈၈} 帕宗诰王陛下，帕宗诰王陛下文集，有关第四世王时代帕宗诰王陛下文学作品解说与论坛。（曼谷：艺术厅文史办公室，2005年）页26。

^{၆၈၉} 依照“昭华”的地位举行剃顶髻仪式。仪式中有白山、游行与颂持经咒。剃顶髻与庆典分三个时间进行。

- 。朱塔摩尼王子与母后回到原来王宫起居。同母王兄昭华蒙谷则仍在出家生活中，驻锡在舍利寺与颂阿莱寺。
- * 同英商罗伯·罕德学习英语。继后，又同多名美国传教士，如Dr.Dam Beach Bradley, Dr.Jeses Caswell, Dr.Samuel R. House, Mr.Chandler) ^{၆၀}学习英语与西方科学、造船机械、印刷术等。
- 1829年
(21岁) * 在玉佛寺剃度出家，^{၆၁}驻锡在铜钟寺。出家期间，依照王家风俗，修习高级佛学、止观、高级文学、登台演讲“甘摩诃叻”经文。还俗后，任第三世王陛下职官。
- 1832年
(24岁) * 5月10日，根据金页授封书记载，^{၆၂}第三世王帕囊诰陛下晋封王弟昭华朱塔摩尼王子殿下为昭华功坤伊莎立郎汕爵位，并授封出任缅人、占人志愿军前枪手、后枪手炮兵队指挥。
- * 第三世王帕囊诰陛下下令王弟朱塔摩尼王子昭华功坤伊莎立郎汕前往夜功府的夜功河建造保卫河口，驱逐敌军堡。^{၆၃}
 - * 建造欧式Royay Adeliade船作为小型货船。后来，还利用这艘船平息了一次外族动乱事件。
- 1835年
(27岁) * 将西方医学引进宫廷，令郎黎西医师给刚生产王女的第一王妃英诊治。及后给母后治病与给患偏枯证的昭华蒙谷殿下治疗，使病情好转。
- 1836年
(28岁) * 母后患老年证，于10月18日逝世（享受七十）。^{၆၄}
- * 制造浮图安纳（Fairy）船与200吨的勒差利船（Sir Walter Scott），船上装置有10台大炮。

^{၆၀} 安潘·丹卡旺塔纳，帕宾诰王事迹。（曼谷：譬瓦尼出版社，1969）页4,8-9.

^{၆၁} 剃度出家仪式，依照“昭华”的地位乘坐专用车游行至因陀罗殿。翌日举行神龙出家仪式游行至苏泰沙旺殿——为帕囊诰王陛下观礼的地方，然后在玉佛寺里举行出家仪式

^{၆၂} 有关御赐更高爵称与成立新行政部门，记录在金叶封书上称：昭华功坤伊莎黎郎汕诗里莎瓦里蒂卡如颂王弟殿下，并将金叶授封书由僧人举行佛教仪式。继后，将之供奉在轿子上以游行方式送至授封者的居处，放在一个尖形小亭上。朱塔牟尼昭华殿下受净戒听经；然后更换服装，坐在座上，由大臣呈献金叶封书。

^{၆၃} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第三世王时代乐达纳歌信国史，（曼谷艺术厅第六次印刷），1995页50。

^{၆၄} 同上，页70。

- 1838年 (30岁) * 获由第一王妃英所出的第一位王儿，称华盛顿^{၆၆}，泰名为“唷英巴儒武旺拉楚洛乐达纳王子”。继后，加冕为“武旺威猜然宫”的总管；至第五世王帕尊拉宗诰陛下在位时代，出任相国要职。此后，膝下王子、王女人数日增，共计五十八人。^{၆၇}
- 1840年 (32岁) * 获钦赐自“宗颠营”出逃入境的缅甸人134人，将此批缅人依照西方式加以训练。使之成为炮兵。
- 1841年 (33岁) * 帕曩诰王陛下诏令出任水军主帅，前往镇压在曼台玛缅人动乱事件。此次出兵，被列为泰国第一次使用西方现代化军船与新式水军战略。此次战役时间长达11个月。
- * 着手从英文编译成泰文大炮专书，作为培训部下兵队之用，被列为泰国第一部有关炮兵的著述。此外，还撰写了一些文学作品，如：《三猜长歌》、奈堪颂故事歌曲》。
- 1842年 (34岁) * 辅助刚还俗的泰国大诗人顺通普的生活，接着委派他出任“武旺官厅王室文牍厅”厅长（顺通普出家时间长达18年）。
- 1843年 (35岁) * 以威差亚（Tiger）船，制造成200吨的莎沽纳船。
- 1844年 (36岁) * 5月2日，出任大皇宫消防队队长，^{၆၈}继后，自请出任京畿消防救护队队长。每次发生火灾，必亲自驾临指挥。^{၆၉}
- 1848年 (40岁) * 制造泰国第一艘蒸汽船，并于7月4日第一次在湄南河试水^{၇၀}。国外报刊，如The New York Tribune , Singapore Free Press 都刊登了有关帕宾诰王造船的技术。

^{၆၆} 为美国第一任总统名称。

^{၆၇} 王子为11个王族的始祖，即：叻差莎坤、苏塔洛、瓦拉乐、帕奴玛、哈琳吞、纳瓦乐、如空塔拉依、多莎尼、南塔旺、彭密、乍仑络、赛莎难。由功武旺威猜然王子所出的王孙，则成为下9个王族的始祖，即：威莱翁、甘乍纳威猜、甘然翁、苏塔泥、瓦拉务、鲁乍威猜、威汶潘、乐差尼、威成。

^{၆၈} 昭披耶蒂帕功翁摩河科莎蒂武里，乐达纳（曼谷）时代第三世王史，页112。

^{၆၉} 帕宗诰王陛下提及有关负责京畿消防任务时称：“当他（帕宾诰王）在京畿时，如属附近发生火警，不去也行，如属宫廷附近与官吏住宅发生火警就必须去。当他（帕宾诰王）不在的时候，无论是什么地方发生火警都必须亲自赶往协助灭火。”

^{၇၀} 森弯黎诺豪医生的记录说：“今早，我们在河上看到新的事物，就是由小王子仿造的小船，船身长不到20尺，有烟囱，船后有方向盘，逆水而上，速度甚快，小王子在小船上把着方向盘；这是出现在湄南河上第一艘由小王子制造的小船。”

- 1849年 (41岁) * 帕囊诰王陛下以“根据炮兵训练征兵令”^{၁၀} 诏令出任非常时期后备军驻扎城堡炮兵培训队指挥。
- 1850年 (42岁) * 第三世王陛下诏令前往出任保卫北榄堡工作。
* 英使Sir Jame Brooke来泰提出修订波尼协约要求。帕囊诰王陛下认为王弟招华功坤伊莎立郎汕对洋人风俗最为了解，宜使之出任顾问之职。但因需要守卫北榄堡工作，只能以其他熟悉事务的才智之士出任。^{၁၁}
- 1851年 (43岁) * 4月2日，帕囊诰王陛下驾崩（享寿六十有五）。蒙谷王子殿下于5月15日即位，称“帕宗诰王（为节基王朝第四世王）。于5月28日下诏晋封王弟昭华功坤伊莎立郎汕为第二国王，^{၁၂}称“The Second King”，其地位与国王相当；
称：“帕宾诰王陛下”。^{၁၃}
自原王宫移驾至武旺宫起居。由于武旺宫建造时间已将二十载，开始损坏，于是发起重修工程，并加建了多座宫院。^{၁၄}
帕宗诰王陛下，诏令将帕宾诰王在此之前所指挥的军队，编改为副王府的军队。因此，帕宾诰王任副王府陆军、海军司令，成为泰国史上第一名海军司令。
- 1855年 (47岁) * 英人派Sir John Bowring出使来泰签订王室友好协约，于4月18日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下，为暹罗王国（泰国）第一国王与第二国王，同英国维多利亚女王为

^{၁၀} 功披耶蓝隆拉差奴坝殿下，帕宾诰王陛下大炮组成阐述专著。

^{၁၁} 安潘·丹卡旺塔纳，帕宾诰王事迹。页9-10

^{၁၂} 帕宗诰王陛下指示，举行如同国王加冕一般的仪式，但是略为修订，如京畿陆路出巡的规定。

^{၁၃} 在金叶封书记录上帕宾诰王的全称是：“帕巴瓦琳塔拉米宣玛希黎朗汕玛翰端黎初猜摩贺蓝坤阿仑耶叻萨帕提威拉奴乐武旺尊札卡帕拉差汕卡乌帕多苏差商苏塔科哈尼札基武隆纳伊宣拉差蓝瓦郎坤武隆谷纳玲陀罗顺梭滩奴差蒂武陵通摄囊卡尼琳塔拉武旺拉蒂密鹏帕如哈尼纳黎宣玛希蒂旺纳哨莎耶玛蒂洛里洛摩诃鲁乐达纳派汶披博塔纳萨信拉巴空顺塔罗隆吉科颂萨达巴隆莎威差诗里乐达纳武旺拉差披色卡披西萨帕托蒂披砌猜武隆玛孩莎瓦里耶摩诃莎瓦民通莎密陀罗宁塔拉奴拉武旺纳差阿超瓦赛诗乐达纳代顺那叻乌吉塔萨萨帕叻拉蒂民通巴瓦陵托拉探密拉差武碧帕宾诰王（见《政府公报关于乐达纳歌信晋封王亲事》页76）

^{၁၄} 建造3项建筑：如举行同国王一般的庆典，大体上遵照帕宗诰王陛下指示，如：建造卡差干巴威殿、曼卡拉披色殿、易阿隆阁殿，并从事维修恢复旧貌的如：象廐马厩、公务员会议厅、堡垒大门，帕宾诰王自己修建的其它建筑，如：伊莎黎拉差奴颂殿，可见副王府蓝图中的大部份建筑物都是帕宾诰王所建造。

两国人民在两国政府制约下共同创造利益的友好与商业协约，本协约包括有关国家的十二条、法律六条、商品标准三条，共计二十一条。^{၁၆}

- 1856年
(48岁)
- * 将浮图信哈(Cruizer)船造成400吨的芯片船。
 - * 美国派Mr. Townsend Harris出使来泰签订两国友好协约，^{၁၇}于4月29日签名盖章的协约指出，为了泰、美两国人民进行商业活动的利益，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下二位国王同美国总统签订友好商业协约共二十一条。^{၁၈}
 - * 法国派送蒙西尔·蒙德尼出使来泰签订两国友好协约，^{၁၉}于8月10日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下二位泰国第一国王与第二国王同法国拿破仑三世(Napole' on III.L' Enpereur des Fracais)签订加强两国友好协约，使两国人民相互来往通商，共同创造利益。本协约共三十二条^{၂၀}。
 - * 帕宗诰王陛下，派宾诰王陛下与昭披耶诗苏里耶翁到可叻府考察寻找适当地点，建造第二国都。^{၂၁}但两人咸认为可叻府同曼谷之间的交通不便，不宜建造国都。第四世王陛下遂诏令在洛武里府建造宫院；后来，作为帕宾诰王的宫院，则诏令在北标府建造。

^{၁၆} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，（曼谷：艺术厅2005）页95-96；与（政府公报）有关同英国签订的友好与商业协约。

^{၁၇} 美国向泰国两位国王呈献贺礼。呈献给帕宾诰王的是玻璃镜、各城市地图、大镜子、电器、来福卡明枪、手枪、机枪、图书。

^{၁၈} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页99-100；与政府公报有关同美国签订的友好协约。

^{၁၉} 法国向两位国王呈献贺礼。呈献给帕宾诰王的是消防器材、书橱、旋转式机枪、压书玻璃、座钟、放大镜。

^{၂၀} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页100-102；与（政府公报）有关同法国签订的友好协约。

^{၂၁} 帕宗诰王陛下认为曼谷位于战船能开进来的地理位置，跟敌人对峙不易，宜建立一个距离战船较远的新都。

- 1857年
(49岁)
- * 自美国购回100吨的莎洁讷船架构，将之改造为一艘称“叻差坝” (Falcon)御用船，列为泰国第一艘铁船。
 - * 帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下诏令昭披耶蒙蒂诗苏里耶翁出使，奉着两国王的诏书与礼物前往同维多利亚女王促进友好关系。^{๓๑๑}
- 1858年
(50岁)
- * 制造阿莎瓦里洛(Sherry Wine)船，作为副王府的军事轮船，是一艘排水量150吨，40马力的游艇船；船上设置大炮6台。
 - * 4月18日前往礼拜佛统大塔。^{๓๑๒}
 - * 丹麦派荣野威出使来泰签订友好协约，于5月21日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下两王国，同意与丹麦国王菲吕利第七世签订协约，为两国人民海上来往经商，都获得安定与利益。本协约共计三十五条。^{๓๑๓}
 - * 德国派蒂科蒂索缴出使来泰签订友好协约，于10月2日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下两王国，与德国联邦的大里玛立窝鲁密沙淋黎匿，大窝壁茗社窝匈本，总称为匈西阿蒂里玛立，同意加强与扩大两国人民商业活动。本协约共计三十五条。^{๓๑๔}
 - * 帕宾诰王获得帕宗诰王陛下钦赐来自昌各城古佛，^{๓๑๕}乃请往供奉在凤凰乐达纳伽蓝寺；这是一所帕宾诰王与母后听取当年第三世王的指示所修建的佛寺。按照传统，这是一所属于帕宾诰王的佛寺。^{๓๑๖}除此之外，帕宾诰王还修建了多所佛寺，如：耙

^{๓๑๑}陛下认为英女王与法国国王皆为大国，尚遣派使节前来贺喜与订立友好协约，我们也应该遣派使节前往回礼。”

^{๓๑๒}昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页303

^{๓๑๓}昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页130-130，与《政府公报》有关泰国与丹麦之间的友好协约。

^{๓๑๔}昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页133；他农·诺帕曼，2005年1月7日帕宾诰王陛下纪念刊，页25-26，与《政府公报》有关泰国与德国之间的友好协约。

^{๓๑๕}帕宗诰王陛下，帕宗诰王陛下文集——有关帕宗诰王陛下手书，（曼谷：2005年崇庆帕宗诰王陛下执行会）页100。

^{๓๑๖}帕囊诰陛下，劝告功帕诗苏里然塔拉玛与帕宾诰王（当年任功坤伊莎立郎汕昭华殿下）说，功帕诗苏里然塔拉玛已经60多岁，如在王府附近建造一所凤凰寺，可提高信心。因此，开始建造大殿与各佛殿直到寿终尚未完成。帕宾诰王继续建造大殿、佛殿、讲经楼、排殿与佛寺前方的桥亭等。

蒂伽蓝寺、牟黎洛卡耶寺、武旺宫内的武旺莎坛苏塔瓦寺，以及在希塔宫周围的小佛寺。

1859年
(51岁)

- * 葡萄牙派伊希罗洛法郎希苏科里玛琳出使来泰签订两国友好协约。^{๓๗๗}于2月10日签名盖章的协约指出，暹罗王国帕宗诰王陛下第一国王与帕宾诰王陛下第二国王，同意与葡萄牙签订友好与海上贸易来往协约，增进两国之间的友谊，使两国人民共同获益。本协约共四十七条。^{๓๗๘}
- * 帕宗诰王陛下于8月1日至9月3日驾临泰国以西的海岸一带约一个月。在此时间内，帕宗诰王陛下授权帕宾诰王陛下负责保卫国都，处理官民有关案件，包括同国外签订协约等任务。^{๓๗๙}
- * 帕宾诰王陛下在北标府巴塞河以西的河畔，使用老窝式木材建造了一座希塔宫，利用当地的窟山作为与敌军对峙的天然堡垒，^{๔๐}与从事军事与大象、马匹训练；并作为吹芦笙、对歌娱乐之地。帕宾诰王每年都至此起居一段时间。

1860年
(52岁)

- * 荷兰国王派公吕科卡出使来泰签订友好协约。^{๔๑}于12月17日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下二位国王同荷兰威林地三世国王与卢森堡，有意加强200年来的友谊，使两国海员从事商业往来，倍加方便，特此签订友好协约，促进双方海上贸易交通，共同获益。本协约共三十三条。^{๔๒}
- * 帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下指派披耶诗比伯乐达纳叻差科莎初始，奉着二位国王的诏书与礼物前往法国同拿破仑三世加强友好关系。^{๔๓}

^{๓๗๗} 此时，葡萄牙前来向二位国王呈献贺礼，属于帕宾诰王的是银制热水器、屏风、香料箱、双镜头与单镜头望远镜、甜酒箱。

^{๓๗๘} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页135-136；与《政府公报》有关泰国与葡萄牙之间的友好协约。

^{๓๗๙} 帕宗诰陛下，帕宗诰昭陛下文集，有关第四世王时代帕宗诰王陛下文学作品解说与论坛，页105-108。

^{๔๐} 希塔王宫周围，有一座叫考廓山的天然堡垒。

^{๔๑} 此时，荷兰王国向二位国王呈献贺礼，属于帕宾诰王的是银制热水器日本剑、日本军装、弓、铜烛台、铜烛花、铜香炉。

^{๔๒} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页151-152；与《政府公报》有关泰国与荷兰之间的友好协约。

^{๔๓} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页154。

- * 举行水路出巡（于7月12日至8月21日）赴泰南西边各城市视察；自碧武里府至宋卡府，回程赴洛坤府朝拜当地佛陀舍利塔。^{၆၆}
- 1862年
(54岁) * 德国派功遥莽穆出使来泰签订友好协约。于1月7日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下与德国国王以及二十八个城市，有意建立友好关系，在两国国王的制约下，促进商业往来，互惠利益。本协约共三十六条。^{၆၆}
- 1863年
(55岁) * 制造Impregnable船。该船排水量为300吨，60马力，装置大炮6台，继后在1866年，该船开至新加坡访问，国外人士对帕宾诰王陛下的造船科技表示赞赏。
- * 法国拿破仑三世诏令使节来泰，于5月10—11日分别向帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下呈献以钻石装饰的显爵。^{၆၇}
- 1865年
(57岁) * 1月7日（星期天，泰阴历下弦月之六日）凌晨03.18时驾崩。帕宾诰王在此之前患慢性疾病多年，在位十五年。帕宗诰王陛下于1866年2月17日为帕宾诰王陛下举行御赐葬火仪式。^{၆၈}

^{၆၆} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页151。

^{၆၆} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王乐达纳歌信国史，举行崇庆帕宗诰王陛下执行会，页163-164，与（政府公报）有关泰国与德国之间的友好协约。

^{၆၇} 同上，页190-191。

^{၆၈} 有司者请帕宾诰王陛下遗体安置在立式金棺时，帕宗诰王陛下向帕宾诰王陛下遗体举行洒水仪式，然后请到伊沙拉威尼才殿安置，下诏只限副王府官吏剃头，全国人民不必剃头。治丧时间自1866年2月8-20日。

บทที่ ๒

ราชวงศ์จักรีและราชสกุลที่เกี่ยวข้องด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรียบเรียงโดย อรุณ สันธนาภรณ์

๑๑๑๑๑๑๑๑

ในบทนี้จะกล่าวถึงพระราชประวัติของพระบรมอัยกา พระบรมอัยยิกา พระราชบิดาพระราชมารดา พระเชษฐา ตลอดจนพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และความสัมพันธ์ระหว่างกัน

๑. พระบรมอัยกา และพระบรมอัยยิกา^{๑๔}

๑.๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นพระบรมอัยกาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระนามเดิมว่าทองด้วง พระราชสมภพในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ.๒๒๗๙ สมเด็จพระบรมชนกนาถของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (และเป็นพระบรมมหาไปยกาธิบตีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีพระนามเดิมว่าทองดีเป็นที่เสมียนตราตำแหน่งพระอักษรสุนทร กรมมหาดไทย ได้สืบเชื้อสายมาจากขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นราชินิกุลเชื้อพระวงศ์ของกรุงศรีอยุธยา^{๑๕} และพระชนนีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระนามเดิมว่า หยก หรือดาวเรือง^{๑๖}

^{๑๔} พระบรมอัยกา หมายถึง ปู่ ตา ของพระมหากษัตริย์ พระบรมอัยยิกา หมายถึง ย่า ยาย ของพระมหากษัตริย์

^{๑๕} สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (ทองดี) สืบเชื้อสายจากเจ้าพระยาโกษาธิบตี (ปาน) ว่าการกรมพระคลัง ผู้ว่าการกรมท่า และว่าที่สมุหพระกลาโหม ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าแม่วัดดุสิต หม่อมเจ้าหญิงราชินิกุลของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดให้เป็นพระนมและพระอภิบาลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้านารายณ์ราชกุมาร มาแต่ทรงพระเยาว์ จนเจริญพระชนม์ และเมื่อเจ้าฟ้านารายณ์ราชกุมารเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์ปราสาททองของกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงให้ความเคารพนับถือเจ้าแม่วัดดุสิตเหมือนพระราชชนนี โปรดให้สถาปนาอิสริยยศเจ้าแม่วัดดุสิตเป็นพระองค์เจ้า ทรงสร้างตำหนักตึกพระราชทานที่ริมวัดดุสิตาราม นอกกำแพงพระนคร ถวายให้เป็นที่พักประทับ ทรงเรียกว่า “เจ้าแม่” (คำอธิบายลำดับปฐมวงศ์ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ . น.๕)

^{๑๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปฐมวงศ์.” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๔. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) น. ๑๘

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เดิมประทับอยู่ ณ คฤหาสน์ของสมเด็จพระมหาชนก ตั้งอยู่ใกล้ป้อมเพ็ชรกรุงเก่า เมื่อทรงรับตำแหน่งยกกระบัตรได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ เมืองราชบุรี ต่อมาได้มีการอวาทวิวาหมงคลกับกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระนามเดิมว่านาก ผู้ซึ่งมีพระบุพชนเป็นสกุลชาวบางช้าง ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทรสาคร โดยพระชนกของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีมีพระนามเดิมว่าทอง และพระชนนีมีพระนามเดิมว่าสั้น^{๙๑} (ต่อมาได้ปรากฏพระนามว่าสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี) พระองค์จึงเสด็จไปประทับกับกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ณ เกษสถานพระอรรคมเหสี ที่อัมพวา สำหรับสาเหตุของการอวาทวิวาหมงคลในครั้งนี้ กล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องปฐมวงศ์ ว่า^{๙๒} “พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา มีพระทัยยินดีในที่จะแสวงหามาตุคามที่มีศิริรูปทรงโสภาคย์ และเป็นบุตรในสกุลที่มีทรัพย์สมบัติมาไว้ใช้เป็นนางในอันเตบุรีกราชนารี (นางในราชสำนัก) จึงได้ให้มีผู้อาสาไปสนสื้อสือสือสอดแนม หาสตรีผู้ที่รูปร่างต่างๆ ทั้งในกรุงนอกกรุงใกล้ไกลก็ครั้งนั้น กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นบุตรของมหาเศรษฐีเป็นสกุลอันใหญ่มาก ด้วยเครื่องญาติ และสูงด้วยสมบัติสกุลอื่นจะเสมอมิได้ในพาหิรทุทยานประเทศในเวลานั้น และมีบุณลักษณะสิริรูปพรรณสัณฐานงามยิ่งนักเป็นที่เล่าลือความ อ้ออึง ทราบถึงพวกสอดแนมของพระเจ้าแผ่นดิน พวกนั้นจึงได้นำข่าวมากราบทูลต่อพระเจ้าแผ่นดิน มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งกรมมหาดไทยให้มี ข้องตราออกไปให้หัวเมืองราชบุรีไปสื้อขอกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งเป็น อรรคนารี มีบุณลักษณะนั้นมาจากคฤหบดีสกุลนั้นแล้วส่งเข้ามาถวายเป็นอันเตบุรีกราชนารี ๑ เพราะเวลานั้น เมืองราชบุรีขึ้นแก่กรมมหาดไทย ก็แลการตักแต่งตราบังคับบัญชาหัวเมืองมหาดไทยทั้งปวงครั้งนั้นเนื่องอยู่ในสมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบตีทั้งสิ้น ฝ่ายพระชนกพระชนนีและพระญาติพระวงศ์ในกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีนั้น ไม่มีจิตชอบใจปรารถนาจะถวายกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีแก่พระเจ้าแผ่นดิน เข้ามาต้องติดกักขังเป็นอันเตบุรีกราชนารี ๑ นางในราชสำนักอยู่ในพระราชวัง จึงได้แต่งคนมาอ่อนนวยพรบรมมหาไปยกาธิบตี ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแต่งข้องตรานั้น ให้ช่วยแก้ไขพ้อพันหลุดจากพระราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดินเสียได้ สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบตี จึงได้คิดอ่านให้มีผู้กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินว่า กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีนั้น พระองค์ท่านได้ไปสื้อขอไว้เพื่อจะให้ได้แก่พระราชโอรสที่

^{๙๑} ภายหลังได้ทรงผนวชเป็นรูปชี่

^{๙๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปฐมวงศ์.” น.๑๙-๒๐

๔ ของท่าน ได้นัดการอวาวิหาหมงคลแล้ว ขอพระราชทานให้พ้นจากพระราชประสงค์ เกิด พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระกรุณาอนุญาตพระราชทานให้ ก็ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เป็นอรรคชายาแต่เดิมมา ดังนี้”

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระราชโอรสและพระราชธิดาแต่ กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ๑๐ พระองค์ ประสูติก่อนแต่เวลาเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติทั้งสิ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมี ๔ พระองค์^๓ ได้แก่ ๑) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าฉิม (พระราชบิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ๒) เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงแจ่ม ๓) สมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรมหาเสนาณารักษ์ พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุ้ย ในรัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ พระราชทานอุปราชากิเชกเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ๔) เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพยวดี พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงประภาวดี

ต่อมาในสมัยธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จมาทำราชการใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตั้งพระราชคฤหาฐาน ณ ตำบลริมวัดระฆังโฆสิตาราม ช่างใต้ มีความชอบได้เลื่อนตำแหน่งเป็นลำดับ กระทั่งเป็นเจ้าพระยาจักรีศรีอครักษ์ สมุหนายกเอกอ เป็นแม่ทัพทำการสงครามกับพม่าและเขมรและลาว มีความชอบในราชการ มากหลายครั้ง ภายหลังจึงได้เลื่อนที่เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกพิลึกกิมพิม่า ทุก นครราชอาณาจักรสยามประเทศนครานุรักษ์ เอกอัครบาทมุลิกา กรุงรัตนบุรีศรีอยุธยามหาดิลก ภู นพรัตนราชธานีบุรีรมย์อุดมราชธานีเวศมมหาสถานอวตารสถิตย์ บพิตรพิไชย อภัยพิริย ปรากฏนามว่า ได้ทรงเสด็จยังงำกันพระกลด และมีเครื่องทองต่างๆ เป็นเครื่องยศเสมอเจ้า ต่างกรม^๔ ต่อมาเสด็จผ่านพิภพปราบดาภิเษกเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ถวายพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาศกรวงศ์ปรมานิบเศ ตริภูวนเนตรวรรณนายกคิลกัรัตนราช ชาติอาศวีไศรย สมุทัยคโรมนต สกลจักรวาฬวิเบนทร สุริเยนทราธิบดินทร หริหรินทรา ชาติอาธิบัติ ศรีวิบุลยคุณอัคนิรัฐ ฤทธิราเมศวรมหันต บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหม

^๓ หลายพระองค์สิ้นพระชนม์แต่ทรงพระเยาว์ ไม่ปรากฏพระนาม

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปฐมวงศ์ , น.๓๒.

เทพาติเทพยนฤปดินทร ภูมินทรปรมาธิเบศ โลกเชษฐวิสุทธธัตถน มกุฎประเทศตตามหา
 พุทธางกูร บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ครั้นภายหลังถวายพระนามเพิ่มเข้าว่า พระบาท
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มหาจักรีบรมนารถ นครศวรราชวิวัฒนวงศ์ ประถมพงศาธิราชรา
 มาธิบดินทร สยามชีวิตินทรวโรดม บรมบพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก^{๙๕}

๑.๒ กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ และเจ้าขรัวเงิน

พระบรมอัยกา และพระบรมอัยยิกา ทางฝ่ายพระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ กรมสมเด็จพระ
 ศรีสุตารักษ์ ทรงมีพระนามเดิมว่าแก้ว เป็นพระภคินีร่วมพระชนกและพระชนนีเดียวกับ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ มีพระภักดานาม
 ว่าเจ้าขรัวเงิน แซ่ตัน เป็นมหาเศรษฐีผู้สืบเชื้อสายมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักกิ่ง มี
 นิเวศน์สถานอยู่ตำบลถนนตาล เป็นพานิชในกรุงศรีอยุธยา

กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาถูกพม่ารุกรานทำลายกรุงในปี
 พ.ศ.๒๓๑๐ ทรงพระครรภ์ได้ ๔เดือนเศษ จึงเสด็จพร้อมพระภักดาตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ออกไปอาศัยอยู่ด้วยในนิเวศน์สถานของกรมสมเด็จพระอมรินท
 รามาตย์ ณ อัมพวา และได้ประสูติพระธิดาพระองค์หนึ่ง คือ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยน
 ทรามาศย์ พระนามเดิม บุญรอด ต่อมาเป็นพระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ และเป็นพระราชมารดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นเมื่อแผ่นดินกรุงธนบุรีตั้งขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เสด็จเข้าทำราชการ กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์กับพระภักดาและพระโอรสพระธิดา ได้
 ตามเสด็จเข้ามาตั้งนิเวศน์สถานบ้านเรือนโรงแพอยู่ตำบลกระฎี่จีน^{๙๖} ต่อมาเมื่อพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว กรม
 สมเด็จพระศรีสุตารักษ์ ได้ตามเสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง มีพระตำหนักอยู่
 เบื้องหลังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและพระวิมานรัตยาเรียกว่าพระที่นั่งตำหนักแดง
 ทรงทำราชการทรงกำกับเครื่องใหญ่ในโรงวิเสศต้น และการสวดและอื่นๆ เป็นหลายอย่าง

^{๙๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปฐมวงศ์, น.๓๔.

^{๙๖} ที่นั่นบัดนี้เป็นพระวิหารและหอไตรวัดกัลยาณมิตร และแพลอยลงในคลองบางกอกใหญ่ตรงวัด
 โมลีโลกข้ามไปข้างใต้

กรมสมเด็จพระศรีสุदारักษ์มีพระโอรสพระธิดา รวม ๕ พระองค์ รวมถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสัมพันธ์กับพระบรมอัยกา และพระบรมอัยยิกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระกตัญญูระลึกพระเดชพระคุณพระบรมอัยกาและพระบรมอัยยิกา และทรงสร้างและบูรณะเสนาสนะสงฆ์หลายแห่งเป็นอนุสรณ์สถานและอุทิศพระราชกุศลแด่พระบรมอัยกาและพระบรมอัยยิกา อาทิ วัดกัลยาณมิตรและวัดหงส์รัตนาราม ฝั่งธนบุรี (ที่กรมพระศรีสุदारักษ์พระอัยยิกา จุดแพที่ประทับเมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี) วัดศรีสุदारาม (ที่กรมพระศรีสุदारักษ์ ทรงบูรณะและสถาปนาวัดขึ้นใหม่) วัดอัมพวา สมุทรสงคราม (ที่สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทรงสร้างไว้ในเขตพระนิเวศน์สถานเดิม) วัดสุรรัตนาราม อยุธยา (ที่พระบรมมहाไปยกาธิบดี (ทองดี) ทรงสถาปนาไว้เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี)

๒. พระราชบิดา และ พระราชมารดา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงมีพระราชโอรส ๓ พระองค์ พระองค์ที่ ๑ ไม่มีพระนาม (สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงย่อมนเยาว์นัก เป็นแต่สมญาว่าเจ้าฟ้าราชกุมาร) พระองค์ที่ ๒ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ หรือเจ้าฟ้าใหญ่ (ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๔๓ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี) พระองค์ที่ ๓ คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี หรือเจ้าฟ้าน้อย (ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๕๐ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี)

๒.๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดามีพระนามเดิมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าฉิม ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ พระราชสมภพเมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๓๑๐ ณ อัมพวา ต่อมาเมื่อสมเด็จพระชนกได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วได้โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระอิสริยยศ

เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มหาอุปราช ตามลำดับ และเสด็จครองราชย์ในปี พ.ศ.๒๓๕๒^{๙๗}

ความสัมพันธ์กับพระราชบิดา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงรับสั่งเรียกพระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ที่ประสูติแต่พระมเหสีอย่างสนิทสนม โดยเมื่อทรงพระเยาว์ทรงตรัสเรียกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (เจ้าฟ้าใหญ่) ว่า “เจ้าหนูใหญ่” และรับสั่งเรียกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี (เจ้าฟ้าน้อย) ว่า “เจ้าหนูเล็ก” ทั้งสองพระองค์รับสั่งเรียก พระราชบิดาว่า “ทูลเคียรวังล่าง” และรับสั่งเรียกพระราชมารดาว่า “เจ้าจ๋าใหญ่”^{๙๘} พระราชบิดาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎและสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อยปฏิบัติตามพระราชประเพณี ขัตติยราชกุมารอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า ทั้งการมงคลโสกัณฑ์ การผนวช สามเณร การการศึกษาตามแบบแผนราชสกุล เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอุปนิสัยบางประการที่คล้ายคลึงกับพระราชบิดา อาทิ การที่พระราชบิดาเป็นพระศิลปินเอกในหลายแขนง ทั้งด้านวรรณกรรม (ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเช่น อิเหนา รามเกียรติ์ ชุนช้างขุนแผน) นาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์ (ทรงโปรดขอสาม ทรงพระราชนิพนธ์เพลงบุหลันลอยเลื่อน) รวมถึงศิลปกรรมช่างทั้งปวง อาทิ จิตรกรรมและประติมากรรม^{๙๙} ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดด้านศิลปะและการช่างเนกเช่นเดียวกับพระราชบิดา

๒.๒ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดา ทรงมีพระนามเดิมว่าบุณอรอด ประสูติที่อัมพวา ในปี พ.ศ.๒๓๑๐ เมื่อเจ้าฟ้าหญิงบุณอรอดมีพระชันษา ๑๔ พรรษา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ส่งพระองค์ท่านเป็นราชทูตที่เมืองกวางตุ้ง ประเทศจีน พร้อมด้วยพระบิดา เจ้าพระยาศรีธรรมราชและมหานุภาพ เนื่องจากพระองค์ทรงสามารถใช้ภาษาจีน

^{๙๗} ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก่อนเสด็จถวัลยราชสมบัติประทับอยู่ ณ เกษสถานของสมเด็จพระบรมชนกนาถแต่ครั้งกรุงธนบุรี ณ ตำบลริมวัดระฆังโฆสิตารามข้างใต้ ภายหลังได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิม กรุงธนบุรี ต่อเมื่อได้เสด็จเสด็จถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงเสด็จเข้าประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

^{๙๘} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ , ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ , (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ , ๒๕๕๒) , น.๑๒๕ , ๑๔๖-๑๔๗.

^{๙๙} บุษบา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา , พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ รัชกาลที่ ๒ , (กรุงเทพฯ มหานคร. สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี) น.๑๐.

ได้ดี ในการพระราชทานเลี้ยงเป็นอย่างดีจากจักรพรรดิเฉียนหลง ทั้งพระองค์และคณะได้จัดซื้ออาวุธและอุปกรณ์ก่อสร้างกลับมาสยามเป็นจำนวนมาก

เมื่อเติบโตใหญ่เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด ทรงเป็นอัศวมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระนามว่าสมเด็จเจ้าพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระองค์ทรงมีพระอุปนิสัยในการถือธรรมเนียมหลายอย่าง^{๑๐๐} มีพระทัยพระมหากษัตริย์แก่พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ผู้น้อยมิได้เลือกว่าห่างแลชิดสนิทและไม่สนิทก็ทรงคิดมิได้ลำเอียงเที่ยงธรรมทั่วไปในพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง^{๑๐๑} ตลอดจนมีฝีพระหัตถ์ในด้านอาหารเป็นที่เลื่องลือ ในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชทานพริกไทยแห้งเรือชมเครื่องคาวหวานชมฝีพระหัตถ์พระองค์ท่าน ดังตัวอย่างเช่น

“มีสมันแกงแก้วตา	หอมยี่ห่วยรสร้อนแรง
ชายใดได้กลิ่นแกง	แรงอยากให้ไฟค้นหา
ยาใหญ่ใส่สารพัด	วางจานจัดหลายเหลือตรา
รสดีด้วยน้ำปลา	ญี่ปุ่นล้ำย้าวนใจ
ดับเหล็กลวกหล่อนต้ม	เจื่อน้ำส้มโรยพริกไทย
โอชาจะหาไหน	ไม่มีเทียบเปรียบมีนาง”

ความสัมพันธ์กับพระราชมารดา สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงมีพระทัยรักใคร่ในพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ยิ่งนักดังปรากฏในคำประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ว่า“ทรงอภิบาลบำรุงรักษาพระโอรสให้สุภาพรดีเจริญวัย แลมีพระทัยประสงค์จางจะใคร่ให้พระบรมวโรรสทั้งสองพระองค์ทรงเจริญวัยโยยิ่งกว่าพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวงในภายหน้าจนถึงเวลาจนจะสิ้นพระชนม์ก็ยังมีพระทัยอาลัยรอนรนรำคาญวิตกถึงพระบรมวโรรสเจ้าทั้งสองยิ่งนัก”^{๑๐๒} และพระองค์ทั้งสองพระองค์ทรงสนิทกับพระราชมารดาเหมือนกัน โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับกับพระราชมารดาตลอด ไม่ว่าพระราชมารดาจะประทับอยู่ที่พระบรมมหาราชวังและที่พระราชวังเดิม พระองค์ท่าน

^{๑๐๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำไว้ได้มาก ดังปรากฏในหนังสือชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้จดหมายพระราชทานพระเจ้าลูกเธอฝ่ายหน้าฝ่ายในทุกพระองค์ให้ทรงทราบ ว่ากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ท่านมักทรงถือลัทธิต่างๆ ว่าทำอย่างนั้นๆ ไม่เป็นมงคลแล้ว ก็ตรัสห้ามไว้ให้กำชับตื้อสับๆ ลงไปในตระกูลว่าอย่าให้ทำเป็นหลายสิ่งหลายประการ ครั้นทรงสั่งสอนแต่พระวาทา ผู้ฟังก็จำไว้ได้บ้างลืมเสียบ้าง จึงโปรดให้จดหมายพระราชทานไว้เพื่อจะให้ทราบทั่วกัน” (สมบัติ พลายน้อย, พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา, น.๖๒)

^{๑๐๑} สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑, น.๗๙.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน

ได้ตามเสด็จไปประทับด้วย และเฝ้าอภิบาลพระพลานามัยของพระราชมารดา ในคราวที่พระราชมารดาประชวร พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หมอบรัดเลย์เข้าไปรักษาในพระราชวัง^{๑๐๓} และการที่พระราชมารดามีพระทัยฝักใฝ่ในการบุญการกุศล ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดโบราณหลายแห่ง อาทิ วัดเขมาภิรตารามและวัดหงส์รัตนาราม ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับบูรณะวัดเขมาภิรตาราม และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับบูรณะวัดหงส์รัตนาราม สนองคุณสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดา

๓. พระเชษฐา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเชษฐาครองราชสมบัติ ๒ พระองค์ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๓.๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าทับ ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๓ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และที่ ๑ ในสมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียบ) พระราชสมภพเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ.๒๓๓๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๓๖๗^{๑๐๔}

ความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุมากกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๗ และ ๒๑ พรรษา ตามลำดับ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งเรียกสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎว่า “เจ้าฟ้าใหญ่” ครั้นทรงพระผนวชแล้วรับสั่งเรียกว่า “ชีตันฟ้า” และรับสั่งเรียกเจ้าฟ้าจุฑามณี ว่า “เจ้าฟ้าน้อย” ซึ่งทั้ง ๒ พระองค์ทรงรับสั่งเรียกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ท่านวังล่าง”^{๑๐๕}

^{๑๐๓} ดี บี บรัดเลย์ , จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม ,แปลโดย ป่วน อินทวงศ์ ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๑ , (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา , ๒๕๐๘).น.๖๐-๖๔.

^{๑๐๔} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมชนกนาถ ณ พระราชวังเดิม กรุงธนบุรี จนถึงรัชกาลที่ ๒ ประทับ ณ วังตำบลท่าพระ จังหวัดพระนคร และเมื่อเสวยราชย์แล้วจึงเสด็จเข้าไปประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

^{๑๐๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงกรณไพศาลโสภณ , ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงกรณไพศาลโสภณ , น.๑๒๕ , ๑๔๖-๑๔๗.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอุปนิสัยเลื่อมใสในพระรัตนตรัย^{๑๐๖} และมีพระทัยว่าอารีรอบคอบรักที่รักน้องทั่วไปโดยสุจริต ในคราวฤดูสุภาเข้ามาประทานสิ่งของทองรูปพรรณต่างๆ สิ่งที่มาแต่เมืองจีนเป็นเครื่องแต่งพระองค์คือสร้อยบ้าง จี้บ้าง กำไลพระบาทบ้าง รูปสัตว์ผูกพระบาทบ้างให้พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ยังทรงพระเยาว์ทุกๆ พระองค์ ทุกๆ ปี และในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชเป็นสามเณร พระองค์ท่านได้เชิญเสด็จไปแสดงธรรม เรื่องมหาเวสสันดรชาดก และทำกระจาดถวายเป็นเครื่องกัณฑ์บูชาธรรม^{๑๐๗}

และต่อมาเมื่อมีการผลัดแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระโอรสพระองค์ใหญ่ที่เกิดแต่พระสนมเอกเสด็จขึ้นครองพระราชสมบัติ ในขณะที่พระโอรสที่ประสูติแต่พระมเหสีคือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎอยู่ระหว่างทรงผนวชอยู่และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎยังมีทรงพระเยาว์ ทั้ง ๒ ฝ่ายต่างมีน้ำพระทัยกว้างขวางปราศจากการอาฆาต เห็นกับความสงบสุขของบ้านเมืองเป็นสำคัญ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชพระต่อมาจนตลอดรัชกาล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานที่วัดบวรนิเวศฯ ให้เป็นที่เสด็จมาประทับอยู่เป็นที่ตั้งธรรมยุติกนิกาย และยกย่องให้เป็นราชาคณะผู้ใหญ่จนถึงเป็นผู้สอปล้ำพระปริยัติธรรมจนจวนสวรรคต จึงได้ขอเลิกเรื่องห่มแหวกออกแต่อย่างเดียว ในส่วน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎแม้ว่าจะเป็นที่นิยมยินดีของคนเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ได้ทรงรังเกียจ กลับมีพระเมตตาพระราชทานพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ไว้วางพระราชหฤทัยให้บัญชาการทหารที่มีความ สำคัญและมีกำลังมาก เช่น ปืนใหญ่ ปืนน้อย คือกรมกองแก้วจินดา เป็นต้น ครั้นเมื่อเสด็จไปทัพญวนกลับมาแล้ว ก็ให้ว่าพวกญวนเฉลย คือ พวกพระยาบันลือเป็นคนหลายร้อยคน มีกำลังเป็นอันมาก ในขณะที่พระองค์ท่านเองก็ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความจงรักภักดี เป็นกำลังสำคัญของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการทหารและการต่างประเทศ^{๑๐๘}

^{๑๐๖} ทรงตั้งศาลาธรรมทานที่หน้าวัง นิมนต์พระสงฆ์แสดงธรรมให้สัปดาห์หนึ่งทุกวัน และทรงตั้งอาจารย์บอกปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรเป็นนิจ มีโรงเรียนยากจนนิวกุฎีที่ขัดสนก็ได้มาบริโภคทุกวันมิได้ขาด

^{๑๐๗} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงกรณไพศาลโสภณ , ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงกรณไพศาลโสภณ , น. ๔๕-๔๙

^{๑๐๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบรมราชาบาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ , พิมพ์ครั้งที่ ๓๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา , ๒๕๕๐) น.๒๒-๒๔.

๓.๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๓๔๗ เมื่อทรงพระเยาว์ประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมของกรุงธนบุรี เมื่อพระราชบิดาครองราชย์ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นอธิบดีกรมมหาดเล็ก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา ได้เป็นพระราชาคณะ โดยทรงประทับอยู่หลายพระอาราม ในที่สุดเสด็จประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นเมื่อทรงลาสิกขาจากสมณเพศ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ.๒๓๙๔ เสด็จเข้ามาประทับอยู่ ณ พระบรมมหาราชวัง

ความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระเชษฐาและพระอนุชา ร่วมพระราชบิดาและพระราชมารดา กัน ทรงมีกันเพียง ๒ พระองค์ โดยมีพระชนมายุห่างกัน ๔ พรรษา ทั้ง ๒ พระองค์จึงทรงสนิทและผูกพันกันมาก

๑) พระอุปนิสัย ทั้ง ๒ พระองค์มีพระอุปนิสัยบางประการที่คล้ายคลึงกัน อาทิ การใฝ่พระทัยในการเรียนรู้วิทยาการแขนงต่างๆ โดยเฉพาะวิชาการและวัฒนธรรมทางตะวันตก และมีพระทัยมุ่งมั่นที่จะพัฒนาประเทศให้มีความเจริญทัดเทียมอารยประเทศเหมือนกัน ทั้ง ๒ ขณะที่พระอุปนิสัยและพระราชนิยมโดยรวมของทั้งสองพระองค์มีความแตกต่างกัน และโปรดที่จะตรัสค่อนข้าง ด้วยถือว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะทรงทราบก็ไม่ทรงพระพิโรธ^{๑๐๙}

๒) ทรงมีความรักความผูกพันฉันพี่น้อง มีหลายเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักและผูกพันกันมาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชตลอดรัชกาลที่ ๓ นั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเยี่ยมพระเชษฐาเป็นประจำ และในยามที่ทรงประชวรทรงโปรดฯ ให้หมอบรัดเลย์ไปรักษาอาการ นอกจากนี้ทั้งสองพระองค์มัก

^{๑๐๙} เช่น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมักตำราสเรียกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พี่ทิด” “พี่เถร” แลตรัสค่อนข้างแค้น ความซึ่งค่อนข้างนั้นก็มิได้เกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมือง (สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ . หนังสือพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงใน อรุณสันธนากรณ . พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๔๔ . น.๒๐)

จะพระราชทานสิ่งของ^{๑๐๐} และความช่วยเหลือระหว่างกันอยู่เสมอ^{๑๐๑} รวมถึงทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกันเป็นการส่วนพระองค์อยู่เป็นประจำโดยทรงเลือกใช้ภาษาเพื่อสื่อสารเป็นการถอดเสียงไทยเป็นภาษาอังกฤษ(Romanization)^{๑๐๒} ซึ่งพิเศษกว่าที่ทรงใช้กับบุคคลอื่นๆ^{๑๐๓} นอกจากนั้นทั้งสองพระองค์โปรดฯ เสด็จร่วมพระราชพิธีในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังเป็นประจำ แม้ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรค่อนข้างมาก ได้ทรงอุทิศสาหะเสด็จไปถวายของและถวายชัชฌมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหัวพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง^{๑๐๔}

ความรักและความผูกพันของทั้งสองพระองค์ได้ส่งต่อไปสู่พระราชโอรสพระราชธิดาด้วย อาทิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เจ้าหญิงวรภักตร์ไปเป็นพระราชบุตรเลี้ยง และพระราชทานเครื่องยศแลข้าวของอย่างเกี่ยวกับพระเจ้าลูกเธอรุ่นเดียวกัน

^{๑๐๐} เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาเพื่อพระราชทานแหวนให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “ฉันได้ถวายแหวนมากับจดหมายฉบับนี้วงหนึ่ง ทำด้วยทองผสมมีชื่อสันสกฤตว่า “นิลกระสาปน” ซึ่งได้ให้ผสมขึ้นตามตำราโบราณ เขียนไว้ปนภาษามคธ อันได้ชื่อว่าภาษาบาลี ทองผสมชนิดนี้ทำอย่างที่เขาใช้ค้าขายกันในประเทศมคธโบราณ ซึ่งเดี๋ยวนี้นักภูมิศาสตร์อังกฤษเรียกว่า “พิหาร” มีคำกล่าวกันมาว่าทองผสมนี้มีราคาเสมอด้วยทองคำกึ่งน้ำหนักของธาตุนั้น ฉันเชื่อว่าท่านคงจะพอพระราชหฤทัยเหมือนเป็นทองผสมแท้ของมคธ เพราะผสมขึ้นตามตำราเก่า”

^{๑๐๑} ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแจ้งความประสงค์จะทรงบริจาคทรัพย์ช่วยพระอนุชาในการสร้างวัดที่พระราชวังบ้านสีทา คราเสด็จแปรพระราชฐานไปยังต่างเมืองมักจะทรงพระราชทานของฝากมาให้

^{๑๐๒} เช่น คำว่า “ข้าง” หรือคำว่า “วัด” ทรงใช้ตัวอักษรภาษาอังกฤษถอดเสียงภาษาไทยว่า “XANG” หรือ “WAT” แทนการใช้คำภาษาอังกฤษว่า “Elephant” หรือ “Temple” ปัจจุบันยังมีการใช้การถอดเสียงจากภาษาถิ่นเป็นภาษาอังกฤษอยู่ สำหรับไทยใช้ในกรณีของคำศัพท์เฉพาะ หรือในกรณีที่ต้องการให้ชาวต่างชาติสามารถออกเสียงคำไทยได้ และนอกจากนี้ในหลายประเทศยังใช้การถอดเสียงในการสื่อสารอย่างเป็นทางการ เช่น ในมาเลเซีย อินโดนีเซีย

^{๑๐๓} ถ้าผู้รับเป็นคนไทยทั้งสองพระองค์จะใช้ภาษาไทย หากแต่เป็นชาวต่างชาติทั้งสองพระองค์จะใช้เป็นภาษาอังกฤษปกติ

^{๑๐๔} พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “ในคราวประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการถวายชัชฌมงคลเมื่อเฉลิมพระชนมพรรษาใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีชวด ฉศก ๑๒๒๖ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จลงมา เพราะเป็นเวลาทรงพระประชวรอยู่ข้างจะชুবพอมมากอยู่แล้ว แต่ครั้นเวลาเย็นทรงพระอุทิศสาหะเสด็จลงมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงทราบ เวลานั้นข้าราชการก็ไม่มีใคร ข้าพเจ้าเดินดูเครื่องตักแต่งในพระที่นั่งอนันตสมาคมอยู่ไม่ทันรู้ตัวเสด็จขึ้นมาจับศิวะสัน เหลียวหลังไปจึงเห็นตกใจเป็นกำลัง รับสั่งให้เข้าไปกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกมา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ถวายของและถวายชัชฌมงคล ครู่หนึ่งก็เสด็จกลับด้วยไม่ทรงสบาย” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า พระราชพิธีสอบสองเดือน น.๕๘๑

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เจ้าจรัญโรจน์เรืองศรี เสด็จมาอยู่ในพระบรมมหาราชวังและพระมหากษัตริย์เสด็จเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต และเช่นกัน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเมตตาพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากแถมเช่นกัน อาทิ ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช

กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส

กรมหมื่นวิศณุรณนิภาธร

ตลอดรัชกาลที่ ๓ นั้นสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำรุงเลี้ยงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และกรมหมื่นวิศณุรณนิภาธร (พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประสูติก่อนทรงผนวช) ในเวลายังทรงพระเยาว์และให้ประทับที่พระราชวังเดิม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหัดให้ยิงปืนและทรงพาเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระบรมมหาราชวังอยู่เสมอ^{๑๑๕} ต่อมาเมื่อกรมหมื่นวิศณุรณนิภาธร ทรงผนวชพระได้หนีลาผนวชไปอยู่กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชวังเดิม พระองค์ทรงโปรดฯ ให้กรมหมื่นวิศณุรณนิภาธร ตามเสด็จในคราวที่ทรงเป็นแม่ทัพออกไปรบญวน เวลาเสด็จไปในกองทัพทรงเอาไว้ใกล้พระองค์ และให้บรรทมอยู่ในห้องเดียวกับพระองค์ จนเสด็จกลับมา ต่อมาเมื่อทรงบวรราชาภิเษกและ

^{๑๑๕} ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงผนวชเป็นพระภิกษุ นั้น เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ที่เป็นโรงเรียนนายเรืออยู่บัดนี้ พระองค์มีหม่อมเจ้าชายลูกเธอ ๒ องค์ เจ้าจอมมารดาชื่อน้อย เป็นธิดาของพระอิทธิโทย ที่เป็นโอรสของพระเจ้ากรุงธนบุรี หม่อมเจ้าชายองค์ใหญ่ คือ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ องค์น้อย คือ กรมหมื่นวิศณุรณนิภาธร ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ กรมหมื่นวิศณุรณนิภาธร ประสูติได้เดือนเศษ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ทรงผนวชได้ ๑๕ วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็สวรรคต พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประชวรอยู่เพียง ๗ วัน ตั้งแต่มีพระอาการประชวรได้วัน ๑ ก็ตรัสไม่ได้ จึงไม่ได้ทรงมอบเวนศิริราชสมบัติแก่พระราชวังพระองค์ใด เมื่อสวรรคตแล้วพระราชวังชานุมุขแลข้าราชการปลุกเสกกัน ถวายพระราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงปลงพระไทยที่จะครองผนวชทรงศึกษาธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาต่อไป

เสด็จไปประทับที่พระบวรราชวังแล้ว ทรงอนุญาตให้กรมหมื่นวิศณุรณฯ เข้านอกออกในพระบวรราชวังได้เหมือนกับพระเจ้าลูกเธอของพระองค์เอง^{๑๖๖}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกพระองค์หนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระเมตตามาก คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระกิริยาอัธยาศัยคล้ายกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก^{๑๖๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเล่าว่า เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่ เสด็จขึ้นไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อใด มักตำสเรียกเข้าไปให้ใกล้แล้วยกพระหัตถ์ลูบ รับสั่งว่า เจ้าใหญ่

นี่แหละต่อไปจะเป็นที่พึ่งของญาติได้^{๑๖๘} มีคราวหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรัสถามว่านิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๕ นิ้วนั้นนิ้วไหนสำคัญที่สุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัส ตอบว่า พระอังคุฐ (นิ้วหัวแม่มือ) พระดัชนี (นิ้วชี้) และพระมัชฌิมา (นิ้วกลาง) ทั้ง ๓ นิ้วสำคัญที่สุดด้วยกัน เพราะถ้าขาดนิ้วใดนิ้วหนึ่งจะหยิบจับอะไรไม่ได้ถนัด พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตรัสสรรเสริญว่าทรงพระปรีชาและตรัสอีกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นใหญ่ในแผ่นดินกรุงสยาม หากมีความจำเป็นเกิดขึ้นถึงกับต้องเสียแผ่นดินไป ก็ต้องทรงเสียสละไปบ้างในส่วนที่ไม่สำคัญที่สุด เช่นเดียวกับที่พึ่งยอมเสียพระอนามิกา (นิ้วนาง) และพระกนิษฐา (นิ้วก้อย) เพื่อสงวนรักษาอีกสามนิ้วพระหัตถ์ไว้ให้คงอยู่ใช้งานได้ นอกจากนี้ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

^{๑๖๖} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ ๑-๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, ๒๕๕๒) น.๖-๙.

^{๑๖๗} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเคยนำความขึ้นกราบบังคมทูลในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เคยได้ยินพวกวังหน้าที่เคยถวายงานกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแม้กระทั่งลูกเธอหลายพระองค์มักกล่าวกันว่าพระกิริยาอัธยาศัยของทั้ง ๒ พระองค์คล้ายคลึงกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสว่า ไม่ใช่แค่พวกวังหน้าเท่านั้น ถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงเคยรับสั่งว่า “พ่อใหญ่” นี้อย่างไรดูไปก็เหมือนท่านที่บน (ทรงหมายถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ)

^{๑๖๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ตำนานวังหน้า” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนภิเษก เล่ม ๕, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๒) , น.๙๐

อยู่หัวจะโปรดให้เลื่อนงานโสกันต์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกไปก่อน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกราบทูลขอย่าให้เลื่อนงานและเมื่อถึงงานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงสั้งให้เจ้าพนักงานเตรียมกระบวนจะเสด็จลงมาจดพระกรรไกรพระราชทาน^{๑๑๙}

๓) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีฐานะเป็นที่สองรองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรักใคร่สนิทสนมและไว้วางพระราชหฤทัยในพระราชอนุชาอย่างยิ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บวรราชาภิเษกพระราชอนุชาเป็นพระมหาอุปราช แต่ให้ดำรงพระอิสริยยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๒ (The Second king) รวมทั้งยกย่องโดยโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขพระราชพิธี คำราชาศัพท์ ตลอดจนให้มีสิ่งของและสถานที่อันแสดงถึงฐานะและพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินหลายประการ^{๑๒๐} ตลอดจนมอบพระราชอำนาจแด่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในกิจการบ้านเมืองหลายด้าน อาทิ

๑) **ด้านการทหาร** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมทหารที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยบัญชาการอยู่ในรัชกาลก่อนไปเป็นทหารฝ่ายพระบวรราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้บัญชากองทัพบกและกองทัพเรือวังหน้า และได้ทรงพัฒนากองทหารให้เข้มแข็งและพัฒนาอาวุธยุทโธปกรณ์ให้ก้าวหน้า

๒) **การปกครองบ้านเมือง** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าราชการแผ่นดินในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

^{๑๑๙} สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ . ตำนานวังหน้า . อ้างถึงในอรุณ สันธนาภรณ์ . . พระบวรราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๔๙ . น.๙. และอำพัน ดันตวรธรณะ , หนังสือที่ระลึกวันตรงกับเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๒๔ , กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันทวนิชย์ , ๒๕๒๔ (น.๒๗)

^{๑๒๐} โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขพระราชพิธีฝ่ายพระบวรราชวัง โดยเอาแบบอย่างพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของทางวังหลวง แต่แก้ไขให้ลดต่ำกว่าของวังหลวงหน่อยหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขราชาศัพท์เป็นการเฉพาะ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำว่า “พระบวร” เพื่อให้คล้ายคลึงกับ “พระบรม” ของวังหลวง โปรดเกล้าฯ ให้มีพระนามอย่างพระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานสุพรรณบัฏซึ่งจารึกพระนามอันพิเศษอย่างพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระปาวเรนทราเมศ” โปรดเกล้าฯ ให้มีตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างสิ่งเฉลิมพระเกียรติเสมอพระเจ้าแผ่นดินขึ้นในพระบวรราชวัง ทำนองเดียวกับในพระบรมมหาราชวัง โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวัง เพิ่มเติมขึ้นให้ตรงกับทำเนียบข้าราชการวังหลวง และแบ่งข้าราชการวังหลวงขึ้นไปรับราชการฝ่ายพระบวรราชวังให้มากขึ้น

อยู่หัวทรงเสด็จแปรพระราชฐานไปตามหัวเมืองต่างๆ ๓) ด้านการต่างประเทศ ทั้งสองพระองค์ได้ร่วมพิจารณาและลงนามในสาส์นและสัญญาว่าด้วยการไมตรีและการค้าระหว่างประเทศไทยและประเทศต่างๆ^{๑๒๐} โดยมีแนวนโยบาย ๒ ประการ ได้แก่ นโยบายแบบโอนอ่อนผ่อนตาม (Conciliation Policy) ที่ยอมผ่อนผันต่อข้อเรียกร้องของต่างชาติบ้างเพื่อยึดจุดมุ่งหมายหลักเพื่อป้องกันอำนาจอิทธิพลและความมั่นคงของประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองและเพื่อความอยู่รอดของประเทศ และนโยบายแบบถ่วงดุลอำนาจ (Balance of Power) โดยการทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับหลายประเทศเพื่อแสวงหาพันธมิตรเพิ่มขึ้นและเป็นการถ่วงดุลอำนาจไม่ให้ประเทศมหาอำนาจฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดใช้อำนาจมารุกรานหรือแสวงหาประโยชน์จากประเทศไทย แต่ฝ่ายเดียวได้

ในการนี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระบรมเชษฐาเป็นอย่างยิ่ง โดยทรงมีความจงรักภักดีและทรงแสดงกตัญญูกตเวทิต์ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อพระเชษฐาตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีฐานะเป็นที่สองรองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเต็มพระสติกำลังด้วยความจงรักภักดี เพื่อสนองคุณพระเชษฐาและทำประโยชน์แก่บ้านเมืองดังที่ทรงพระราชนิพนธ์บทกลอนในตอนหนึ่งไว้ว่า

“เราที่สองรองภูมินทร์นามปิ่นเกล้า คิดบทกลอนไว้เป็นกลอนสุนทรสนอง
เป็นคตติควรดำรงขอเชิญตรอง ตามทำนองโบราณราชประเพณี”

การที่ทั้งสองพระองค์ทรงร่วมกันบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทำนุบำรุงทั้งในด้านกิจการภายในประเทศและการต่างประเทศหลายประการตลอดรัชสมัยของพระองค์ เหล่านี้ส่งผลให้ทั้งสองพระองค์นำพาประเทศสยามในสมัยนั้นผ่านพ้นวิกฤติการเป็นเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจตะวันตกในยุคล่าอาณานิคม และมีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ ในที่นี้ขอคัดพระนิพนธ์เรื่องสามกรุง ในพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์^{๑๒๑} ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจร่วมกันของทั้งสองพระองค์ได้อย่างชัดเจน ดังนี้

^{๑๒๐} อาทิ อังกฤษ (ในปี พ.ศ.๒๓๙๘)สหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศส (ในปีพ.ศ.๒๓๙๙) เดนมาร์ก เยอรมัน และโปรตุเกส(ในปี พ.ศ.๒๔๐๑) เนเธอร์แลนด์ (ในปีพ.ศ.๒๔๐๓) ปรอยชิน (ในปี พ.ศ.๒๔๐๕)

^{๑๒๑} พระราชวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ , สามกรุง , (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา , ๒๕๐๕) , น.

โคลง ๔

◎ เจ้าฟ้ามงกุฎเจ้า
เมื่อพระเลิศหล้าลา
จำเริญพระชนมา
พระพีทรงพนวขหมั้น

◎ กาละพระนั่งเกล้า
จึงอมาตย์มนตรีหมด
เชิญองค์พระทรงพรต
เกลิงรัฐสืบกษัตร์ล้วน

◎ คึกษิตนิตยน้อย
รอบคอบกรอกรเรียน
ปัญญาประกาเพียร
เพราะผนวชนานท่านได้

◎ สังขยาสาธนชี
นักษัตร์วิทยาชาญ
คำนวณประมวลกาล
สุริยคราสจันทรคราสให้

◎ สมัยไทยไม่ทราบเค้า
คนวันตกทิศ
ทรงถนัดตรัคอังกฤษ
จึงทราบทางลมบ้าง

◎ ลมโลกโบกร้ายสู
ตื่นลึกควมศึกษา
ความคิดปลิดปัญหา
บายบิตเข้มทิศแท้

◎ รัชกาลที่ ๔ ไท้
พระกนิษฐภราดร
ครองพระราชวังบวร
เสมออิสสริยพระเจ้า

ฟ้าจุฬา มณีนา
โลกนั้น
ยุหย่อน อยู่แฮ
มนัสกว้างทางศิลา
สวรรคคต
มากถ้วน
สมณราช
เลิศสร้างทางเกษมฯ
จำเนียร
รวบไว้
พิทเยศ
ช่องรู้เรียนนานฯ
ช่านาญ
เชี่ยวชาญ
กำหนด
ล่วงรู้ชุมชน ฯ
ความคิด
ทวีปกว้าง
เขียนอ่าน
ว่าร้ายฤาตีฯ
อาสยา นันอ
ส่อแก้
เห็นโปรง
ถูกต้องคลองลมฯ
ธรราร
ปิ่นเกล้า
อภิเศก
ภพผู้อยู่หัว ฯ

◎ สองโสทรราชได้
ขณะเมื่อเหลือจะทนง
โอนอ่อนผ่อนปรนปลง
ภัยยุโหรบโอบใกล้

◎ กอไฟไม่ล้มเมื่อ
ชวนชวายบายเบี่ยงหา
ผ่อนหนักเป็นเบาย้าย

◎ เข้มทิศคิดทั่วแล้ว
ไปกริ่งทึงเก่าไกล
คนฝรั่งตั้งมิตรใน
ฝรั่งโลกโอบมือคว้า

◎ ธงนำพาณิชให้
พาณิชย่นำธงปลิว
กำปั้นหลั่นเป็นทิว
น้ำที่ไหนที่นั่น

◎ ทางค้าทำขึ้นสู่
เมี้ยนน้กมกแผ่นดิน
อ่าวเปิดเกิดทางภิญ
สืบส่งต่อกันได้

◎ รัชกาลที่ ๔ เจ้า
สังเกตเหตุการณ์ยาม
ไตร่ตรองถ่องทวนตาม
บ่งอุบายบายแก้
โคลง ๒

◎ ที่ ๔ อีรราชเจ้า
ที่ช่องปล่องโปร่ง ไปเอย ฯ

◎ ภายในไทยทั่วดาว
เรียบร้อยรอยรัฐ รอบแะ ฯ

◎ นฤปดีที่ร่วมท้อง
ท่านบ้างบางส่วน ควรเอย ฯ

ดำรง รัฐแะ
เนินได้
หทัยเที่ยง เกิดเอย
เอิบกล้ามาถึง ฯ

ลมมา
หนสงบ ไว้เทอญ
แยบเยื้องเนื่องนัย ฯ

ฤาโฉน พระเอย
ใหม่กล้า ฯ

ขณะเมื่อ
ไขว่คว้านแสนเชิญ ฯ

หายหิว
ปราศกัน
ไปทั่ว
แน่แท้ปลาถึง ฯ

แคลสิน คำเอย
ตกไร่

โฌยียด
กับด้าวพหิตล ฯ

จอมสยาม
โยคแปล
พระมติ
เบี่ยงก้าวยาวยง ฯ

อลุ่มอล่วยอวยทางเข้า

ทรงประศาสน์ปราศร้าว

ภาวะมอมพระน้อง

โคลง ๔

◎ แบ่งสรรปันเปลื้องราช	การยะ
พระบาทสมเด็จพระ	ปิ่นเกล้า
ทรงรับราชการ	บางส่วน
ซึ่งพระเชษฐาญาติเจ้า	ท่านแจ้งจำนง ฯ
◎ กีฬาม้าข้างจัด	เจนมวญ
ตะบองกระบี่คลี่รำทวน	ท่านพร้อม
แคล้วคล่องถ่องทุกขบวน	อาวุธ
ปืนใหญ่ปืนเล็กซ้อม	คัสตร์ซ้าชำนาญ ฯ
◎ แสนย์สถลยลแบบด้าว	ตวันตก
ฝึกหัดจัดทัพบก	แบบนั้น
ทางทหารท่านสาธก	ถ้วนถี่
กฎสั่งบังคับปืน	แปลกเค้าเลาเดิม ฯ
◎ ทัพเรือเมื่อสมุทสร้าง	สัมฤทธิ์
ปราศเปรียบเทียบในทิศ	ออกถ้วน
เครื่องจักรจากอังกฤษ	ทรงสั่ง
ปืนประจำลำลั่น	เร็วล้ารำบาญ ฯ
◎ ไทยมีทัพสมุทรเมื่อ	ใหม่สมัย
เรื่องระบือลือไกล	เกียรติอื้อ
แถบนี้ไม่มีใคร	มีเช่น นั้นเลย
ญี่ปุ่นมาขอซื้อ	แต่ไท้ไปขาย ฯ
◎ สมเด็จพระปิ่นเกล้า	อยู่เคียร
ทางสว่างทางเรียน	เท่ารู้
นานาวิชาเพียร	พรรลิก
น้อยจะมีใครสู้	เมื่อร้อยปีปลาย ฯ

ฯลฯ

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ในฐานะพระมหากษัตริย์ระหว่างทั้ง ๒ พระองค์ไม่สู้ปกติเรียบร้อยไปทั้งหมด ด้วยเหตุว่าวังหลวงทรงระแวงแต่เดิมแล้วว่า จะมีคนนิยมวังหน้า มาก ส่วนวังหน้าเล่าท่านจะทรงการอะไรมักจะซู่ซำมากเกินไป และมีผู้เชือกกลางอยู่ด้วยบ้าง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเผยให้พระเชษฐาทราบถึง

น้ำพระทัยที่ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเชษฐาและต่อพระราชบัลลังก์ในคราวที่ทรงประชวรหนักและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมพระอาการ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในเหตุการณ์และได้เล่าไว้ว่า^{๑๒๓} “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จเข้ามาทอดพระบาท ทรงพระกั้นแสงว่าหาช่องทางที่จะกราบทูลอยู่ช้านานแล้วก็ไม่มีโอกาส บัดนี้ไม่มีใครจะขอกราบบังคมทูลแสดงน้ำใจ ที่ซื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีผู้กราบบังคมทูลกล่าวโทษว่าสะสมเครื่องสัตว์ราคากระสุนดินดำขึ้นไว้ ก็ได้สะสมไว้จริง มีอยู่มากไม่น้อยกลัวใคร แต่เป็นความสัตย์จริงที่จะคิดประทุษร้ายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่มีเลยสักขณะจิตหนึ่ง แล้วถวายสัตย์สาบานเป็นอันมาก ซึ่งตระเตรียมไว้นั้น เพื่อจะป้องกันผู้อื่นเท่านั้น ทูลกระหม่อม (ทรงหมายถึงรัชกาลที่ ๔) ทรงพระกั้นแสงทอดสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงแสดงความเชื่อถือ มิได้มีความรังเกียจอันใดในข้อนั้น”

๔. พระราชโอรส พระราชธิดา และพระราชนัดดา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีเจ้าจอมหม่อมห้ามที่มีพระราชโอรสและพระราชธิดารวม ๓๑ ท่าน^{๑๒๔} โดยที่พระองค์ท่านมิได้สถาปนาอัครมเหสี มีเพียงพระสนมเอกคือ เจ้าคุณจอมมารดาเอน^{๑๒๕} พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดา รวม ๕๘ พระองค์ (พระราชโอรส ๒๙ พระองค์ และพระราชธิดา ๒๙ พระองค์) เป็นพระเจ้าราชวงศ์เธอพระองค์เจ้า และได้สืบสายราชสกุล ๑๑ พระองค์ ดังมีพระนาม ดังนี้^{๑๒๖}

^{๑๒๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ, น.๒๓๗-๒๓๙.

^{๑๒๔} เจ้าจอมบางท่านเป็นราชินิกุล เช่น เจ้าจอมมารดาเอี่ยม เป็นธิดาหลวงมหาวิสูตร (เกษม) วงศ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายนเรศวรราชกุมาร พระราชโอรสพระเจ้ากรุงธนบุรี บางท่านเป็นธิดาของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เจ้าจอมมารดาสำน เป็นธิดาพระยามณเฑียรบาล (บัว) ว่าราชการกรมวัง วังหน้า บางท่านสืบเชื้อสายจากชาวเมืองเวียงจันทน์ เช่น เจ้าจอมมารดาช้อย เป็นบุตรของคุณเมฆ ต่อมาเป็นหลวงศรีสิทธิสงคราม ผู้ช่วยราชการเมืองนครราชสีมา (สมบัติ พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า, น.๒๓๖-๒๓๙)

^{๑๒๕} ซึ่งเป็นธิดาเจ้าสัวบุญมี กล่าวกันว่าต้นตระกูลเป็นพวกเชื้อฮองเฮาหรือฮองเฮา เจ้าจอมมารดาเอนมีพระองค์เจ้ารวม ๕ พระองค์ โดยที่พระราชโอรสพระองค์โต คือ พระองค์เจ้ายอดยิ่งยศ บวรราไชยสรรัตนราชกุมารได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสถาปนาเจ้าจอมมารดาเอนเป็น “เจ้าคุณ” เจ้าคุณจอมมารดาเอนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ.๒๔๒๘ อายุได้ ๖๙ ปี

^{๑๒๖} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. “ตำนานวังหน้า,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๔. (กรุงเทพฯมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), น.๔๕-๑๗๕.

๑) **พระองค์เจ้าหญิง** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอม) ประสูติปีมะแมลัปตศก จุลศักราช ๑๑๙๗ พ.ศ. ๒๓๗๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒) **พระองค์เจ้าหญิง** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดามาลัย) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกานพศก จุลศักราช ๑๑๙๙ พ.ศ. ๒๓๘๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓) **พระองค์เจ้าชายยอดดียงยศ บวรราโชรรัตนราชกุมาร** (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอม) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีจอลัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ได้รับ

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

พระสุพรรณบัฏ เป็นกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานอุปราชภิเษก เป็น กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ทิวคตในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงมีพระโอรสเป็นต้นราชสกุล ๙ สกุล ซึ่งจะกล่าวถึงในลำดับถัดไป

๔) **พระองค์เจ้าชาย** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทุลาบ) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีจอลัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

๕) **พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา หรือพระองค์ต้อย** (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดามาลัย) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีจอลัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

เจ้าหญิงดวงประภา

เจ้าหญิงดวงประภาทรงฝึกหัดทรงม้าตีคลี ชำนิชำนาญมาก นอกจากนั้นยังเป็นนักกีฬา ตรัสภาษาญวนได้มาก เพราะพวกข้าหลวงเป็นญวน ภาษาอังกฤษก็ตรัสได้ ทรงพอพระทัยในการฝึกหัดละครหญิงเล่นได้ดีมาก ภายหลังกรมพระราชวังบวรทิวคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้ดูแลรักษาแลบังคับบัญชาราชการฝ่ายใน ในพระราชวังบวรสิทธิ์ฯ ต่อ

มา แลโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับตระกูลจุลจอมเกล้าฝ่ายใน ชั้นที่ ๒ ชื่อทุติยจุลจอมเกล้าเป็นพระเกียรติ ได้ทรงรับราชการฉลองพระเดชพระคุณโดย

เรียบร้อยตลอดมา^{๑๒๗} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๓๘

๖) **พระองค์เจ้าหญิง** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตาด) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะแมจุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

๗) **พระองค์เจ้าหญิง** (ในเจ้าจอมมารดาไย) ประสูติปีกุนเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

๘) **พระองค์เจ้าหญิงบุบผา** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดากลีบ) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีกุนเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

๙) **พระองค์เจ้าหญิง** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบาง) ประสูติปีกุนเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

๑๐) **พระองค์เจ้าชายสุธารส** หรือที่เรียกกันว่าพระองค์วัน (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา กุหลาบ) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวดโทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเบี้ยหวัด ปีละ ๕ ชั่ง เงินเดือนๆละ ๒ ตำลึง ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้าเป็นพระเกียรติยศ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๕ ชั่ง เงินกลางปีๆละ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง เงินเดือนๆละ ๒ ตำลึง ภายหลังได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเพิ่มขึ้นอีก เป็นปีละ ๑๐ ชั่ง ครั้นโปรดเกล้าฯ ให้รวมเงินสำหรับยศพระบรมวงศานุวงศ์เป็นเงินปี โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินปีเป็นเงิน ๑๕ ชั่ง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๒ พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชันษา ๕๔ ปี **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุธารส** เป็นต้นราชสกุลสุธารส

เจ้าหญิงสุดาสวรรค์

๑๑) **พระองค์เจ้าหญิงสุดาสวรรค์** หรือ**พระองค์ปุก** (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดามาลัย) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวดโทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหญิงสุดาสวรรค์รับตำแหน่งปกครองฝ่ายในพระบวรราชวัง ต่อจากเจ้าหญิงดวงประภา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๔ ชั้นที่ ๒ เจ้าหญิงสุดาสวรรค์ทรงมีพระ

^{๑๒๗} สมบัติ พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า, น.๒๒๒.

อัยยาคัยเรียบร้อยเสมอดันเสมอปลาย ทั้งในราชการแลความประพฤติต่อพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงเคารพยกย่องว่าเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์หนึ่ง แม้จะมีกิจสุขทุกข์ประการใดก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเคราะห์มาโดยตลอด^{๑๒๔} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๕

๑๒) พระองค์เจ้าชายวรรัตน์ หรือที่เรียกกันว่า พระองค์โตใหญ่ (ในเจ้าจอมมารดา

พระองค์เจ้าวรรัตน์ ต้นราชสกุล วรรัตน์

เกต) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาให้ เป็น กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ ดังมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรัตน์ ทรงเจริญพระชนมายุ เปนผู้ใหญ่ในพระเจ้าบวรวงศ์เธอชั้น ๔ รอบรู้ในราชกิจ

ควรจะเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้จึงมีพระบรมราชโองการมา ณ พระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระเจ้าบวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรัตน์ เปนพระองค์เจ้ามีกรมในพระบวรราชวังมีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ ทรงศักดิ์นา ๑๑,๐๐๐”^{๑๒๕} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๕ พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๖๖ ปี พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรัตน์ เป็นต้นราชสกุลวรรัตน์

๑๓) พระองค์เจ้าหญิง (ในเจ้าจอมมารดาบัว) ประสูติปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

๑๔) พระองค์เจ้าหญิงตลับ (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทลับ) ประสูติปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน , น.๒๒๔.

^{๑๒๕} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช . จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ , น. ๒๔๒-๒๔๓ .

พระองค์เจ้าปรีดา

๑๕) พระองค์เจ้าชายปรีดา (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดา เอ็ม) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีชาลจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕

๑๖) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบาง) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรงฉก จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗

๑๗) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน) ประสูติปีมะโรงฉก จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗

๑๘) พระองค์เจ้าชายภาณุมาศ (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปดาห์จุก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ปีละ ๔ ชั่ง เงินเดือนๆ ละ ๖ บาท เงินกลางปีๆ ละ ๒ ชั่ง รับราชการฉลองพระเดชพระคุณตามธรรมเนียมพระบรมวงศ์เธอสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ พระชันษา

พระองค์เจ้าภาณุมาศ ต้นราชสกุลภาณุมาศ

๔๔ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุมาศ เป็นต้นราชสกุล ภาณุมาศ

๑๙) พระองค์เจ้าชายหัตดินทร์ (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาหนู) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปดาห์จุก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาให้เป็น กรมหมื่นบริรักษ์ นริทรฤทธิ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ ดังมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหัตดินทร์มีความ จงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลี

พระองค์เจ้าหัตดินทร์ ต้นราชสกุลหัตดินทร

พระบาทแต่เดิมมา ได้ทรงคุ้นเคยสนิทชิดชอบพระราชอัธยาศรัยมาช้านาน ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับแรมในพระบวรราชวัง พระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป พระองค์เจ้าหัสตินทร์ก็ได้เชิญเสด็จไปประทับทรงเสวยที่วังทุกครั้ง แลได้ไปมาเฝ้าฯ แทนอยู่เสมอมิได้ขาด บัดนี้ทรงเจริญพระชนมายุ ทรงพระปรีชาฉลาดในราชการ มีพระอภัยศาสตร์เรียบร้อย สมควรจะเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่ง จึงมีพระบรมราชโองการมา ณ พระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหัสตินทร์ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นริทรฤทธิ มุสิกนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๓๐} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม จุลศักราช ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๙ พระชันษา ๔๒ ปี พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหัสตินทร์ เป็นต้นราชสกุลหัสตินทร

๒๐) พระองค์เจ้าชายเนาวรัตน์

พระองค์เจ้านาวรัตน์ ต้นราชสกุลนาวรัตน์

(ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาेम) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ลัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตได้เข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวัง โปรดเกล้าฯ ให้ว่าการบำเพ็ญพระราชกุศลฝ่ายพระราชวังบวร ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๓ ชั่งเงินกลางปี ๒ ชั่ง เงินเดือนๆละ ๖ บาท ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาให้เป็นกรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒

ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ ดั่งมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริหว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านาวรัตน์ ทรงพระเจริญวัยวุฒิปรีชารอบรู้ในราชกิจ ควรจะรับอริยยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมได้ จึงมีพระบรมราชโองการมา ณ พระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านาวรัตน์ เป็นพระองค์เจ้ามีกรมในพระบวรราชวัง มีพระนามตามจารึกไว้ในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ อชันนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๓๑} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชันษา ๔๖ ปี พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านาวรัตน์ เป็นต้นราชสกุลนาวรัตน์

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน , น. ๒๔๔-๒๔๕.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน , น.๒๔๐-๒๔๑.

๒๑) พระองค์เจ้าชายเบญจางค์ (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ ลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด อัฐศก พ.ศ. ๒๔๑๙

๒๒) พระองค์เจ้าชาย (ในเจ้าจอมมารดาดี) ประสูติปีมะแมนพศก จุลศักราช ๑๒๐๙ พ.ศ. ๒๓๙๐

๒๓) พระองค์เจ้าชายยุคนธร (ในเจ้าจอมมารดาแยม) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปิวอกสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑ (หรือวันจันทร์ที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๑) ลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายุคนธร เป็นต้นราชสกุล ยุคนธรานนท์

๒๔) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาглиบ) ประสูติปีวอกสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑

๒๕) พระองค์เจ้าหญิงราชิ (ในเจ้าจอมมารดาเอียง) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ ปิวอกสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑ ลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒

๒๖) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม) ประสูติปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

๒๗) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาดี) ประสูติปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

๒๘) พระองค์เจ้าชาย (ในเจ้าจอมมารดาเท้ย) ประสูติปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

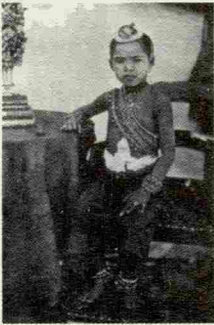
๒๙) พระองค์เจ้าชายกระจ่าง (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒ ลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระองค์เจ้าหญิงวงจันทร์

๓๐) พระองค์เจ้าหญิงวงจันทร์ (ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเอม) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๘ บวรพาสาตม ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกจโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ พระชันษา ๖๗ ปี

๓๑) พระองค์เจ้าชายวัชรินทร์ (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตาด) ประสูติปีกจโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓

เจ้าหญิงจำเริญ

๓๒) พระองค์เจ้าหญิงจำเริญ (ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาเกลีบ) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๘ อุตราสาตม แรม ๑๒ ค่ำ ปีกจโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖ พ.ศ. ๒๔๕๐

๓๓) พระองค์เจ้าหญิงถนอม (ในเจ้าจอมมารดาพัน) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๘ อุตราสาตม แรม ๑๒ ค่ำ ปีกจโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกาลัปตศก จุลศักราช ๑๒๔๗ พ.ศ. ๒๔๒๘

๓๔) พระองค์เจ้าชายโตสินี หรือที่เรียกกันว่า พระองค์โตเล็ก (ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเกลีบ) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีกุนตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ (หรือ วันเสาร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔) สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘ พระชันษา ๖๕ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโตสินี เป็นต้นราชสกุล โตชะณีย์

พระองค์เจ้าโตสินี ต้นราชสกุลโตชะณีย์

๓๕) พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณวงศ์ (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาให้เป็นกรมหมื่นวรวัฒนสุภากร เมื่อ ณ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ดังมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณวงศ์ ทรงพระเจริญวัยวุฒิ ประสูติร่วมปีพระชนมายุ ได้ทรงผนวชเป็น

พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณวงศ์

สามเณรวัดบวรนิเวศวิหารพร้อมกันกับเวลาที่ทรงผนวช จึงเป็นที่ทรงคุ้นเคยแต่นั้นมา ทรงปรีชาชำนาญในการจิตรกรรม แม่นยำในแบบอย่างหลักฐานของการช่างเขียนโบราณ ทรงอุตสาหะทำการอันวิจิตรด้วยฝีพระหัตถ์เป็นอันมาก ยากที่จะหาผู้เสมอได้ในเวลานี้ สมควรที่จะเลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมในอุดมมงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาพิเศษนี้ได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณวงศ์ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวรวัฒนศุภากร คชนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๓๒} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖

๓๖) พระองค์เจ้าชายนันทวัน (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาหนู) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ (หรือวันอังคารที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๖) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง และได้รับพระราชทานเพิ่มขึ้นเป็นลำดับจนถึง ๘ ชั่ง ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นมณฑลภรณ์ และเครื่องยศพานทองใหญ่แลเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชื่อยุติยจุลจอมเกล้า ตามลำดับ ทรงรับราชการตำแหน่งนายพันตรีในกรมทหารรักษาพระองค์ ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ ๓ ตำลึง ๓ บาท สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๐ พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษา ๓๙ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านันทวัน เป็นต้นราชสกุลนันทวัน

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน , น.๔๐๒-๔๐๓

๓๓) พระองค์เจ้าชาย (เจ้าจอมมารดาจัน) ประสูติปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕
พ.ศ. ๒๓๙๖

๓๔) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ) ประสูติปีฉลูเบญจศก จุลศักราช
๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖

๓๕) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพลับ) ประสูติปีชลาศศก จุลศักราช
๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

พระองค์เจ้าวัฒนา

๔๐) พระองค์เจ้าชายวัฒนา (ในเจ้าจอมมารดาลำ
ภู) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ ปี
ชลาศศก จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

๔๑) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ) ประสูติปีชลาศศก จุลศักราช ๑๒๑๖
พ.ศ. ๒๓๙๗

เจ้าหญิงภัควดี

๔๒) พระองค์เจ้าหญิงภัควดี (ในเจ้าจอมมารดา
พลอย) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕
ค่ำ ปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
อานันทมหิดล พ.ศ. ๒๔๘๓

๔๓) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาช้อย) ประสูติปีเถาะสัปตศก จุลศักราช
๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

๔๔) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๘ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ) ประสูติปีเถาะสัปตศก จุลศักราช
๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

๔๕) พระองค์เจ้าหญิงวรภัทรี (ในเจ้าจอมมารดาสำน) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน
๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ พระองค์เจ้าวรภัทรี นี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอไปเป็นพระราชบุตรเลี้ยง เล่ากันในวังหน้าว่าเป็นเพราะเหตุ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งเป็นเพราะเป็นหลานของข้าหลวงเดิมซึ่งทรงคุ้นเคยมาแต่ยังทรงพระเยาว์ อีกอย่างหนึ่งเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโอรสและพระราชธิดา ในปีเถาะ พ.ศ.๒๓๙๗ รวม ๑๑ พระองค์ ประสูติตั้งแต่เดือน ๕ ไปถึงเดือน ๔ ยังขาดเดือน ๑๒ อยู่พระองค์หนึ่ง เพอญพระองค์เจ้าหญิงวรภักตร์ประสูติในเดือนนั้น จึงทรงขอไปเป็นพระราชบุตรเลี้ยงเพื่อให้ครบ ๑๒ พระองค์ พระองค์เจ้าหญิงวรภักตร์ได้รับพระราชทานเครื่องยศแลข้าวของอย่างเดียวกับพระเจ้าลูกเธอรุ่นเดียวกัน^{๑๓๓} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗

๔๖) พระองค์เจ้าหญิงวิไลทรงกัลยา (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔๗) พระองค์เจ้าหญิงเจ็ดโฉม (ในเจ้าจอมมารดาสีดา) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ พระองค์เจ็ดโฉมทรงคุณวุฒิหลายประการ ท่านทรงรอบรู้ทางโหราศาสตร์ นาฏศาสตร์ และทั้งที่มีพระชนมายุแล้ว ยังหัดอ่านเขียนภาษาอังกฤษจนอ่านและเขียนได้ ทรงใช้ตำแหน่งในพระราชวังเป็นที่พบปะสังสรรค์กับบรรดาภรรยา ขุนนางและผู้หญิงฝรั่งหม่อมโคล้วังหลัง หม่อมมอรัช (นางอาจ วิทยาคม) ในทำนองสโมสรมสตร์^{๑๓๔} ทรงสิ้นพระชนม์

พระองค์เจ้าหญิงเจ็ดโฉม

เมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ในรัชกาลปัจจุบัน

๔๘) พระองค์เจ้าหญิงประโลมโลก (ในเจ้าจอมมารดาแก้ว) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓

๔๙) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพลับ) ประสูติปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙

^{๑๓๓} สมบัติ พลายน้อย , ษัตริย์วังหน้า , น.๒๔๐.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน , น. ๒๔๐-๒๔๑

๕๐) พระองค์เจ้าชายพรหมเมศ (ในเจ้าจอมมารดาพรหมา) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ ลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษา ๓๖ ปี **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรหมเมศ เป็นต้นราชสกุล พรหมเมศ**

๕๑) พระองค์เจ้าหญิงโศกสว่าง (ในเจ้าจอมมารดาหงส์) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙

พระองค์เจ้าหญิงพิมพ์สรสร้อย

๕๒) พระองค์เจ้าหญิงพิมพ์สรสร้อย (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาวันดี) ประสูติ ณ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ ลิ้นพระชนม์ใน รัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘

๕๓) พระองค์เจ้าชายจรรยาโรจน์เรืองศรี (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาช้อย) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็น **กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ** เมื่อ ณ วันพุธที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ดั่งมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรรยาโรจน์เรืองศรี ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์มา เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ก็ได้ลงมาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พระบาท

พระองค์เจ้าจรรยาโรจน์เรืองศรี
ต้นราชสกุลจรรยาโรจน์

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงเสมอตั้งพระเจ้าลูกเธอ แลเป็นที่สนิทชิดชอบพระราชอัธยาศัย ในได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาแต่ครั้งนั้น ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ก็ได้รับพระราชทานพระเกียรติยศต่างๆ เหมือนอย่าง que พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงชุบเลี้ยงมา มีการโสกันต์แลทรงผนวชสามเณรพร้อม กับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เป็นต้น แล้วได้ทรงรับราชการเป็นนายแพทย์ใหญ่ในกรม

ทหารรักษาพระบรมมหาราชวัง ภายหลังได้ทรงรับตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาในศาลแพ่ง
สรรพากรจนได้เป็นอธิบดีผู้พิพากษา ทั้งทรงพระปรีชาสามารถในราชการ และมีพระอัธ
ยาศัยเรียบร้อย รักษาพระองค์อยู่ในที่ชอบเป็นนิตย์ บัดนี้ที่ทรงพระเจริญวัย ประกอบ
ไปด้วยความจงรัก รักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมควรที่จะเลื่อนพระเกียรติยศขึ้น
เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้สถาปนา
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรัญโรจเรืองศรี ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนาม
ตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ สิ้นนาม ทรง
ศักดินา ๑๑,๐๐๐ ^{๑๓๕} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว พระชันษา ๕๒ ปี **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรัญโรจเรืองศรี เป็นต้น
ราชสกุล จรัญโรจน์**

๕๔) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๙ ในเจ้าจอมมารดากลีบ) ประสูติปีมะเส็งนพศก จุลศักราช
๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐

พระองค์เจ้านั้น ต้นราชสกุลสายสนั่น
(ประทับนั่ง)

๕๕) พระองค์เจ้าชายสนั่น (ในเจ้าจอมมารดาอ่อน)
ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง
นพศก จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อ ณ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา
๕๗ ปี **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านั้น
เป็นต้นราชสกุล สายสนั่น**

๕๖) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาช้อย) ประสูติปีมะเส็งนพศก จุลศักราช
๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐

๕๗) พระองค์เจ้าหญิง (เจ้าจอมมารดาสายบัว) ประสูติปีมะเมียสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช
๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๑ สิ้นพระชนม์เมื่อชนมายุได้ ๖ วัน

๕๘) พระองค์เจ้าหญิงสวางองค์ (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาวันดี) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี
เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปิวอกโทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕

^{๑๓๕} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช . จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม
๑ , น.๓๕๖-๓๕๗.

ความสัมพันธ์กับพระราชโอรสและพระราชธิดา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลี้ยงดูพระราชโอรสและพระราชธิดาเป็นอย่างดี พระโอรสและพระราชธิดากันเรียกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พ่อป้า” ที่มาจากภาษาฝรั่งว่า “Papa”^{๑๓๖} และการที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดการศึกษาวิชการตะวันตกด้านวิทยาศาสตร์และการช่าง พระองค์จึงโปรดฯ ให้พระราชโอรสพระราชธิดา ได้รับการศึกษานอกเหนือจากที่ได้รับตามแบบอย่างราชสกุล อาทิ อักษรสมัยภาษาไทย ภาษาขอม ศิลปศาสตร์การทรงปืน ทรงช่างทรงม้า แล้วยังโปรดให้ได้รับการศึกษาตามแบบอย่างของพระองค์ ทั้งภาษาอังกฤษและวิชาการตะวันตกโดยเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์ การช่าง และการทหาร ด้วย

การที่พระราชโอรสและพระราชธิดาล้วนได้รับการศึกษาตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลให้มีพระปรีชาสามารถรอบรู้ทั้งอักษรสมัยภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และวิทยาการตะวันตก รวมทั้งการที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดการทหารเรือ จึงทรงโปรดฯ ให้พระราชโอรสเป็นทหารเรือหลายพระองค์ พระราชโอรสสามารถเจริญรอยตามพระราชบิดาทำคุณประโยชน์แก่แผ่นดินในหลายด้าน ดังเช่น พระองค์เจ้ายอดยิ่งประยูรศพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ต่อมาได้รับการสถาปนาให้เป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ตำแหน่งพระมหาอุปราชในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้พระราชโอรสอีกหลายพระองค์ได้ทำราชการในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังด้วยพระปรีชารอบรู้ในราชกิจพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม อาทิ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ กรมหมื่นวรัธมน์สุภากร กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ

สำหรับพระราชธิดาล้วนได้รับการศึกษาตามแบบแผนราชสกุลและตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกัน จึงปรากฏว่าพระราชธิดาหลายพระองค์มีพระปรีชาสามารถรอบด้าน อาทิ พระองค์เจ้าหญิงดวงประภาฝึกหัดทรงม้าตีคลีชำนาญชำนาญมาก นอกจากนั้นยังเป็นนักกีฬา ตรีศกษานวณได้มาก ภาษาอังกฤษก็ตรีศกได้ทรงพอพระทัยในการฝึกหัดละครหญิงเล่นได้ดีมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้ดูแลรักษาแลบังคับบัญชาราชการฝ่ายในพระราชวังบวร พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม ทรงคุณวุฒิหลายประการ ท่านทรงรอบรู้ทาง

^{๑๓๖} สมบัติ พลายน้อย, กษัตริย์วังหน้า, น.๒๑๗

โหราศาสตร์ นาฏศาสตร์ ทรงหัดอ่านเขียนภาษาอังกฤษจนอ่านและเขียนได้ ต่อมาทรงใช้ตำแหน่งในพระราชวังเป็นที่พบปะสังสรรค์กับบรรดามารยาชนนางและผู้หญิงฝรั่งเป็นทำนองสโมสตร^{๑๓๗}

๔.๒ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ : กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

พระองค์เจ้ายอดยิ่งประยูรยศ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้รับการสถาปนาให้เป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ พระมหากุปราชในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และด้วยความที่ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานมาก ดังนั้น พระราชประวัติของพระองค์จึงน่าสนใจ ในที่นี้ขอคัดพระประวัติกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญที่นิพนธ์โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ^{๑๓๘} ดังนี้ “กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าคุณจอมมารดาเอนเป็นเจ้าจอมมารดา ประสูติในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีกจอ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เสด็จประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมที่ริมปากคลองบางกอกใหญ่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงศึกษาวิชาการอย่างฝรั่งเป็นเหตุให้ทรงชอบพอกับพวกมิชชัน นารีอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้มาสอนภาษาแลวิชาอย่างฝรั่งให้แก่ไทยในสมัยนั้น จึงประทานพระนามว่า “ยอชวอชิงตัน” ตามนามประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา ข้างฝ่ายไทยจึงเรียกพระนามว่า “หม่อมเจ้ายอด” ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระราชทานพระนามว่า “พระองค์เจ้ายอดยิ่งประยูรยศ บวรราไชรสรัตนราชกุมาร” ต่อมาพระราชทานพระสุพรรณบัฏทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เมื่อ พ.ศ.๒๔๐๔ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้ทรงศึกษาเป็นอย่างดีสำหรับราชสกุลในสมัยนั้น เหตุด้วยเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่อยู่ใกล้ชิดติดพระองค์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นนิจมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ พระราชกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอย่างใด เช่น การฝึกหัดทหารอย่างฝรั่ง การช่างจักรกลแลการต่อเรือรบ ซึ่งได้ทรงมีหน้า

^{๑๓๗} สมบัติ พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกษัตริย์วังหน้า, น.๒๒๑ - ๒๒๒.

^{๑๓๘} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระราชประวัติกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ, ใน ราชสกุลวงศ์ในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, โดย อำพัน ต้นทวารวณะ, (กรุงเทพมหานคร : จันวณิชย์, ๒๕๑๖), น. ๒๑-๒๓ .

ที่มาแต่รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงใช้สอยฝึกหัดกรมหมื่นบวรวิชัยชาญมากยิ่งขึ้นกว่าพระเจ้าลูกเธอ พระองค์อื่น อักษรวิธีภาษาไทยได้ทรงศึกษาแตกฉานถึงสามารถแต่งภาพย์กลอนและฉันท ได้เป็นอย่างดี มีปรากฏอย่างหลายเรื่อง^{๑๓๙} ภาษาอังกฤษก็ได้ทรงศึกษาถึงสามารถอ่าน ตำราภาษาอังกฤษเข้าพระหฤทัยได้ดี วิชาการที่ช่างขี่ม้าแลมวยปล้ำตลอดจนนัฏกรรมบาง อย่างก็ได้ทรงฝึกหัด นอกนี้ยังมีวิชาเบ็ดเตล็ดในกระบวนช่างอีกเป็นต้นว่าช่างเคลือบแล ช่างหุ่น กล่าวกันว่าวิชาช่างที่ได้มาจากฝรั่งก็ทรงสั่งทัดอีกหลายอย่าง เมื่อบวรราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กรมหมื่นบวรวิชัยชาญยังไม่ได้โสกันต์ ด้วยเมื่อ เวลาพระชันษาถึงกำหนดโสกันต์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังทรงประสูร หนักจึงต้องงดงาน ต่อเสร็จการพระบรมศพแล้วจึงได้โสกันต์เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ มี การแห่โสกันต์ในพระบวรราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงจุด กรรไกรพระราชทาน ต่อมาอีกปีหนึ่งจึงทรงผนวชเป็นสามเณร มิ่งานสมโภชที่พระที่ นั่งอิศราวินิจฉัยแล้วแห่มาทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงผนวชแล้วพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายไว้ในสำนักกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส ต่อมา เมื่อทรงผนวชพระเสด็จประทับอยู่วัดบวรนิเวศ กรมหมื่นบวรวิชัยชาญทรงรับใช้ใกล้ชิด ติดพระองค์แลรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั่วไปทุกอย่างเวลาเสด็จไปไหนก็ตามเสด็จด้วย พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงซื้อบ้านของพวกข้าราชการวังหน้ามาแต่ก่อนตอนริมคลองคูเมืองเดิมข้างฝั่งเหนือ ตั้งแต่ถนนพระอาทิตย์ไปจนต่อเขตวังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ (ตรงที่ตั้งโรงพยาบาลทหารบก บัดนี้) สร้างวังพระราชทาน แลพระราชทานตึกตรงหน้าพระที่นั่งคิวโมกษพิมานให้เป็น ที่สำนักอีกแห่ง ๑ ครั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ทรงบังคับบัญชากรมทหารเรือฝ่ายพระบวรราชวัง กรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้เสด็จมารับราชการรวมกันกับเจ้านายวังหลวงช่วงเวลา ๓ ปีก็สิ้น รัชกาลที่ ๔ เจ้านายผู้ใหญ่ท่านตรัสแล้วว่า กรมหมื่นบวรวิชัยชาญนั้นพระอัธยาศัยสุภาพ โดยปกติมักถ่อมพระองค์ เมื่อมาสมทบกับเจ้านายวังหลวงก็พอพระราชหฤทัยที่จะสมาคม คบหาแต่เพียงชั้นหม่อมเจ้าที่เป็นพระโอรสผู้ใหญ่ในเจ้านายต่างกรม วางพระอัธยาศัยเป็น กันเองอย่างสนิทสนม กรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้พระราชทานอุปราชาภิเษกเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชันษาได้ ๓๑ ปี เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ ทรงรับอุปราชาภิเษกนั้น

^{๑๓๙} พระบวรราชนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้แก่ นิราศเมืองนครศรีธรรมราช อิเหนา คำฉันท์ บทละครเรื่องพระสมุท บทละครหุ่นจีนเรื่องชวยงัก

ราชมณฑลสถานที่แตกต่างกันในวังหน้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงซ่อมแซมสร้างไว้ยังบริบูรณ์ดี มีสิ่งสำคัญซึ่งปรากฏว่าทรงสร้างใหม่แต่ที่วังซึ่งเสด็จอยู่แต่ก่อน (ตรงที่โรงพยาบาลทหารบกทุกวันนี้) รื้อสร้างใหม่ทั้งวังทำเป็นตึกอย่างฝรั่ง มีเขื่อนเพ็ชรรอบวัง แลทางถนน มีสะพานข้ามคลองมาถึงพระราชวังบวรฯ แต่การค้างมาหาได้เสด็จไปประทับไม่ ส่วนที่ในพระราชวังบวรฯ เป็นแต่ทรงสร้างพระที่นั่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างไว้ให้สำเร็จเสด็จไปประทับอยู่ที่นั่นทรงขนานนามว่า “พระที่นั่งสาโรชรัตนประพาส กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญโปรดในการช่างต่างๆมาแต่เดิม ทรงตั้งโรงงานการช่างขึ้นในวังหน้าหลายอย่าง ทั้งช่างหล่อช่างกลึงช่างเคลือบของที่ทรงประดิษฐ์คิดทำขึ้นล้วนเป็นฝีมืออย่างประณีตจะหาเสมอได้โดยยาก แต่โรงงานการช่างในครั้งนั้น ใช้แก้ไขสถานที่ซึ่งมีมาแล้วแต่เดิมโดยมาก ปลูกสร้างใหม่ก็แต่ของเล็กน้อย มาในตอนหลังทรงหัดจิวขึ้นโรงหนึ่ง ก็ใช้สถานที่ของเดิมให้เป็นที่พวกจิวอาศัยส่วนการภายนอกพระราชฐานมีการสำคัญที่ได้ทรงบัญชาซ่อมทำต่อของเก่าให้แล้วสำเร็จบริบูรณ์ก็มาก เช่น ป้อมผีเสื้อสมุทรแลป้อมเสือซ่อนเล็บที่เมืองสมุทรปราการ นอกจากนี้ยังมีการซ่อมพระอารามที่ชำรุดแลค้างมาอีกหลายพระอาราม คือ วัดส้มเกลี้ยง วัดดาวดึงส์ วัดชนะสงคราม แลวัดหงส์รัตนาราม กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่ ๑๗ ปี ประชวรโรคพระวักกะพิการ เสด็จทิวงคตที่พระที่นั่งบวรบริวัตร เมื่อวันที่ศุกร์เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา พ.ศ.๒๔๒๘ พระชนมายุ ๔๘ พรรษา”

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญรัชกาลมีพระโอรสพระธิดา ๒๙ พระองค์^{๑๕๐} เป็นต้นราชสกุล ๙ สกุล ดังนี้

๑ - ๒ พระองค์เจ้าชายแฝด (ในจอมมารดาหม่อมหลวงปรีก เจษภูวงกูร) ประสูติปีมะเส็งนพศก จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์ปีเดียวกัน

๓) พระองค์เจ้าหญิงปฐมพิสมัย (ในจอมมารดากรุด) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ ปีชาลัมภฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ พ.ศ. ๒๔๒๑

^{๑๕๐} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา “ตำนานวังหน้า.” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) , น.๔๕-๑๗๕.

๔) **พระองค์เจ้าชายวิไลวรวิลาศ** (ในจอมมารดาเข้ม) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๒๓๑ พ.ศ. ๒๔๑๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๒ พระชันษา ๖๑ ปี **พระองค์เจ้าชายวิไลวรวิลาศ เป็นต้นราชสกุล วิไลวงศ์**

๕) **พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี** (ในจอมมารดาปรักเล็ก ณ นคร: ธิดานายทับวงศ์ ณ นครและคุณหญิงเวก) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเมียโทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ **ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็นกรมหมื่นชาญชัยวรยศ** เมื่อ ณ วันจันทร์ ที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดังมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า^{๑๑} “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาญจโนภาสรัศมี ได้รับราชการในกรมทหารรักษาพระองค์แต่เริ่มแรกมา ได้เลื่อนยศขึ้น

พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี
ต้นราชสกุล กาญจนวิชัย

โดยลำดับจนถึงได้เป็นนายพันโท ราชองครักษ์ประจำการ ได้ออกเป็นผู้บังคับบัญชาการกรมทหารราบที่ ๑๔ ทหารหน้า ราบที่ ๑๑ ล้อมวัง ครั้นเมื่อถึงกำหนดก็ได้กลับเข้ามารับราชการ เป็นราชองครักษ์ประจำการ แลเลื่อนยศขึ้นเป็นนายพันเอก ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นผู้บังคับการกองดับเพลิงสวนดุสิต มีพระอภัยมณีชื่อตรงจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก ประกอบด้วยสติปัญญาสามารถในกิจการต่างๆ ทั้งการช่างและการเบ็ดเตล็ดทั่วไป ถึงมิได้เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ก็เป็นผู้ซึ่งสมควรจะได้รับพระมหากรุณายกย่องขึ้นไว้ให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายพระบวรราชวัง เชิดชูพระเกียรติยศกรมพระราชวังบวรพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาพระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาญจโนภาสรัศมีขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญชัยวรยศ สิงหนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐” สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชันษา ๕๑ ปี **พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี**

^{๑๑} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ,จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ , น.๓๕๖-๓๕๗.

เป็นต้นราชสกุล กาญจนะวิชัย

๖) **พระองค์เจ้าชาย** (ยังไม่มีพระนาม) (ที่ ๑ ในจอมมารดาเวก) ประสูติ ปีมะเมียโทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ สิ้นพระชนม์ปีเดียวกัน

๗) **พระองค์เจ้าชาย** (ยังไม่มีพระนาม) (ในจอมมารดาละม้าย) ประสูติปีมะเมียโทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓

๘) **พระองค์เจ้าหญิงภัททาวดีศรีราชธิดา** (ที่ ๑ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีมะแมตรีศก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒

๙) **พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ** (ในจอมมารดาเลี่ยมใหญ่) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็น กรมหมื่นกวีพจน์ สุปรีชา เมื่อ ณ วันอังคาร ที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ดังมี ข้อความ ประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ มีความรู้ในวิชาสยามไวยากรณ์โดยชำนาญ ได้ทรงรับราชการมาในหน้าที่เรียงหนังสือโต้ตอบ โดยมาก

พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ
เป็นต้นราชสกุลกัลยาณวงศ์

แรกเข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ก็ได้ทรงรับหน้าที่ในแผนกรับหนังสือ กรมปลัดทัพบกแล้ว ได้รับตำแหน่งต่างๆมาโดยลำดับ คือได้เป็นนายร้อยตรี ตำแหน่งเลขานุการของผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก แล้วเป็นตำแหน่งนายเวรหนังสือโต้ตอบ แลเป็นนายร้อยเอกทำการตำแหน่งผู้ช่วยนายเวรใหญ่ทหารบก แล้วได้เป็นนายเวรใหญ่ทหารบก ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมารับราชการกระทรวงมหาดไทย ก็ได้รับตำแหน่งนายเวรหนังสือลับ แล้วเป็นเลขานุการของกระทรวง แล้วย้ายไปเป็นปลัดกรมแลเลื่อนขึ้นเป็นเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ แล้วกลับมารับราชการในตำแหน่งเลขานุการของกระทรวง แลเป็นปลัดกรมมหาดไทยฝ่ายพลำพัง ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้รับราชการในตำแหน่งปลัดบาญชีตลอดมาจน พ.ศ. ๒๔๕๑ กลับมารับราชการ ตำแหน่งเลขานุการของกระทรวง แล้วไปเป็นตำแหน่งข้าหลวงตรวจการกรมสรรพากร นอกจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมารับราชการในตำแหน่ง

เลขานุการหอสมุดวชิรญาณ คงรับราชการอยู่ในตำแหน่งจนทุกวันนี้ อนึ่งทรงรำพึงถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ซึ่งเป็นพระบิดาแห่งพระองค์เจ้ากัลยาณประวัตินั้น เป็นผู้ที่ได้ทรงคุ้นเคยมาแต่ทรงพระเยาว์ ก็ยอมทำให้ทรงพระเมตตาแต่พระโอรสแห่งกรมพระราชวังพระองค์นั้นอยู่ ทั้งมาทรงรำพึงถึงความชอบแห่งพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติเอง ซึ่งได้รับราชการมาโดยเรียบร้อยเป็นหลายตำแหน่งดังแสดงมาแล้ว แลในสมัยนี้ก็นับว่าเป็นจินตกวีผู้มีโวหารพิเศษ สมควรจะทรงพระกรุณายกย่องขึ้นไว้ให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายพระราชวังบวร เชิดชูพระเกียรติยศกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ ขึ้นเป็น พระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนักวิพจน์สุปรีชา พยัคฆนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระราชวังบวร”^{๑๔๒} สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ ณ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ พระชันษา ๕๖ ปี **พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ เป็นต้นราชสกุลกัลยาณวงศ์**

๑๐) พระองค์เจ้าหญิงธิดาจารย์แสงศรี (ในจอมมารดาเขียวใหญ่) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีกษ จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐

๑๑) พระองค์เจ้าหญิงฉายรัศมีหิรัญพรรณ (ในจอมมารดาปู้ย) ประสูติ ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม ตรีกษ จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๗๑๑ วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑

๑๒) พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม) (ที่ ๒ ในจอมมารดาเวก) ประสูติปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

๑๓) พระองค์เจ้าหญิงกลั่นแก่นจันทนารัตน์ (ที่ ๑ ในจอมมารดาจัน) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีวอกจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ ปีกุนสัปตศก จุลศักราช ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘

^{๑๔๒} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช . จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ . เล่มที่ ๒ . (กรุงเทพฯมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๔๕) , น. ๘๒-๘๓ .

พระองค์เจ้าชายสุทนต์นิภาธร
ต้นราชสกุล สุทนต์นิย์

๑๔) พระองค์เจ้าชายสุทนต์นิภาธร (ในจอมมารดาหม่อมหลวงนวม ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา (ธิดาหม่อมราชวงศ์เนตร ปาลกะวงศ์) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีวอกจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ ลิ้นพระชนม์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ พระชันษา ๔๗ ปี พระองค์เจ้าชายสุทนต์นิภาธร เป็นต้นราชสกุล สุทนต์นิย์

๑๕) พระองค์เจ้าชายวรวุฒิอาภรณ์ (ในจอมมารดาป้อม ธิดาพระยาพระราม (แสง) และท่านปุก) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกาเบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้ารับราชการที่กรมศึกษาธิการ และย้ายไปเป็นรองผู้พิพากษาศาลไปริสภา และต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าพระราชทานยศเป็นเรือโท ให้รับราชการในกองประวัติศาสตร์กระทรวงทหารเรือ ทรงลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม

พระองค์เจ้าชายวรวุฒิอาภรณ์
ต้นราชสกุลวรวุฒิ

พ.ศ. ๒๔๕๘ พระชันษา ๖๙ ปี พระองค์เจ้าชายวรวุฒิอาภรณ์ เป็นต้นสกุล วรวุฒิ

๑๖) พระองค์เจ้าชายโอภาสไพศาลรัศมี (ในจอมมารดาหม่อมราชวงศ์กสิป) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ลิ้นพระชนม์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐

๑๗) พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่ทันมีพระนาม) (ในจอมมารดาอิน) ประสูติปีระกาเบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ลิ้นพระชนม์ปีเดียวกัน

๑๘) พระองค์เจ้าหญิงอับสรศรีราชกานดา (ในจอมมารดาต่วน) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ ปีระกาเบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

พระองค์เจ้าชายจุลจักรวรรดิ
ต้นราชสกุล รุจจวิชัย

๑๙) พระองค์เจ้าชายจุลจักรวรรดิ (ในจอมมารดาสมบุญ) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๘ อุตตราศตมขึ้น ๙ ค่ำ ปีกจวดศก จุลศักราช ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในปี พ.ศ.๒๔๗๘ **พระองค์เจ้าชายจุลจักรวรรดิ เป็นต้นราชสกุล รุจจวิชัย**

๒๐) พระองค์เจ้าหญิงเทวีวิไลยวรรณ (ในจอมมารดาสุนใหญ่) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ปีกุนสัปตศก จุลศักราช ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

๒๑) พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังษี (ในจอมมารดาเขียวเล็ก ธิดาพระยาจำนงสรไกร (รุ่ง)) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ปีมวอัฐศกจุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๗ พ.ศ. ๒๔๕๑พระชันษา ๓๓ ปี พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังษี เป็นต้นราชสกุล วิบูลยพรรณ

๒๒) พระองค์เจ้าชายรัชนีแจ่มจรัส (ที่ ๒ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก) ประสูติ ณ วันพุธ เดือนนี้ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมวอัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ **ในรัชกาลพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็น กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์** เมื่อ ณ วันอังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ดั่งมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้เข้ารับราชการตำแหน่งนายเวรในกรมบัญชาการกระทรวงธรรมการ อยู่ ๒ ปี ย้ายไปเป็นผู้ช่วยในกรมศึกษาธิการ เมื่อ

พระองค์เจ้าชายรัชนีแจ่มจรัส
ต้นราชสกุล รัชนี

เดือนกันยายน พ.ศ.๒๔๓๙ เริ่มจัดราชการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติตามระเบียบใหม่ได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสจากกระทรวงธรรมการ มารับราชการในกองที่ปลุกษากระทรวงพระคลัง ครั้น พ.ศ.๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประเทศยุโรป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้ารัชนี

แจ่มจรัสตามเสด็จเป็นนักเรียนพิเศษ ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษอยู่ที่ประเทศอังกฤษอีก ๒ ปีครึ่ง แล้วกลับเข้ามารับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาณูชีในเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๔๒ ครั้น พ.ศ.๒๔๔๔ โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัสย้ายไปรับราชการในตำแหน่งรองหัวหน้ากรมธนบัตร แล้วเลื่อนขึ้นเป็นหัวหน้ากรมในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๔๕ ครั้น พ.ศ.๒๔๔๖ จึงย้ายไปรับตำแหน่งเจ้ากรมอยู่ในกองที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติอีกคราวหนึ่ง ครั้นเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๔๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมกระสาปน์สิทธิการ จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๕๐ เมื่อพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถทรงเลื่อนจากตำแหน่งอธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาณูชีขึ้นเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัสเป็นผู้แทนอธิบดีกรมตรวจกรมสารบาณูชี จนถึงเดือนเมษายน พ.ศ.๒๔๕๑ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมตรวจกรมสารบาณูชี แลคงรับราชการในตำแหน่งมาจนบัดนี้ ส่วนราชการนั้น ก็ได้ทรงรับราชการในหน้าที่ต่างๆ คือ เมื่อรับราชการอยู่ในกระทรวงธรรมการได้เป็นข้าหลวงสอบไล่วิชาหนังสือไทยครั้งหนึ่ง เป็นกรรมการร่างพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งครั้งหนึ่ง เมื่อมารับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก็ได้ทรงเป็นกรรมการจัดการพิพิธภัณฑที่ซึ่งส่งไปแสดงต่างประเทศด้วยคราวหนึ่ง อนึ่งทรงรำพึงถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ผู้เป็นพระบิดาแห่งพระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัสนั้น ว่าเป็นผู้ที่มีความคุ้นเคยแลเคยสำแดงความรักใคร่ในส่วนพระองค์มาแต่เมื่อทรงพระเยาว์ เคยทรงฝากฝังพระโอรสแต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เมื่อกาลนั้น จึงทำให้ทรงพระเมตตาแก่พระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัส ผู้เป็นพระโอรสแห่งกรมพระราชวังนั้นองค์หนึ่ง ทั้งประกอบด้วยความชอบความดีอันมีอยู่ในพระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัสเอง อันปรากฏชัดอยู่แล้วว่า พระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัสทรงมีพระสติปัญญาสามารถในราชการ ทั้งเป็นผู้แตกฉานในอักษรสมัยทั้งไทยแลต่างประเทศ ทั้งเป็นจินตกวีมีโวหารพิเศษ สมควรจะทรงพระกรุณายกย่องพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายพระราชวังบวร เชิดชูพระเกียรติยศกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัส ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ มุสิกนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๔๓} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาท

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน , น.๘๔-๘๕.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ พระชันษา ๖๘ ปี พระองค์เจ้าชายรัชนี้แจ่มจรัส เป็นต้นราชสกุลรัชนี้

๒๓) พระองค์เจ้าชายไชยรัตนวโรภาส (จอมมารดาปริกใหญ่) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรงจตุศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๖๖ พ.ศ. ๒๔๔๐

๒๔) พระองค์เจ้าหญิงวิมลมาศมาลี (ที่ ๒ ในจอมมารดาจัน) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรงจตุศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔

๒๕) พระองค์เจ้าหญิงสุนทรินาฏ (จอมมารดาสุนเล็ก) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรงโทศก จุลศักราช ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๒๓

๒๖) พระองค์เจ้าหญิงประสาธสมร (ในจอมมารดาอิม) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ พ.ศ. ๒๔๒๕ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

๒๗) พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ (ในจอมมารดาสะอาด) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก จุลศักราช ๑๒๔๕ พ.ศ. ๒๔๒๖ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๒๘ ปี พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ เป็นต้นราชสกุล วิสุทธิ

๒๘) พระองค์เจ้าหญิงกมุทมาลี (ในจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เชื้อ อิศรางกูร) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมอกจตุศก จุลศักราช ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๔

๒๙) พระองค์เจ้าหญิงศรีสุดสวาท (ในจอมมารดาแข) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมอกจตุศก จุลศักราช ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗ ล้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและแรกมีในสยาม

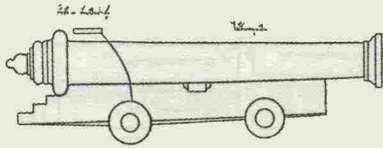
เรียบเรียงโดย อรุณ สันธนาภรณ์

๑๑๑๑๑๑๑๑

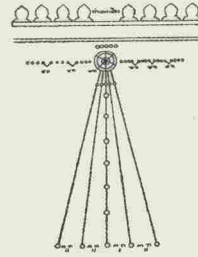
ในบทนี้จะกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการที่ทรงริเริ่มสิ่งต่างๆ เป็นพระองค์แรกในสยามช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น หลายสิ่งหลายอย่างขยายผลมีสืบต่อมาถึงปัจจุบัน

๑. ด้านการทหาร

๑.๑ พระราชานิพนธ์ตำราปืนใหญ่

ภาพวาดปืนใหญ่ในพระราชานิพนธ์

วิธีการยิงกำแพงเมืองและค่าย
กล่าวถึงในพระราชานิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ บัญชาการด้านการทหารปืนใหญ่ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ ชื่อ “ตำราขีปนาวุธวิธีการยิงปืนใหญ่” ขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๘๔ นับเป็นตำราปืนใหญ่ฉบับแรกของไทย เนื้อหาบางส่วนทรงแปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ^{๑๔๔} และบางส่วนทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติม ในพระราชนิพนธ์กล่าวถึงตำรานานปืนใหญ่ ทำเนียบนามปืนใหญ่ของไทย ตำราทำดินปืน รวมถึงวิธีการยิงปืนใหญ่ประเภทต่างๆ เช่น การหัดปืนป้อม และปืนเรือบรบ รวมถึงวิธีการหัดทหารปืนใหญ่แบบยุโรปที่ใช้คำสั่งเป็นภาษาอังกฤษ^{๑๔๕} ทรงนำพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ที่ทรงแปลมาเป็นแนวทางในการฝึกทหารตามแนวตะวันตก และมีการใช้ในการฝึกทหารปืนใหญ่สืบมากระทั่งรัชกาลที่ ๕

^{๑๔๔} ต้นฉบับภาษาอังกฤษเขียนขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๖๖ และได้รับการแปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาต่างๆ อีกหลายภาษา

^{๑๔๕} อาทิ “เมื่อขณะกำลังค้ำว่า “โหลด” (Load) คนที่เป็นเลข ๑ นั้นก็ตั้งปากบอกปืนให้ตรงทางที่จะยิงนั้น พอปืนประจุแล้ว คนที่เป็นเลข๑ก็เข้าเล็งปืนเมื่อเล็งตรงหมายที่จะยิงได้ที่แล้ว คนที่เป็นเลข ๑ ก็บอกว่า “เรดี” (Ready)

๑.๒ การฝึกทหารแบบยุโรป

แม้ประเทศไทยมีการหัตทหารแบบยุโรปมีครั้งแรกในสมัยอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแต่ได้เลิกไปหลังสิ้นรัชกาล^{๑๔๖} ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ อังกฤษแต่งตั้งให้จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) เป็นทูตเข้ามากรุงเทพฯ มีทหารแขกอินเดียที่หัดอย่างฝรั่ง อังกฤษ เรียกว่า ทหารสิปอย (Sepoy) เข้ามาในเรือกำปั่นรบด้วย จากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดไทยเป็นทหารแต่งตัวอย่างสิปอยขึ้นพวก ๑ ไทยเรียกว่าทหารสิปาย เป็นพวกกรมรักษาพระองค์และรักษาพระราชฐาน^{๑๔๗} อย่างไรก็ตามการหัตทหารแบบยุโรปไม่ใช่แต่เพียงแต่งตัวและถือศาสตราวุธแบบยุโรปเท่านั้น แต่จะต้องมีวิชาอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะต้องหัดให้ชำนาญตามแบบยุโรปด้วยการฝึกทหารแบบยุโรปเริ่มมีขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า รัชกาลที่ ๓ โดยที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และบัญชากรมทหารแม่นปืนหน้าแม่นปืนหลัง ภูวนอาสารบ และแขกอาสาจาม พระองค์จึงทรงศึกษาวิชาทหารอย่างยุโรป แล้วเอาเป็นพระธุระฝึกหัดจัดทหารตลอดมา^{๑๔๘} การหัตทหารแบบตะวันตกนั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝึกทหารด้วยพระองค์เองโดยใช้ตำราปืนใหญ่ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น (ตำราปืนใหญ่นี้ทรงแปลมาจากตำราตะวันตกและพระราชนิพนธ์เพิ่มเติม) มาเป็นแนวทางในการฝึกทหารแบบตะวันตก รวมทั้งทรงจ้างครูฝรั่งมาฝึกสอนด้วย กองทหารที่ทรงฝึกมีทั้ง พวกภูวนอพยพ^{๑๔๙} ซึ่งทรงหัดให้เป็นทหารปืนใหญ่ และ

แล้วก็โดดออกมาเสียให้พันลี้ปืนจะถีบถอยหลัง แล้วก็ไปยืนอยู่ที่ข้างๆ เหนือลม คอยดูกระสุนปืนของตัวที่จะยิงไปนั้นว่าจะถูกที่หมายตามสังเกตุๆไม่ ฤจะต้องแก้ไขประการใดบ้าง และในขณะที่โดดออกมั้นร้องบอกว่า “แพยะ” (Fire) คนที่เป็นเลข ๕ เขาก็จุดปืนออกไป” (พระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว)

^{๑๔๖} เกณฑ์คนให้เขวเลี้ย เดอ ฟอเบงค์ นายทหารฝรั่งเศส เป็นผู้หัดประจำรักษาป้อมวิชัยประสิทธิ์ที่เมืองธนบุรี เมื่อสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไทยไล่พวกฝรั่งเศสไปจากเมืองไทย ทหารเกณฑ์หัดพวกนั้นก็เป็นอย่างอื่นเล็ก

^{๑๔๗} นริศรานาวัตติวงศ์ , สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยา ฯ และ ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จ กรมพระยา ฯ , สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๖ , (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานาวัตติวงศ์ มูลนิธิสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และองค์การค้าของคุรุสภา , ๒๕๓๘) , น.๑๔๙-๑๕๑ .

^{๑๔๘} สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ , ตำนานวังหน้า , น.๘๘

^{๑๔๙} พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานภูวนอพยพที่หนีจากค่ายจางเตียน ๑๓๔ คน (ในปี พ.ศ.๒๓๘๓) และได้รับพระราชทานเพิ่มอีก ๒๐๐ คนในภายหลัง

พวกขุนหมื่นฝ่ายทหารพลเรือนพระราชวังหลวงและพระราชวังบวรหัดเป็นทหารปืนใหญ่ไว้สำรองราชการ^{๕๐} พระองค์ทรงฝึกทหารตามแบบตะวันตกต่อเนื่องมาถึงในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระองค์ทรงบัญชาการทหารบกและทหารเรือวังหน้า ได้ทรงหัดทหารตามแบบตะวันตกต่อ พร้อมกับจ้างร้อยเอกโทมัส ยอร์ช นอกซ์ (Thomas George Knox) ทหารอังกฤษมาเป็นครูฝึกหัดทหารแบบยุโรปด้วย^{๕๑} นอกจากนี้ได้ทรงตั้งกองทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปเป็นการเฉพาะมีทหารในสังกัด ๓๐๐ คน โดยเซอร์ยอน เบาริง ได้กล่าวถึงทหารหัดแบบยุโรปในบังคับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “กองทหารปืนใหญ่แต่งตัวคล้ายกับทหารปืนใหญ่อังกฤษ เห็นได้ชัดว่าได้รับความฝึกหัดอยู่ในยุทธวินัยอันดี”

๑.๓ ผู้บัญชาการทหารเรือพระองค์แรก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชกรณียกิจด้านการทหารเรือตั้งแต่ครั้งยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ เป็นแม่ทัพใหญ่ยกกองทัพเรือไปปราบญวนที่เมืองบันทายมาศ (ในปี พ.ศ.๒๓๘๔)^{๕๒} สร้างป้อมรักษาปากแม่น้ำ (ในปี พ.ศ. ๒๓๗๕)^{๕๓} และรักษาป้อมที่สมุทรปราการ (ในปี พ.ศ. ๒๓๙๓) ต่อมาเมื่อทรงบรรราชภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแบ่งการทหารบกและการทหาร

^{๕๐} ตามหมายเกณฑ์ขุนหมื่นหัดยิงปืนใหญ่นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็นแม่กองหัดทหารปืนใหญ่ไว้สำรองราชการ ทรงเกณฑ์ขุนหมื่นฝ่ายทหารพลเรือน พระราชวังหลวงและพระราชวังบวรซึ่งได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ให้หัดยิงปืนใหญ่ให้ชำนาญเพื่อเมื่อมีราชการสงครามจะได้ช่วยกันสู้ โดยมีวิธีการหัดทรงทหารดังนี้ “จัดเป็น ๑๒ ผลัด เปลี่ยนกันสำหรับหนึ่ง ๑๒ เดือนยังครั้งหนึ่งจงทุกคนทุกสำหรับนั้น ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บัญชี เจ้าหม่อมขุนนาง เร่งเอาขุนหมื่นตามเดือนที่ต้องเกณฑ์มาส่ง ณ โรงหัดหน้าพระที่นั่งสุทธารสวรรย์ ตั้งแต่ ณ เดือน ๓ ขึ้น ๑ ค่ำ เสมอไปทุกเดือน จะได้ให้ครูฝรั่งซักซ้อมให้พร้อมกันทุกสำหรับ ครั้น ณ วันสิ้นเดือนจะได้ลงไปใส่ดินยิง ณ เมืองนครเขื่อนขันธ์ ให้เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บัญชี เจ้าหม่อมขุนนาง คุมทหารปืนไปด้วยเสมอจงทุกเดือนและการสิ่งใดมีแจ้งให้ถามเจ้าพนักงานผู้เกณฑ์อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง”

^{๕๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจ้างทหารอังกฤษชื่ออิมเป (Impey) เป็นครูฝึกทหารวังหลวง และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจ้างนายทหารชื่อ นอกซ์ (Knox) เป็นครูฝึกทหารวังหน้า

^{๕๒} ในการนี้ได้ใช้กองเรือรบที่ต่อใหม่ทันสมัยแบบฝรั่งและมีการจัดยุทธนาวีทางทะเลแบบใหม่เป็นครั้งแรกของไทย กองทัพเรือได้ออกไปปฏิบัติราชการอยู่ในสงครามนาน ๑๑ เดือนจึงเดินทางกลับเข้ากรุงเทพ (อำพัน ตันทวารวณิช , พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว , น.๖)

^{๕๓} ทรงสร้างป้อม “พิฆาตข้าศึก” เพื่อรักษาปากแม่น้ำแม่กลอง ที่สมุทรสงคราม

เรือออกจากกัน^{๑๕๔} และทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือเป็นพระองค์แรก และทรงดำรงอยู่จนตลอดพระชนมายุ นับเป็นผู้ทรงป็นพื้นฐาน การจัดกิจการทหารเรือให้เข้าสู่ระบบสากลตามแบบอย่างอารยประเทศ^{๑๕๕} ก่อให้เกิดการพัฒนากองทัพเรือในหลายด้าน อาทิ **ทรงสั่งสมและจัดสร้างอาวุธยุทโธปกรณ์ด้านการทหารเรือ** พระองค์ทรงต่อเรือตามแบบตะวันตกโดยในช่วงแรกทรงต่อเรือสำเภาตามแบบตะวันตก และพัฒนาเป็นการต่อเรือกลไฟขึ้น และได้มีการนำเรือโครงเหล็กมาใช้ด้วย^{๑๕๖} รวมทั้งทรงจัดหาเรือเข้าประจำกองเรือวังหน้าเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ประเทศไทยมีกองทัพเรือที่มีแสนยานุภาพและทันสมัยมากในสมัยนั้น **ทรงพัฒนากำลังพล** ทรงจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการในกองทัพ อาทิ เป็นผู้บังคับการเรือ ผู้บัญชาการป้อม และในขณะเดียวกัน พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการพัฒนากำลังพลในกิจการทหารเรือเป็นอย่างมากยิ่ง ทรงใฝ่พระทัยในการฝึกทหารเรือในด้านการเดินเรือและภาษาอังกฤษจนคนไทยสามารถเป็นผู้บังคับการเรือได้^{๑๕๗} ทรงให้พระราชโอรสเป็นทหารเรือหลายพระองค์ และเมื่อมีเรือรบต่างประเทศเข้ามาในไทยคราวใดพระองค์จักหาโอกาสเยี่ยมเรือเหล่านั้นเพื่อทรงศึกษาการตกแต่งและการจัดระเบียบลูกเรือ เหล่านี้ส่งผลให้เรือรบและลูกเรือในบังคับบัญชาของพระองค์ได้รับคำชมจากต่างประเทศอยู่เสมอ

^{๑๕๔} โดยในส่วนของทหารเรือมีหน่วยงานในสังกัด ๓ หน่วย คือ กรมเรือกลไฟ กรมอาสาจาม และกองทะเล

^{๑๕๕} มูลนิธิอนุรักษโบราณสถานในพระราชวังเดิม, พระราชวังเดิม (พระราชวังกรุงธนบุรี) , (กรุงเทพมหานคร : สุกเพรสแอนดัดดีไซน์ , ๒๕๔๓)

^{๑๕๖} เรือที่ทรงสร้าง อาทิ เรือฟุทธอานาจ (Fairy) และเรือราชฤทธิ (Sir Walter Scott) สร้างในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ เป็นเรือบาร์กขนาด ๒๐๐ ตัน มีปืนใหญ่ ๑๐ กระบอก ทรงใช้ไปราชการรบกับญวนในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ เรืออุดมเดช (Lion) สร้างในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ เป็นเรือบาร์กขนาด ๓๐๐ ตัน พระองค์ทรงใช้ไปราชการรบกับญวน และใช้ในการนำสมณทูตไปลังกา เรือเวทขังด (Tiger) สร้างในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ เป็นเรือสกุเนอร์ขนาด ๒๐๐ ตัน เรือฟุทธสิงหาศน์ (Cruizer) สร้างในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นเรือชนิดซิพขนาด ๔๐๐ ตัน เรือมงคลราชปักษี (Falcon) เป็นเรือโครงเหล็กชนิดสกุเนอร์ ขนาด ๑๐๐ ตันที่ทรงซื้อมาจากอเมริกาในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ แล้วดัดแปลงเป็นเรือรบเรือพระที่นั่ง ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ไทยที่มีเรือโครงเหล็กไว้ใช้ เรืออาสาวดิศ (Sherry Wine) สร้างในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ เป็นเรือยอร์ช ตัวเรือไม้ยาว ๑๒๐ ฟุต กว้าง ๑๘ ฟุต เป็นเรือจักรท้าย กำลังเครื่องจักร ๔๐ แรงม้า ระบายขับน้ำ ๑๕๐ ตันมีปืนใหญ่ ๖ กระบอก ใช้เป็นเรือรบกลไฟของวังหน้า เรือยิงยศอโยชนิยา (Impregnable) สร้างในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ ตัวเรือไม้ ยาว ๑๔๐ ฟุต กว้าง ๒๙ ฟุต เครื่องจักรท้าย มีระบายขับน้ำ ๓๐๐ ตัน กำลัง ๖๐ แรงม้า มีปืนใหญ่ ๖ กระบอก พลประจำเรือ ๘๐ คน ขึ้นระวางเป็นเรือรบของวังหน้า

^{๑๕๗} ดังเช่นที่เซอร์ยอนเบาริ่งได้กล่าวถึง กับตันดิก (มหาดเล็กติดศ) เป็นผู้บังคับการเรือของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่ามีความสามารถในด้านการเดินเรือและภาษาต่างประเทศ และกับตันดิกได้บอกกับเซอร์ยอนเบาริ่งว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ฝึกสอนเขา

๑.๕ การแต่งเครื่องแบบทหารเรือ

พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดกิจการทหารเรือ พระองค์ทรงฉลองพระองค์เครื่องแบบทหารเรืออย่างยุโรปเป็นพระองค์แรก เป็นเครื่องแบบเต็มยศใหญ่ ดังปรากฏในพระบรมฉายาลักษณ์และพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระองค์ ในเรื่องนี้หมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) มิชชันนารีชาวอเมริกา ได้บันทึกไว้ว่า วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๓๗๙ เจ้าฟ้าน้อย (Prince chao fa noi) ทรงชุดทหารเรือที่งดงาม (Splendid navy suit) พร้อมกระบี่ที่เพิ่งได้รับมา เข้ามาทักทายหมอบรัดเลย์ที่บ้าน^{๑๕๘} และพระองค์ทรงโปรดฉลองพระองค์ด้วยเครื่องแบบทหารเรืออยู่เป็นนิตย์

๒. ด้านวิทยาศาสตร์และการช่าง

๒.๑ โรงกลั่นลมพระประทีปและประปา

โรงกลั่นลมประทีปสำหรับจุดใช้ในพระราชวัง อันไฟแก๊สนี้เป็นของแรกมีขึ้นในเมืองไทยในรัชกาลที่ ๔ จึงเข้าใจว่าโรงกลั่นลมประทีปในพระราชวังบวรฯ เห็นจะสร้างขึ้นเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๕๙} นอกจากนี้ในพระบรมราชวังมีท่อน้ำอย่างหนึ่งท่อน้ำคือประปาซึ่งในชั้นแรกสร้างพระบรมราชวัง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ชุดเป็นเหมืองให้น้ำไหลเข้าไปได้แต่แม่น้ำ ตอนปากเหมืองข้างนอกก่อ

^{๑๕๘} Dan Beach Bradley , Abstract of the journal of Rev. Dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 , Published by rev.dan f. Bradley printed in the multigraph department of pilgrim church ,Cleveland. Ohio , p.32 .

^{๑๕๙} สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ , ตำนานวังหน้า , น.105

เป็นท่อกรุดารางเหล็กข้างบนถมดินแต่ข้างในว่างเปิดเป็นเหมือนน้ำ มีเขื่อนสองข้างตักน้ำใช้ได้ตามต้องการ^{๑๖๐} และในพระบรมมหาราชวังก็มีท่อประปาเช่นเดียวกันโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ตั้งเครื่องสูบน้ำด้วยเครื่องจักรและสร้างถังสูงสำหรับชั่งน้ำที่สูบขึ้นไปจากแม่น้ำ แล้วฝังท่อไขน้ำเข้าไปใช้ในพระราชวัง (ประปานี้ใช้มาจนตลอดรัชกาลที่ ๕ เลิกเมื่อมีประปาสําหรับพระนคร)^{๑๖๑}

๒.๒ การสร้างเครื่องจักรไอน้ำ

เครื่องจักรไอน้ำมีการสร้างครั้งแรกในยุโรปโดยโทมัส นิวโคแมน (Thomas newcomen) ชาวอังกฤษ (ในปี พ.ศ.๒๒๕๕) และเจมส์ วัตต์ (James Watt) ชาวสกอตได้ออกแบบปรับปรุงเครื่องจักรไอน้ำทำงานสองระบบเพื่อให้พลังงานเครื่องจักรในโรงงาน (ในปี พ.ศ.๒๓๒๕)^{๑๖๒} สําหรับประเทศไทยในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงสร้างเครื่องจักรไอน้ำได้สำเร็จเป็นครั้งแรกในเมืองไทย ขนาดสองฟุตครึ่ง^{๑๖๓} และได้ทรงนำเครื่องจักรไอน้ำนี้ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรและแสดงให้ขุนนางชม

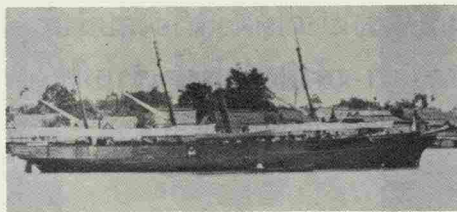
^{๑๖๐} อําพัน ตันทวารวณะ , พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว , น.๒๑

^{๑๖๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ , “ตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕ . (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) น.๒๗๔

^{๑๖๒} สุนทร โคตรบรรเทา , ชุดคำถามและคำตอบสิ่งประดิษฐ์ , (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ , ๒๕๔๗) , น.๒๐.

^{๑๖๓} นายแพทย์แซมมวล เรโนลด์ เฮาส์ (Samuel Reynolds House) เป็นมิชชันนารีชาวอเมริกัน เดินทางเข้ามาประเทศไทยในปี พ.ศ.๒๓๙๐ เขามีหน้าที่ถวายความรู้ด้านวิทยาศาสตร์แด่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เขากล่าวตอนหนึ่งว่า “ในบริเวณวังมีโรงงานตีเหล็ก โรงกลึงเหล็ก โรงช่างไม้ในห้องหนึ่งมีเครื่องจักรไอน้ำซึ่งทรงประดิษฐ์ขึ้นด้วยพระหัตถ์แท้ๆ ยาวสองฟุตครึ่ง” (Samuel Reynolds House of Siam by George Haws Feltus อ้างถึงใน สมบัติ พลายน้อย , กษัตริย์วังหน้า , พิมพ์ครั้งที่ ๔ , น.๕๒)

๒.๓ เรือกลไฟ

เรือยงศอโยธมिया

ชาวฝรั่งเศสชื่อ จูฟฟรอย ดับบังส์ (Jouffroy d'abbans) สร้างเรือกลไฟ (Steamboat) เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๑^{๑๖๔} สำหรับในประเทศไทยนั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงต่อเรือกลไฟลำแรกขึ้นในประเทศไทย จากนั้นทรงต่อเรือกลไฟเป็นเรือรบอีกหลายลำ กล่าวคือ

๑) เรือกลไฟลำแรกของไทย

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในรัชกาลที่ ๓) ทรงโปรดวิชาต่อเรือกำปั่นรบ ได้ทรงศึกษาดำรงเครื่องจักรกลกับมิชชันนารี จนกระทั่งสามารถสร้างเรือกลไฟขึ้นได้ในเมืองไทยเป็นครั้งแรก^{๑๖๕} นายแพทย์แซมมวล เรโนลด์ เฮาส์ (Samuel Reynolds House)^{๑๖๖} เป็นมิชชันนารีชาวอเมริกัน ได้บันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “วันเมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๓๙๑ เช้าวันนี้เราได้เห็นของใหม่ในแม่น้ำ คือ เรือกำปั่นจำลองขนาดเล็กลำหนึ่ง ยาวไม่เกิน ๒๐ ฟุต มีปล่องไฟและพวงมาลัยถือท้าย เล่นทวนน้ำได้อย่างคล่องแคล่ว เจ้าฟ้าน้อยทรงประคองพวงมาลัย เป็นเรือกำปั่นพื้นเมืองลำแรกในกรุงสยามที่เจ้าฟ้าน้อยทรงประดิษฐ์ขึ้นเองสำเร็จ”^{๑๖๗} โดย จอห์น แฮสเซ็ทท์ แชนด์เลอร์ (John Hasset Chandler)

^{๑๖๔} ชุดคำถามและคำตอบสิ่งประดิษฐ์ สุนทร โคตรบรรเทา . สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ น.๓๒

^{๑๖๕} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ , ตำนานวังหน้า , น.๘๘

^{๑๖๖} อำพัน ตันทวารธนะ , หนังสือที่ระลึกวันตรงกับเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า

อยู่หัว , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันทวนิชย์ , ๒๕๒๙) น.๕๐

^{๑๖๗} อำพัน ตันทวารธนะ , หนังสือที่ระลึกวันตรงกับเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า

อยู่หัว , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันทวนิชย์ , ๒๕๒๙) น.๕๐

มิชชันนารีผู้ถวายคำแนะนำพระองค์ท่านในการต่อเรือกลไฟดังกล่าว ได้บันทึกเบื้องหลังความสำเร็จครั้งนี้ว่า “เจ้าฟ้าจุฑามณีทรงกระตือรือร้นที่จะต่อเรือกลไฟของพระองค์เองเพื่อให้สยามเจริญก้าวหน้าทันสมัยขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง ดังนั้นจึงทรงตัดสินพระทัยต่อเรือกลไฟขึ้นลำหนึ่งด้วยความช่วยเหลือของแซนด์เลอร์ และทรงสร้างโรงงานเครื่องจักรกลอย่างทันสมัยขึ้นตามแบบตะวันตกเพียบพร้อมไปด้วยเครื่องมือต่างๆ ที่พระองค์และแซนด์เลอร์ช่วยกันออกแบบและสร้างขึ้น แล้วจึงเริ่มต่อเรือกลไฟชนิดที่มีใบจักรอยู่ข้างๆ ทรงจำเป็นต้องประดิษฐ์ชิ้นส่วนต่างๆ จากวัสดุหลายอย่างเท่าที่จะทรงพอหาได้ แซนด์เลอร์ชายเครื่องกลึงแต่เจ้าฟ้าจุฑามณี แล้วสั่งซื้อเครื่องใหม่สำหรับใช้เองและขอให้ทางคณะบอร์ดช่วยส่งเครื่องจักรและราวเหล็กสำหรับเจ้าฟ้าและพระนายไวยด้วย แต่ทางคณะบอร์ดไม่ได้ส่งให้ เจ้าฟ้าจุฑามณีทรงโทมัสเป็นอันมากที่ไม่ได้เครื่องจักร แต่ก็ทรงเพียรพยายามด้วยพระองค์เองต่อไป ทรงทำเครื่องจักรไอน้ำสำเร็จ อีกสี่ปีต่อมาผู้คนมากมายหลายตาทาพากันมาชมอยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อคอยดูเจ้าฟ้าจุฑามณีผู้ทรงประทับเป็นสง่าอยู่ที่พวงมาลัยเรือกลไฟลำเล็กของพระองค์ เป็นเรือกลไฟลำแรกที่ต่อขึ้นในสยาม มีใบจักรเป็นล้ออยู่ข้างๆ ตัวเรือยาวประมาณ ๒๐ ฟุต”^{๑๖๘} ในเรื่องนี้สื่อต่างชาติได้ลงพิมพ์เรื่องราวความสำเร็จดังกล่าว อาทิ หนังสือพิมพ์ The New York Tribune สหรัฐอเมริกา^{๑๖๙} ได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง A Royal Siamese Mechanist ความว่า “เจ้าฟ้าแห่งราชสำนักสยามได้ทรงมีความมานะบากบั่นในการควบคุมการสร้างเรือกลไฟเครื่องจักรทำด้วยพระองค์เอง อุปกรณ์ทุกส่วนมีความละเอียดสมบูรณ์ควรได้รับคำชมเชย บรรดาช่างซึ่งได้เรียนรู้งานด้านนี้มาแล้วก็ล้วนแต่เป็นมหาดเล็กและข้าราชการในพระองค์ทั้งสิ้น”^{๑๗๐} The Singapore Free Press (ฉบับวันที่ ๑๙ ตุลาคม ๑๙๔๔) ได้พรรณนาถึงความสามารถของพระองค์ว่า “ชาวไทยจงภาคภูมิใจในบัดนี้ว่าตนเองสามารถสร้างเรือกำปั่นแล่นในแม่น้ำเจ้าพระยาได้ เครื่องเคราต่างๆ ทุกชิ้นทุกอันตนได้สร้างเองทำเองในประเทศ ช่างที่สร้างก็เป็นชาวไทยทั้งสิ้น เรือกำปั่นมีความยาว ๒๖ ฟุตครึ่ง กว้าง ๓ ฟุต ๑๐ นิ้วครึ่ง เครื่องยนต์มีกำลัง ๒ แรงม้า สิ่งประดิษฐ์น้อยๆ ลำนี้ ได้วิ่งขึ้นล่องอยู่ตามแม่น้ำหลายหนหลายครั้ง สมเด็จพระเจ้า

^{๑๖๘} วิลเลียม แอล บรัดเลย์, สยามแต่ปางก่อน ๓๕ ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์, แปลโดย ศรีเทพ กุสุมาและศรีลักษณ์ สง่าเมือง, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗) น.๑๓๘-๑๔๘

^{๑๖๙} ฉบับวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ.๒๓๙๒

^{๑๗๐} “A Royal Siamese Mechanist”, The New York Tribune อ้างถึงในสารานิตย เพชรภาพ, “บทบาทและพระบวรราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว”, น.๒๙ และ ถนอม นพวรรณ, พระบวรราชานุสรณ์พระบาท สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๔๐ ., น.๗๐.

ฟ้าพระองค์นั้นได้ทรงขับเรือด้วยพระองค์เองต่อหน้าผู้คนหลายพันคนที่มามุ่งกันตามริมแม่น้ำ เผ้าดูด้วยความประหลาดใจและชื่นชมเป็นอย่างยิ่ง”^{๑๗๑}

๒) เรืออาสาตรีศ (Sherry Wine) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างในปี พ.ศ.๒๔๐๑ เป็นเรือยอชต์ตัวเรือไม้ยาว ๑๒๐ ฟุต กว้าง ๑๘ ฟุต เป็นเรือจักรท้าย กำลังเครื่องจักร ๔๐ แรงม้า ระบายชั้นน้ำ ๑๕๐ ตัน มีปืนใหญ่ ๖ กระบอก ใช้เป็นเรือรบกลไฟของวังหน้า เรือลำนี้ได้ใช้ไปราชการเมืองญวน เพื่อส่งพวกญวนเรือแตกกลับไปยังบ้านเมืองของเขา (ตุลาคม พ.ศ.๒๔๐๙) เมื่อส่งพวกญวนแล้วได้ลาดตระเวนตามชายฝั่งก่อนกลับถึงกรุงเทพฯ (มกราคม พ.ศ.๒๔๑๐)

๓) เรือยงยศโยชฌิยา (Impregnable) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างในปี พ.ศ.๒๔๐๖ เป็นเรือรบ แบบสกุเนอร์ตัวเรือไม้ ยาว ๑๔๐ ฟุต กว้าง ๒๙ ฟุต เป็นเรือจักรท้าย มีระวางชั้นน้ำ ๓๐๐ ตัน กำลังเครื่องจักร ๖๐ แรงม้า มีปืนใหญ่ ๖ กระบอก พลประจำเรือ ๘๐ คน ภายหลังที่ทรงต่อเรือยงยศโยชฌิยา (ในปี พ.ศ.๒๔๐๖) และนำไปอวดธงที่สิงคโปร์ (ในปี พ.ศ. ๒๔๐๙) ธงไทยได้ถูกชักขึ้นพร้อมธงอังกฤษที่ฟอร์ทแคนนิง (Fort Canning) เป็นเป็นความภาคภูมิใจในฝีมือการต่อเรือของคนไทย^{๑๗๒} จุดหมายเหตุบางกอกกรีกอเดอ์ ของหมอบรัดเลย์ ได้ลงข้อความตอนหนึ่งว่า “ผู้ใหญ่ในสิงคโปร์ได้สรรเสริญเรืออิมเปรกเนเบอ (เรือยงยศโยชฌิยา) ว่าเป็นเรือสำแดงฝีมือแลรุ่งเรืองแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แลเป็นที่บอกปัญญาของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นด้วย เพราะเรือนั้นเขาต่อตามแบบของหลวงประทานจิ้งตินิก เขาพากันสรรเสริญคนสำหรับเรือว่า เลือผ้าก็สะอาดแลประพุดติดด้วย เมื่อยิงปืนสลุดฟังเสียงปืนที่ยิงเสมออยู่ไม่ช้าไม่เร็วไปกว่ากันพอได้ระยะทั้ง ๒๑ นัด”^{๑๗๓} และ “กัปตันเรืออังกฤษได้ขึ้นไปดูบนเรือทั่วไป สรรเสริญทุกสิ่งทีเห็นว่าดีมาก เมื่อเห็นลูกเรือเลือผ้าขาวสะอาดอยู่ในบังคับเรียบร้อย แล้วเห็นคนที่หัดปืนก็เร็วว่องไวก็สรรเสริญว่าเหมือนอย่างอังกฤษยากที่จะพบ

^{๑๗๑} พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ รัชกาลที่ ๔ บุษบา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี น.๑๕

^{๑๗๒} การอวดธง คือ การที่เรือรบของชาติหนึ่งเดินทางไปสู่่านน้ำต่างประเทศในยามสงบศึกถือว่าเป็นการเยี่ยมเยียนโดยเกียรติยศและยังเป็นการบอกเล่าอวดขีดความสามารถและอาณาภาพของกองทัพเรือประเทศนั้นๆด้วย นอกจากนี้ยังได้มีโอกาสได้เห็นความเจริญก้าวหน้าและการปฏิบัติงานของทัพเรือประเทศอื่น ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ในการพัฒนาการทหารเรือให้ทัดเทียมประเทศอื่น

^{๑๗๓} จุดหมายเหตุบางกอกกรีกอเดอ์ ของหมอบรัดเลย์ ฉบับประจำวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๐๙

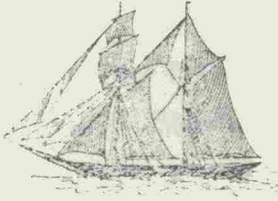
เรืออังกฤษที่เครื่องสำหรับเรือสะอาดฟองใสเหมือนเรื่อนั้นยากที่จะพบได้”^{๑๗๔} ต่อมาเรือลำนี้ได้ถูกนำไปใช้ในราชการทหารและราชการอื่นๆ เป็นอย่างมาก ดังนี้^{๑๗๕} ๑) ปี พ.ศ.๒๔๐๘ ไปราชการเมืองตรังگانู โปรตเกล้าฯ ให้พระยาราชวังสรรค์ จางวางอาสาจามและหลวงโกษาอิศหาก เชิญเครื่องอิสริยยศออกไปพระราชทานตบถูปะสา บุตรรายนามดาซึ่งถึงแก่กรรม ทรงแต่งตั้งตบถูปะสาเป็นพระไชยเอนทร์ฤทธิรงค์รายนามดา ๒) ปี พ.ศ.๒๔๐๙ ไปราชการที่สิงคโปร์ ทางสิงคโปร์ลงข่าวหมเขยเรือยงยศโยชฌิยาว่า ยิ่งสลุดได้เรียบร้อยทหารประจำเรือแต่งกายสะอาดประพุดิดี ๓) ปี พ.ศ.๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหัวากอ เมืองประจวบคีรีขันธ์ เรือยงยศโยชฌิยาเป็นเรือตามเสด็จ ๔) ปี พ.ศ.๒๔๑๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสสิงคโปร์และชวาเป็นครั้งแรก เรือยงยศโยชฌิยาเป็นเรือตามเสด็จ ๕) ปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ไปราชการทะเล ส่งเจ้าแขกเมืองตรังگانู ๖) ปี พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี มีเรือยงยศโยชฌิยา และเรือมกุฎราชกุมารเป็นเรือตามเสด็จเพียงเมืองสิงคโปร์ เมื่อเสด็จกลับเรือยงยศโยชฌิยา

คอยรับเสด็จที่เกาะสีชัง ๗) ปี พ.ศ. ๒๔๔๓ กลับจากรักษาการณ์ที่ภูเก็ต ๘) ปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ออกไปฝึกภาคทางทะเลพร้อมด้วยเรือมกุฎราชกุมาร เรือมูรธาธาสิตสวัสดิ์ เรือพาลีรังทวีป เรือสุครีพครองเมือง เรือรานรูกไพบรี เรือเทवासुरาราม และเรือนฤเบนทร์บุตรี ๙) ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ไปรักษาการณ์ที่อ่างศิลา เนื่องจาก มีเรือสินค้าต่างประเทศมาจอดที่อ่างศิลามากขึ้น และคนประจำเรือมักจะวิวาทกัน จึงต้องจัดเรือไปรักษาการณ์ ๑๐) ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ออกไปทำแผนที่ และหยั่งน้ำที่อ่าวสัตหีบ เกาะพระและเกาะจวง ๑๑) ปี พ.ศ.๒๔๔๙ พลเรือตรีกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ พานักเรียนนายเรือออกไปทะเล โดยเรือยงยศโยชฌิยา ๑๒) ปี พ.ศ.๒๔๕๑ ปลดระวางจากราชการ ได้ย้ายคนประจำเรือยงยศโยชฌิยาลงประจำในเรือสุริยมณฑลลำที่สองซึ่งขึ้นระวางประจำการในปีเดียวกัน

^{๑๗๔} จดหมายเหตุบางกอกกรีกอเดอร์ ของหมอบรัดเลย์ ฉบับประจำวันที ๒๒ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๐๙

^{๑๗๕} ข้อมูลจากกองประวัติศาสตร์ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ

๒.๔ เรือโครงเหล็ก

เรือสกุเนอร์ (Schooner)

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรือ นำเรือโครงเหล็กชนิดสกุเนอร์ ขนาด ๑๐๐ ตัน ที่ทรง ซ้อมมาจากอเมริกาในปี พ.ศ.๒๔๐๐ แล้วดัดแปลงเป็น เรือรบและเรือพระที่นั่ง ชื่อเรือมงคลราชปักษี (Falcon) นับเป็นครั้งแรกที่ไทยที่มีเรือโครงเหล็กไว้ใช้ (ซึ่งในสมัยนั้นเรือที่ต่อและใช้ในประเทศไทยเป็นเรือ ไม้ทั้งหมด) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “วังหน้าท่านซื้อเรือสกุเนอร์ลำหนึ่งเป็นเรืออเมริกัน ท่านจัดแจง เป็นเรือรบ เรือพระที่นั่ง พระราชทานชื่อว่า เรือพระที่นั่งมงคลราชปักษี จัดแจงสอาด สอ้านหมดจดหนักหนาน่ารักน่าชม ท่านเสด็จลงไปทอดพระเนตรการทำเองทุกวัน อนึ่ง เรือพระที่นั่งสกุเนอร์มงคลราชปักษีของวังหน้านั้น เขาเล่าๆกันมากสรรเสริญว่าหมดจด งดงามดีนัก ใครสู้ไม่ได้”^{๑๗๖}

๓. ด้านการแพทย์

๓.๑ การแพทย์ตะวันตก

การแพทย์ตะวันตกเข้ามาพร้อมกับชาวตะวันตกครั้งแรกสมัยอยุธยา และเมื่อชาว ตะวันตกออกจากประเทศไปการแพทย์ตะวันตกได้พลอยสูญหายไปด้วย^{๑๗๗} การแพทย์ ตะวันตกกลับเข้าสู่ประเทศไทยอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการนำมาของมิชชันนารี ๓ กลุ่ม^{๑๗๘} ที่สำคัญ ได้แก่

^{๑๗๖} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์และเจ้าหมื่นสรวร เพชรภักดี

^{๑๗๗} เข้ามาในปี พ.ศ.๒๐๕๔ แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และ เริ่มสูญหายไปไปในสมัยสมเด็จพระเพทราชา

^{๑๗๘} กลุ่มแรก ได้แก่ คณะลอนดอนมิชชันนารีโซไซเอตี้ (เข้ามาปี พ.ศ.๒๓๗๒) ประกอบด้วย จาคอบ ทอมลิน นายแพทย์คาร์ล ออกุสต์ส กุสลาฟ และนายแพทย์เดวิด อาบีล กลุ่มที่สองได้แก่ คณะอเมริกัน แบบติสต์ บอร์ด (เข้ามาปี พ.ศ.๒๓๗๖) ประกอบด้วย เรฟเวอร์เรนต์ ยอนเตเลอร์ โยนส์ และเรฟเวอร์เรนต์ วิลเลียมตัน ทั้ง ๒ กลุ่มนี้ให้การแจกยา (โดยไม่ได้รับค่า) ร่วมกับหนังสือสอนศาสนา กลุ่มที่สามได้แก่คณะอเมริกัน บอร์ด ออฟ คอมมิชชันเนอร์ส์ ฟอเรนมิชชันเข้ามา ประกอบด้วย เรฟเวอร์เรนต์ รอบินสัน และนายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์

คณะของนายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ (Dr.Dan Beach Bradley)^{๑๗๙} (เข้ามาในปี พ.ศ. ๒๓๗๘) ในช่วงเริ่มแรกที่มีการแพทย์ตะวันตกเข้าสู่สังคมไทย(ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นชนชั้นนำพระองค์แรกที่สนพระทัยในวิธีการรักษาตามแบบแพทย์ตะวันตกในระยะแรกเริ่มที่มีการแพทย์ตะวันตกเข้าสู่ประเทศไทย พระองค์ไม่ทรงปล่อยให้ความสนใจในวิธีการรักษาแบบตะวันตกเป็นแต่เพียงความคิดเท่านั้นแต่ทรงนำไปสู่การปฏิบัติด้วย โดยการแสดงพระประสงค์ที่จะรับวิธีการรักษาแบบตะวันตกเข้ามาพัฒนาการวิธีการรักษาโรคให้ได้ผลดียิ่งขึ้น การยอมรับในการแพทย์ตะวันตกของพระองค์ ตลอดจนการที่พระองค์ทรงนำการแพทย์ตะวันตกเข้าสู่พระราชสำนักนั้น นับว่ามีบทบาทสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดรับรู้ และการยอมรับการแพทย์ตะวันตกในราชสำนักและในสังคมไทยในลำดับต่อมา^{๑๘๐}

โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้หมอบรัดเลย์เข้าเฝ้าถวายการรักษาที่พระราชวังภายหลังจากที่หมอบรัดเลย์มาถึงประเทศไทยประมาณ ๑ เดือน นับแต่นั้นเป็นต้นมาพระองค์ได้โปรดให้หมอบรัดเลย์ ทำการรักษาพระองค์และพระประยูรญาติ ซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์หลายท่าน และทรงโปรดให้หมอบรัดเลย์ทำการรักษาแม้กระทั่งทรงบรรพชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วก็ตาม จากบันทึกของหมอบรัดเลย์ทราบว่า พระองค์ทรงให้หมอบรัดเลย์รักษาทั้งพระองค์เอง และพระบรมวงศานุวงศ์ อาทิ โปรดให้หมอบรัดเลย์รักษาและถวายยารักษาโรคทรวงอก (Chest medicines)^{๑๘๑} รักษาอาการประชวรด้วยไข้หวัด^{๑๘๒} นอกจากนี้พระองค์โปรด ๗ ให้

^{๑๗๙} หมอบรัดเลย์ (พ.ศ.๒๓๗๔-๒๔๑๖) เป็นชาวอเมริกา สำเร็จแพทยศาสตรจาก University of New York เข้ามาประเทศไทยเมื่อ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ.๒๓๗๘ เพื่อเผยแพร่ศาสนา ร่วมกับการรับรักษาผู้ป่วย นอกจากนี้ยังได้ตั้งโรงพิมพ์ และออกหนังสือพิมพ์จดหมายเหตุ บางกอก รีคอดเออ รวมทั้งรับแปลเอกสารด้วย หมอบรัดเลย์ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำวิทยาการและความรู้ตะวันตกเข้ามาประเทศไทยเป็นคนแรกๆ

^{๑๘๐} ขณะนั้นราชสำนักก็มีหมอลหลวงให้การรักษาตามแนวของการแพทย์ดั้งเดิมอยู่ จึงเป็นการยากที่แพทย์ตะวันตกซึ่งเพิ่งจะเข้าสู่ประเทศไทยได้ไม่นานนัก จะมีโอกาสเข้าไปรักษาเจ้านายสำคัญในราชสำนักโดยเฉพาะอย่างยิ่งราชสำนักฝ่ายในที่มีขนบธรรมเนียมที่เคร่งครัดได้ การที่พระองค์ทรงริเริ่มนำการแพทย์ตะวันตกเข้าไปรักษาเจ้านายในราชสำนัก อันเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญประการหนึ่งในการขยายผลให้วิธีการรักษาแบบตะวันตกเป็นที่ยอมรับในราชสำนักในเวลาต่อมา

^{๑๘๑} เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๗๙ (Dan Beach Bradley , Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 , p ๓๓๓)

^{๑๘๒} โปรดให้หมอบรัดเลย์เข้ามารักษาอาการประชวรด้วยไข้หวัดของพระองค์ ที่พระบรมราชวัง เมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๓๙๗ (Dan Beach Bradley , Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 , p ๑๗๔)

หมอบรัดเลย์มารักษาอาการประชวรของพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ในพระราชสำนัก อาทิ รักษาอาการประชวรของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดา^{๑๘๓} รักษาอาการประชวรของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎที่ประชวรด้วยโรคลม (อัมพาต) พระเชษฐา ขณะที่ทรงผนวช (ต่อมาได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔)^{๑๘๔} รักษาเจ้าจอม^{๑๘๕} และพระราชโอรสและพระราชธิดา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมั่นพระทัยในแนวทางการรักษาด้วยการแพทย์ตะวันตกมาก จึงทรงโปรดให้หมอบรัดเลย์ทำการรักษาพระองค์และพระบรมวงศานุวงศ์ ทั้งในการรักษาอาการประชวรด้วยโรคทั่วไป และให้โอกาสหมอบรัดเลย์ทำการรักษาแบบใหม่ๆ (สำหรับสังคมไทยสมัยนั้น) และมีความเสี่ยงต่อชีวิตของผู้ป่วย ได้ อาทิ

การผ่าตัด : เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๓๘๘ พระทันตของพระราชโอรสของพระองค์มีปัญหา จึงทรงเชิญให้หมอบรัดเลย์มารักษา ซึ่งหมอบรัดเลย์จำเป็นต้องถวายนการรักษา โดยการผ่าตัดที่เหงือก (ซึ่งเป็นวิธีการที่ใหม่มากสำหรับสังคมไทยสมัยนั้น) แม้จะได้รับการคัดค้านจากคนในราชสำนัก แต่ทรงมั่นพระทัยในความรู้และทักษะของหมอบรัดเลย์จึงทรงยืนยันที่จะให้หมอบรัดเลย์รักษาด้วยการผ่าตัด และได้การผ่าตัดจนเป็นผลสำเร็จ^{๑๘๖}

^{๑๘๓} ทรงนำหมอบรัดเลย์มารักษาอาการประชวรของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ที่พระราชวังเดิม เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๘ (Dan Beach Bradley , Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 , p 17-18)

^{๑๘๔} ทรงนำหมอบรัดเลย์มารักษาอาการประชวรของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (ต่อมาทรงครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ.๒๓๗๙ (Dan Beach Bradley , Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 , p. 27-28 ,30)

^{๑๘๕} ทรงโปรดให้หมอบรัดเลย์มารักษาเจ้าจอมในพระบรมราชวัง อาทิ ใน วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๓๙๕ วันที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๓๙๖ (Dan Beach Bradley , Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 , p .๑๕๕ , ๑๖๖)

^{๑๘๖} Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 Published by rev.dan f. Bradley printed in the multigraph department of pilgrim church ,Cleveland. ohio 1936 , p.๙๘)

การฉีดวัคซีน : ในสมัยนั้นฝีดาษเป็นโรคร้ายแรงที่มีการระบาดเป็นระยะและมีอัตราการเสียชีวิตสูง ผู้เป็นถ้าไม่เสียชีวิตก็อาจถึงกับเสียชีวิต หมอบริดเลย์และคณะได้ทดลองปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษอยู่หลายปีกระทั่งสำเร็จเป็นครั้งแรกในประเทศไทยในปี พ.ศ.๒๓๘๓ จากบันทึกของหมอบริดเลย์กล่าวไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ให้พระธิดาปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ^{๑๘๗} และต่อมาโปรดฯ ให้หมอบริดเลย์เข้ามาฉีดวัคซีนให้เจ้าจอม และพระราชโอรสพระราชธิดาหลายพระองค์^{๑๘๘} ในการนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้หมอหลวงมาหัดปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ แล้วให้ปลูกฝีกันทั้งในวังและนอกวังด้วย

การคลอด : การคลอดแบบตะวันตกเป็นจุดเริ่มต้นในการดึงดูดความสนใจพระทัยของพระองค์ต่อการแพทย์ตะวันตก เมื่อหมอบริดเลย์เข้ามาในประเทศไทยได้ไม่ถึงเดือน ในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ.๒๓๗๘ เจ้าฟ้าน้อย (chao fa noi) โปรดให้เข้าเฝ้าที่พระราชวังเดิม โดยพระองค์ได้นำการคลอดแบบประเพณีไทยมาปรึกษาหมอบริดเลย์พร้อมขอยืมหนังสือเกี่ยวกับการคลอดแบบตะวันตกของหมอบริดเลย์ไปศึกษา^{๑๘๙} หลังจากนั้นในวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๓๗๘ พระองค์ได้เชิญหมอบริดเลย์ไปที่พระราชวังเพื่อตรวจดูอาการของเจ้าจอมมารดาเอมที่เพิ่งประสูติพระธิดาและกำลังอยู่ไฟ^{๑๙๐} พระองค์ไม่โปรดการทำคลอดแบบไทยที่ต้องให้ผู้หญิงอยู่ไฟด้วยทรงเห็นว่าเป็นการทรมานร่างกาย จึงประสงค์จะยกเลิกแล้วใช้การคลอดแบบตะวันตก (English costum)

^{๑๘๗} Dan Beach Bradley ,Abstract of the Rev. Dan Beach Bradley ,M.D. Medical Missionary in Siam ๑๘๓๕-๑๘๗๓ P.๖๗ อ้างถึงใน วิไลเลขา ถาวรธนสาร , ชนชั้นนำกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ , ๒๕๔๕) : น.๓๓

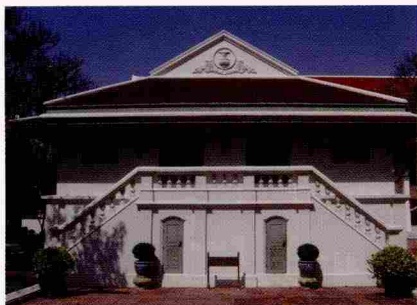
^{๑๘๘} ทรงโปรดให้หมอบริดเลย์ฉีดวัคซีนให้เจ้าจอม พระราชโอรสและพระราชธิดา หลายพระองค์ อาทิ เมื่อ ๒๔ สิงหาคม ๒๓๘๗ , เมื่อวันที่ ๑๑ ถึง ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๓๙๖ โปรดให้ฉีดวัคซีนให้เจ้าจอมพระราชโอรสและพระราชธิดา รวม ๑๕ พระองค์ (Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 Published by rev.dan f. Bradley printed in the multigraph department of pilgrim church ,Cleveland. ohio 1936 , p.๙๔ , ๑๕๙-๑๖๐)

^{๑๘๙} Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley , medical missionary in siam 1835-1873 Published by rev.dan f. Bradley printed in the multigraph department of pilgrim church ,Cleveland. ohio 1936 p.10)

^{๑๙๐} การอยู่ไฟเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของไทยนอกจากนี้ยังมีอยู่ในหลายประเทศ เช่น อินเดีย อินโดนีเซีย สำหรับการอยู่ไฟของไทยนั้นเป็นการปฏิบัติตัวของสตรีหลังคลอดที่ต้องนอนผิงไฟทั้งวันทั้งคืน การอยู่ไฟมีลัทธิ

๔. ด้านสถาปัตยกรรม

๔.๑ พระตำหนักสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก

ตำหนักเกษมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชวังเดิม

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ที่พระบรมราชวัง

พระราชวังชั้นเดิมสร้างด้วยเครื่องไม้แก่นหลังคามุงกระเบื้องทั้งนั้น แพนผังก็วางเป็นอย่างเดียวกัน^{๑๙๕} วังที่เคยเห็นเป็นดังนี้ทั้งนั้น มาเริ่มสร้างตำหนักเป็นตึกต่อในรัชกาลที่ ๓ แต่ก็ยังเป็นของเจ้านายที่เสด็จอยู่วังนั้น ๆ ทรงสร้างเองตามพระอัธยาศัย เช่น ตำหนักตึกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงสร้างไว้ที่พระราชวังเดิม^{๑๙๖} พระตำหนักนี้เรียกกันภายหลังว่าตำหนักเกษมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอาคารตึกก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น หลังคาทรงปั้นหยาสถาปัตยกรรมตะวันตก ซึ่งเป็นตำหนักที่ประทับของเจ้านายไทยหลังแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สร้างในรูปแบบตะวันตก และ

และพยาบาลแบบฝรั่งให้แก่หม่อมและบุตรธิดาของท่านแล้ว กราบทูลชี้แจงแสดงคุณของวิธพยาบาลอย่างฝรั่ง พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีหลังจากที่มีพระประสูติการสมเด็จพระเจ้าฟ้าอัยยวัณศ์ในปี พ.ศ.๒๔๓๒ เลิกพทมเพลิง แต่นั้นก็เริ่มเลิกวิธีอยู่ไฟที่ในพระบรมมหาราชวัง และพวกผู้ดีมีบรรดาศักดิ์ข้างนอกวังก็เอาอย่างตามเสด็จพระบรมราชินีมากขึ้นเป็นลำดับ ต่อมาเมื่อได้ตั้งโรงพยาบาลศิริราชขึ้นใหม่ ๆ สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อธิบดีกรมพยาบาลในสมัยนั้น ทรงพยายามที่จะชี้แจงชักชวนหญิงที่ไปคลอดบุตรในโรงพยาบาลให้เลิกอยู่ไฟ แต่ก็ยังไม่เป็นผล เมื่อความขัดข้องนั้นทราบถึงสมเด็จพระบรมราชินี จึงโปรดประทานอนุญาตให้กรมพยาบาลอ้างกระแสรับสั่งชี้แจงแก่คนที่จะคลอดลูกในโรงพยาบาลว่า พระองค์เองเคยพทมเพลิงมาแต่ก่อน แล้วมาเปลี่ยนใช้วิธพยาบาลอย่างใหม่ ทรงสบายกว่าพทมเพลิงมาก มีพระราชประสงค์จะให้ราษฎรได้ความสุขด้วย จึงทรงแนะนำให้เลิกอยู่ไฟเสีย ถ้าใครทำตามที่ทรงชักชวนจะพระราชทานเงินค่าทำขวัญลูกที่คลอดใหม่คนละ ๔ บาท จึงมีคนสมัครให้พยาบาลอย่างใหม่มากขึ้นเป็นลำดับ ในที่สุดกรมพยาบาลก็สามารถตั้งข้อบังคับเลิกประเพณีอยู่ไฟในโรงพยาบาลได้สำเร็จ

^{๑๙๕} คือการปลูกท้องพระโรงหันด้านยาวออกหน้าวัง ตำหนัก ๓ หลังที่เสด็จอยู่และตำหนักน้อยหันด้านสกัดต่อหลังท้องพระโรง มีศาลาอยู่ระหว่างกลาง

^{๑๙๖} สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ , ตำนานวังเก่า

ต่อมาเมื่อทรงบวรราชภิเษกแล้วทรงสร้างพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ที่พระราชวังเดิม เป็นตึก ๒ ชั้น สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเช่นกัน^{๑๙๗}

๕. ด้านการศึกษา

๕.๑ ห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ตามแบบสากล

Book plate ของห้องสมุดพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

*Order of the Royal Library
Bangkok, June 18th 1874...*
Dear Sir,
The present containing books
and papers from the Royal Library of the British Museum
are of the greatest value and have been received by the
Royal Library of the King of Siam.
I have pleasure to give thanks for the
kind remembrance and the book they have conferred.
I trust you will give thanks for your kind remembrance
and advice me.
Yours truly,
George King of Siam, 1874

พระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอบคุณสมาคมโบราณคดีในภาคเหนือแห่งนครโคเปนเฮเกนที่ส่งประกาศนียบัตรให้พระองค์

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดการศึกษาค้นคว้า การทรงพระอักษร และการประดิษฐ์ทางวิทยาศาสตร์และการช่าง จึงทรงสะสมหนังสือต่างประเทศ และสะสมสิ่งประดิษฐ์และเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ไว้ เป็นจำนวนมากไว้ในห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ของพระองค์ภายในพระราชวัง

ในส่วนของห้องสมุดนั้นแต่เดิมประเทศไทยมีหอสมุดไว้สำหรับเก็บพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ^{๑๙๘} อย่างไรก็ตามห้องสมุดที่มีหนังสือต่างประเทศหลากหลายสาขาเป็นจำนวนมาก เริ่มมีขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์โปรดให้สร้างห้องสมุดขึ้นในพระราชวังเดิม สะสมหนังสือต่างประเทศหลากหลายสาขาเป็นจำนวนมาก ดังที่เฟรดเดอริค อาร์เธอร์ นิล (Frederick Arthur Neale) ได้บันทึกถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “เจ้าฟ้าองค์นี้มักจะใช้เวลาชั่วโมงหนึ่งหรือบางครั้งก็กว่าในห้องสมุดของพระองค์ ซึ่งเป็นห้องที่ทำขึ้นเป็นพิเศษ ในห้องนั้นมีหนังสือมีค่ามากมาย

^{๑๙๗} การตกแต่งภายในทุกห้องแต่งอย่างฝรั่ง ประกอบด้วย ห้องทรงพระอักษรและห้องสมุด ห้องรับแขก ห้องเสวย ห้องอุ้นเครื่องห้องสร้ง ห้องบรรทม

^{๑๙๘} อาทิจ พุทธมณฑลธรรม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเก็บรวบรวมพระไตรปิฎก

ในวิชาการต่างๆ ทางวรรณคดี และวิทยาศาสตร์ ความใฝ่รู้ในวิชาวรรณคดีของพระองค์ ในขณะนั้นก็มากเสียเป็นที่สุด บรรดาหนังสือต่างๆ ที่พิมพ์ออกจำหน่ายล่าสุด พระองค์ก็ให้ตัวแทนซื้อเอามาให้จากสิงคโปร์^{๑๙๙} และเมื่อพระองค์บวรราชภิเษกแล้ว ทรงโปรดฯ ให้สร้างห้องสมุดภายในพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ โดยเซอร์ จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) และ เทาเซนต์ แฮร์ริส (Townsend Harris) ราชทูตอังกฤษและสหรัฐได้กล่าวถึงห้องสมุดของพระองค์ว่ามีหนังสือภาษาอังกฤษที่เลือกเฟ้นอย่างดีเป็นจำนวนมาก^{๒๐๐}

สำหรับพิพิธภัณฑ์นั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มงานด้านพิพิธภัณฑ์ด้านวิทยาศาสตร์และการช่างเป็นแห่งแรกๆ ในประเทศไทย เซอร์ จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) และเทาเซนต์ แฮร์ริส (Townsend Harris) กล่าวถึงพิพิธภัณฑ์ของพระองค์ว่า มีเครื่องกลไกต่างๆ พร้อมด้วยหุ่นจำลองในสาขาต่างๆ ของวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นรุ่นที่ได้รับการปรับปรุงล่าสุด มีเครื่องวัดแดดและเครื่องวัดมุมชั้นเยี่ยม หุ่นจำลองเรือกลไฟแบบย่อส่วน และอาวุธใหม่ๆ หลากหลายชนิด^{๒๐๑} นอกจากนี้ยังมีอาวุธ เครื่องเคมี ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นของแท้ของยุโรปหรืออเมริกา นาฬิกาแบบแปลก สิ่งของที่มีกลไกซับซ้อนนี้พระองค์ทรงดูแลรักษาให้เป็นระเบียบและสะอาดสะอ้านด้วยพระองค์เอง^{๒๐๒} ความสนพระทัยในเรื่องนี้นั้นพระองค์ได้ทรงสนับสนุนงานค้นคว้าทางการสำรวจ และขุดค้นเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ของสมาคมโบราณวัตถุ โบราณสถาน แห่งนครโคเปนเฮเกน (Royal Society of Northern Antiquities of Copenhagen) และทางสมาคมได้ส่งหนังสือและให้ใบประกาศนียบัตรมาถวายพระองค์ด้วย นับว่าพระองค์เป็นคนไทยพระองค์แรกที่ทำให้ความสนใจในเรื่องนี้^{๒๐๓}

^{๑๙๙} เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล ,ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะชาวต่างประเทศ (Narrative of a Residence in Siam) แปลโดย เรือเอกหญิง ลินจง สุวรรณโกติน , (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๕) น.๘๔ ,๘๖

^{๒๐๐} เซอร์จอห์น เบาริง , ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม (The Kingdom and People of Siam) , แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , ๒๕๔๗) น. ๒๖๖-๒๖๗ และมาริโอ โคเซนซา, บันทึกประจำวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส (The Complete Journal of Townsend Harris ,First American Consul and Minister to Japan) , แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๑๕) ,น.๔๕, ๘๐, .๑๐๙-๑๑๐

^{๒๐๑} เซอร์จอห์น เบาริง , ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม (The Kingdom and People of Siam) , แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , ๒๕๔๗) น.๒๖๖-๒๖๗

^{๒๐๒} มาริโอ โคเซนซา, บันทึกประจำวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส (The Complete Journal of Townsend Harris ,First American Consul and Minister to Japan) , แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๑๕) ,น.๔๕, ๘๐, .๑๐๙-๑๑๐

^{๒๐๓} จากการที่ทรงสนพระทัยทางด้านพิพิธภัณฑ์ในสมัยต่อมาวังหน้าก็ได้กลายมาเป็นสถานที่ตั้งของ

๖. ด้านการดนตรี

ระนาดทุ้มเหล็ก

วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่มีระนาดทุ้มเหล็กร่วมด้วย

๖.๑ ระนาดทุ้มเหล็ก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประดิษฐ์ ระนาดทุ้มเหล็กขึ้น โดยทรงดำริให้สร้างลูกระนาดทำอย่างเดียวกับระนาดเอกเหล็ก แต่ทำให้ลูกใหญ่กว่าและเป็นเสียงทุ้ม เสียงแบบเสียงระนาดทุ้มไม้ ลูกระนาดทุ้มเหล็กมีจำนวน ๑๖ - ๑๗ ลูก ในเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงกล่าวว่า “ระนาดทุ้มเหล็กนั้น ได้ทราบแน่ชัดทีเดียวว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริขึ้น ถ้ายทอดมาจากหีบเพลงอย่างฝรั่งเป็นเครื่องเขี่ยหวีเหล็ก” ระนาดทุ้มเหล็กเป็นเครื่องดนตรีที่ผสมวงบรรเลงอยู่ในวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่^{๒๐๔} และมีสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

พิพิธภัณฑสถาน โดยในปี พ.ศ.๒๔๓๐ เมื่อมีประกาศยุบเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมิวเซียมซึ่งตั้งอยู่ ณ หอทองคองเดียว ในพระบรมมหาราชวัง มาอยู่ที่พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร (เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมแพทยทหารเรือ น.๖๖)

^{๒๐๔} วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ ประกอบด้วย เครื่องดนตรีทำหน้าที่ดังนี้ ปี่ใน ทำหน้าที่ผู้นำวง บรรเลงเก็บข้าง โห่หวานบ้างตามทำนองเพลง ปี่นอก บรรเลงเก็บข้าง โห่หวานบ้าง ล้อไปกับปี่ในตามทำนองเพลง ระนาดเอกทำหน้าที่นำวง บรรเลงเก็บแทรกแซงตามทำนองเพลง ระนาดเอกเหล็ก ทำหน้าที่เก็บและแทรกแซงไปตามทำนองเพลง ม้องวงใหญ่ ทำหน้าที่บรรเลงเป็นหลักในการบรรเลงและเดินเนื้อเพลง ม้องวงเล็ก ทำหน้าที่เก็บแทรกแซงตามทำนองเพลง และบรรเลงละเอียด ระนาดทุ้มไม้ ทำหน้าที่บรรเลงหลอกล้อ ยั่วเข้า ไปกับพวกบรรเลงทำนองหลัก ระนาดทุ้มเหล็ก ทำหน้าที่บรรเลงหลอกล้อ ห่างๆ ตามทำนองเพลง ตะโพน คอยควบคุมจังหวะหน้าทับ กลองสองหน้า คอยควบคุมจังหวะหน้าทับ กลองทัด บรรเลงเดินตามจังหวะไม้กลอง ในแต่ละเพลง ฉิ่ง ทำหน้าที่ควบคุมจังหวะย่อย และแสดงจังหวะหนักเบา ฉาบเล็ก บรรเลงหยอกล้อไปกับเครื่องประกอบจังหวะ ฉาบใหญ่ บรรเลงควบคุมจังหวะต่าง โหม่ง บรรเลงควบคุมจังหวะห่าง (ไพศาล อินทวงศ์ . รอบรู้เรื่องดนตรีไทย น.๑๓๑ , ๑๓๙)

๗. ด้านวัฒนธรรมตะวันตก

๗.๑ บัตรพระปรมาภิไธย

บัตรพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บัตรพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์เป็นพระองค์แรกที่ริเริ่มใช้นามบัตรมาในประเทศไทย โดยเป็นบัตรพระปรมาภิไธยภาษาอังกฤษสำหรับพระราชทานให้ราชทูตและชาวต่างประเทศ ในส่วนบัตรพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นที่บัตรมีพระนามภาษาอังกฤษปรากฏว่า Somdetch Phra Paramendr Maha Mongkut และภาษาฝรั่งเศส ละติดอย่างละบรรทัด และมีตราสัญลักษณ์ประจำรัชกาล^{๒๐๕} สำหรับบัตรพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นที่บัตรมีพระนามปรากฏว่า P.S. Phra Pawarendr Ramesr Second King of Siam มีตราพระปิ่น สมอเรือ และปิ่นใหญ่ ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงบังคับบัญชาทั้งทหารเรือและทหารปิ่นใหญ่ มีเกร็ดเกี่ยวกับบัตรพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ในบันทึกความรู้ต่างๆ “พระยาอนุমানราชธนะ (จดหมายเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๘๒) ว่า กราบทูล-เข้าพระพุทธานุญาตถวาย ก๊าดภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ มากับหนังสือนี้ แผ่น ๑ ก๊าดนี้เข้าพระพุทธานุญาตได้จากสำนักพระราชวังรวมกัน ๖-๗ แผ่นฝีมือทำประณีตมาก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ตรัสตอบ (หัตถเลขาเมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๔๘๒) ว่า ก๊าดของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ที่ท่านส่งไปให้ดูนั้น ประณีตมาก ได้ส่งคืนมาให้แล้ว ลายพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ฉันทได้เคยเห็นหลายฉบับ เขียนตัวโรมันทั้งนั้นแต่เขียนเป็นภาษาไทยลายพระหัตถ์งามมาก”^{๒๐๖}

^{๒๐๕} ภาพบัตรพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับความอนุเคราะห์จากภาควิชาวิทยาศาสตร์ทางภาพถ่ายและเทคโนโลยีทางการพิมพ์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๒๐๖} อำพัน ตันทวารธนะ , ประมวลพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๑.

๗.๒ การไว้พระมัสสุ

ขณะทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในรัชกาลที่ ๓

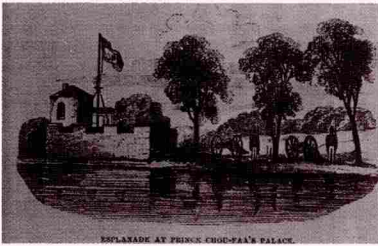

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉลองพระองค์เครื่องแบบนายทหารเรือ ตะวันตก และทรงไว้พระมัสสุ

แต่เดิมนั้นพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางไม่นิยมไว้หนวด พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มต้นไว้พระมัสสุก่อนเป็นพระองค์แรก เรื่องนี้ปรากฏในสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ว่า “มีเรื่องพบใหม่เมื่อวานนี้เรื่องหนึ่งจะทูลต่อไป คือ ดูเหมือนจะเคยได้พูดกันมาแต่ก่อนแล้วว่าผู้ตีฟิงมาไว้หนวดกัน เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ก่อนนั้นแม่สังเกตดูรูปคนถ่ายจะเป็นเจ้านายก็ตาม ขุนนางก็ตาม โคนหนวดทั้งนั้น ถ้ายังถึงราษฎรใครไว้หนวด ก็มักมีฉายถึงเรียกว่า นายมากหนวด นายคงเครา เป็นต้น ครั้นเมื่อวานนี้ไปที่หอพระสมุดฯ ไปดูรูปเก่าต่างๆ ที่พระยาอมรินทร์กำลังปิดลงสมุด เขากำลังปิดพระรูปพระปิ่นเกล้าฯ พิเคราะห์ดูเกิดความรู้สึกชอบกลหนักหนา พระรูปพระปิ่นเกล้าฯ พระรูปแรก คือ ที่ไม่ฉลองพระองค์นั้นไม่มีพระมัสสุ แต่พระรูปถ่ายที่หลังทรงเครื่องทหารเรือไว้พระมัสสุทุกรูป จึงนึกขึ้นว่าจะเป็นพระปิ่นเกล้าฯ ดอกกระมัง ที่ตั้งต้นไว้พระมัสสุขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น ด้วยว่าจะแต่งพระองค์อย่างฝรั่ง”^{๒๐๗} ต่อมาในภายหลังเจ้านายได้ทรงไว้พระมัสสุหลายพระองค์ อาทิ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ

^{๒๐๗} อ้าฟัน ดันทวารธรณะ, ประมวลพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพมหานคร : จันวานิชย์, ๒๕๒๑)

๗.๓ การตั้งเสาชิงช้า

ภาพวาดพระราชวังเดิม มีการชักธงประจำวัง
ในหนังสือ Narrative of a Residence in Siam

ธงพระมหามงกุฏ

ธงจุฬามณี

เดิมไทยยังไม่มีประเพณีชักธงบนบก มีแต่การชักธงในการยกทัพจับศึก และการชักธงประจำเรือเท่านั้น^{๒๐๘} การใช้ปักเสาชิงช้าเป็นครั้งแรกบนแผ่นดินเริ่มมีในรัชกาลที่ ๓ โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงโปรดฯ ให้ทำเสาชิงช้าในพระราชวังเดิม ในเรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงโปรดฯ ให้ทำเสาชิงช้าขึ้นในพระราชวังเดิม ในเรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ กล่าวไว้ในหนังสือความทรงจำว่า “ในเมืองไทยแต่ก่อนมา การตั้งเสาชิงช้ามีแต่ในเรือกำปั่น บนบกหา มีประเพณีเช่นนั้นไม่ มีคำเล่ากันมาว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ขนบธรรมเนียมฝรั่งให้ทำเสาชิงช้า ณ พระราชวังเดิม อันเป็นที่เสด็จประทับ และชักธงบริวารเป็นเครื่องบูชาในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทอดพระกฐิน เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็น ตรัสถามผู้ที่อยู่ใกล้พระองค์ว่า นั่นท่านพ้าน้อยเอาผ้าชีริ้วขึ้นตากทำไมพิเคราะห์เห็นว่ามีไฉ่เพราะไม่ทรงทราบว่าทำโดยเคารพตามธรรมเนียมฝรั่ง ที่มีพระราชดำรัสเช่นนั้น เพราะไม่โปรดฯ ไปเอาอย่างฝรั่งมาตั้งเสาชิงช้าเท่านั้นเอง”^{๒๐๙} โดยมีภาพวาดพระราชวังเดิมที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ โปรดฯ ให้ชักธงประจำวังและกำกับได้ภาพว่า *Espenard at prince chou-faa's palace* อยู่ในหนังสือเรื่อง *Narrative of a Residence in Siam*

^{๒๐๘} กองทัพของไทยสมัยโบราณใช้ธงสีต่างๆ ประจำกองทัพ ส่วนการชักธงธรรมเนียมมีการชักธงแดงบนเสาใบเรือกำปั่นที่ไปค้าขายกับต่างประเทศตั้งแต่อยุธยา ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๒ โปรดฯ ให้ทำรูปช้างเผือกอยู่ในวงจักรติดในธงชาติพื้นสีแดงใช้ชักในเรือหลวง สืบเนื่องจากเรือกำปั่นของหลวงไปค้าขายที่เมืองสิงคโปร์นั้น เจ้าเมืองสิงคโปร์บอกมาว่า เรือหลวงชักธงแดงไปเหมือนกับเรือของพวกชาวมลายู ขอให้เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจะได้รับรองเรือหลวงให้สมพระเกียรติยศ ก็สมัยนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระยาช้างเผือกถึง ๓ ตัว ทรงพระเกียรติเป็นพระเจ้าช้างเผือก จึงโปรดฯ ให้ทำรูปช้างเผือกอยู่ในวงจักร อันเป็นเครื่องหมายว่า สมเด็จพระรามาธิบดีเพิ่มเข้าในพื้นธงแดง เป็นมูลของธงช้างที่มีมาแต่ครั้งนั้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยากรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย เล่มที่ ๑๙ น.๑๓๔- ๑๓๕)

^{๒๐๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมนักประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๖), น.๒๐๕ .

ที่เขียนโดยเฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล (Frederick Arthur Neale) ชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยนั้น^{๒๑๐} ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสสั่งให้ทำเสาชิงช้าทั้งในวังหลวงและวังหน้า เสาชิงช้าหลวงให้ชักธงตราพระมหามงกุฏและเสาชิงช้าหน้าให้ชักธงจุฬามณี (ปิ่น)^{๒๑๑} และต่อมาก็โปรดให้ใช้ธงช้างที่ประดิษฐ์ขึ้นแต่รัชกาลที่ ๒ เป็นธงประจำเรือของไทยนั้นมาเป็นธงชาติ แต่ให้เอารูปจักรออกเสีย เพราะเป็นเครื่องหมายของพระมหากษัตริย์ ให้คงอยู่แต่รูปช้างเพื่อกอยู่กลางธงแดง แล้วทรงประดิษฐ์ธงพระมหามงกุฏสำหรับประจำองค์พระมหากษัตริย์ แลธงไอยราพตสำหรับรัฐบาลสยาม จนมาถึงรัชกาลที่ ๖ จึงทรงเปลี่ยนธงไตรรงค์เป็นธงประจำชาติไทยแทน^{๒๑๒}

๗.๔ ราชเลขานุการส่วนพระองค์

ดอกเตอร์แซมมวล โยนส์ สมิธราชเลขานุการส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้ดอกเตอร์แซมมวล โยนส์ สมิธ (Samuel Jones Smith) ปริญญาตรีบัณฑิต (ด้านอักษรศาสตร์) จากสหรัฐอเมริกา เป็นราชเลขานุการส่วนพระองค์ นับได้ว่าพระองค์มีราชเลขานุการส่วนพระองค์ที่เป็นชาวต่างประเทศเป็นพระองค์แรกในประเทศไทย^{๒๑๓} นอกจากนี้ยังทรงโปรดฯ ให้เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล (Frederick Arthur Neale)^{๒๑๔} ชาวอังกฤษ ได้รับ

ราชการประจำกรมทหารม้า ในตำแหน่งราชองครักษ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์

^{๒๑๐} เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล (Frederick Arthur Neale) ชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามาประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ และได้รับราชการประจำกรมทหารม้าตำแหน่งราชองครักษ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้แต่งหนังสือ เรื่อง Narrative of a Residence in Siam ที่กล่าวถึงบรรยากาศในพระราชวังเดิมและพระจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ในสมัยนั้น

^{๒๑๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, น.๒๐๕.

^{๒๑๒} อัมพัน ตันทวารธนะ, พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, น.๑๘

^{๒๑๓} เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมแพทยทหารเรือ น.๖๖

^{๒๑๔} เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล (Frederick Arthur Neale) เป็นชาวอังกฤษ เดินทางมายังกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับราชการกับรัฐบาลไทยในตำแหน่งนายทหารเรือ และนายทหารบกควบคู่กัน หลังจากนั้นได้ย้ายไปรับราชการกรมทหารม้า ตำแหน่งราชองครักษ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนั้นทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์

บทที่ ๔

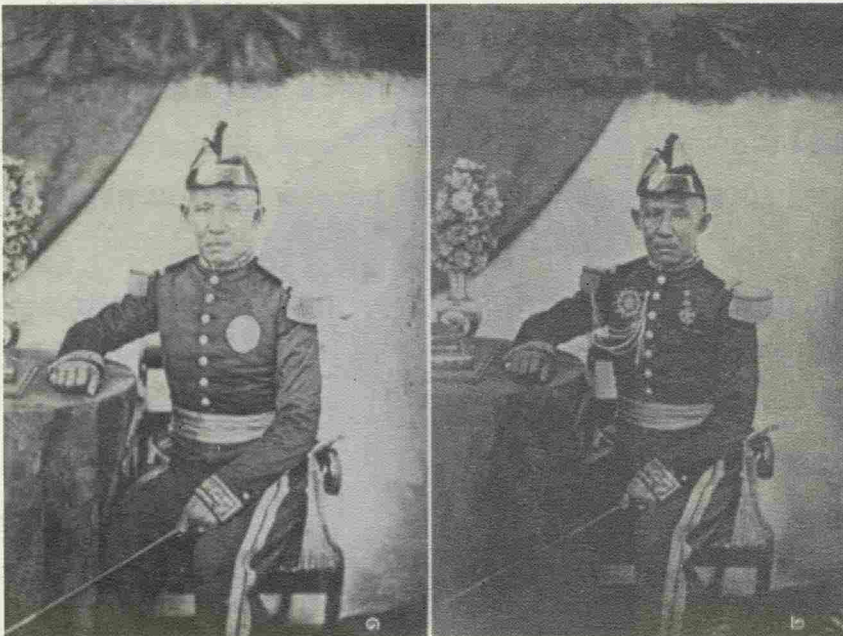
ปริศนาพระบรมฉายาลักษณ์สองภาพ

เรียบเรียงโดย ม.ล.ชัยนิมิตร นวรัตน์

๑๑๑๑๑๑๑๑

หนังสือครูว่าด้วยภาพถ่ายยุคต้นๆของสยามในเมืองไทยมีอยู่ด้วยกันสามเล่ม เล่มแรกที่ขอกล่าวถึงในฐานะที่ตีพิมพ์ก่อนตั้งแต่ปี ๒๕๓๕ คือ “กษัตริย์กับกล้อง” ของศาสตราจารย์ศักดิ์ดา ศิริพันธ์ ซึ่งท่านได้ใช้เวลาค้นคว้ารวบรวมถึง๑๐ปี กว่าจะตีพิมพ์เป็นหนังสือคุณภาพยอดเยี่ยมได้ เล่มที่สองคือ “สมุดภาพรัชกาลที่๔” ของคุณพิพัฒน์ พงศ์พิพร ตีพิมพ์ในปี ๒๕๔๓ ถือว่าเป็นหนังสือได้รวบรวมภาพถ่ายในยุครัชกาลที่๔ไว้มากที่สุด และเล่มที่สาม คือ “ประวัติการถ่ายรูปยุคแรกของไทย” โดยคุณเอนก นาวิกมูล ตีพิมพ์ในปี ๒๕๔๘ ถึงแม้ว่าจะหลังจากทั้งสองเล่มที่กล่าวไปแล้วพอสมควร แต่ตัวคุณเอนกนั้น ถือว่าเริ่มต้นศึกษาและสะสมภาพเก่าของเมืองไทยมาตั้งแต่ปี ๒๕๑๘ สมัยยังเป็นนิสิตจุฬามีผลงานเป็นที่ยอมรับในระดับปรมาจารย์เช่นกัน แต่กว่าจะได้สำนักพิมพ์เมืองโบราณนำผลงานที่เคยตีพิมพ์ในหนังสือสมุดภาพเก่าหลายเล่มมารวบรวมจัดทำต้นฉบับใหม่ กว่าจะเริ่มตีพิมพ์ได้ก็ใช้เวลายาวนานถึง๑๓ปี เนื้อหาในเล่มจึงมีคุณค่ายิ่งนัก

แต่ปรากฏว่ามีภาพหนึ่งซึ่งเป็นปัญหาที่หนังสือครูทั้งสามเล่มเฉเลยไม่กระຈ้าง คือพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าสองภาพนี้ (๑)และ(๒)

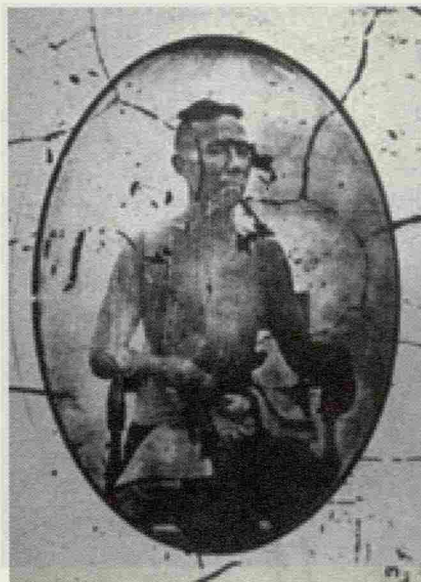
จะเห็นได้อย่างชัดเจนจากรอยย่นที่พระสนับเพลา การวางพระหัตถ์ขวาที่สวมพระอำมรงค์ และลักษณะการทรงกุ่มพระแสงกระบี่ด้วยพระหัตถ์ซ้าย บ่งบอกว่าทั้งสองภาพเป็นภาพเดียวกัน แต่แตกต่างกันที่เครื่องราชอิสริยาภรณ์ทรงประดับ ผิดแพกโดยสิ้นเชิง จึงเกิดเป็นคำถามในใจของพวกเรา ภาพใดคือภาพต้นฉบับจริง และภาพใดเป็นภาพที่ตกแต่งขึ้นภายหลัง กระทำตั้งแต่สมัยใด และด้วยวัตถุประสงค์อะไร

คำถามนี้ ผมได้นำไปเปิดเป็นกระทู้ในเว็บวิชาการเรือนไทยดอตคอมว่า “สมัยรัชกาลที่๔ มีPhotoshop(โปรแกรมตกแต่งภาพด้วยคอมพิวเตอร์)แล้วหรือ?”(<http://www.reurnthai.com/index.php?topic6059.msg138185;topicseen#msg138185>)

จากผู้เข้าร่วมแสดงความเห็นมากมาย สรุปได้ผลดังนี้ครับ

๑. ภาพต้นฉบับคือภาพใด

เรื่องนี้เมื่อเรียบเรียงเรื่องราวไปตามลำดับเวลาจะเป็นไปดังนี้ พ.ศ. ๒๓๘๘ ยังอยู่ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ สังฆราชปาเลอกัวส์(Jean-Baptiste Pallegoix)ได้ส่งกล้องแบบดาแกร์เข้ามาสยามเป็นคนแรก โดยบาทหลวงลาร์โนดี(Pere Larnaudie)เป็นผู้นำกล้องดังกล่าวจากปารีสกลับมากรุงเทพฯ และได้เป็นผู้สอนให้สังฆราชปาเลอกัวส์ถ่ายภาพจนเป็นที่หนึ่ง ดังนั้นบาทหลวงลาร์โนดีจึงถือว่าเป็นช่างภาพคนแรกในประวัติศาสตร์สยาม ส่วนผลงานของสังฆราชปาเลอกัวส์ที่สำคัญมีอยู่ชิ้นหนึ่งคือ พระรูปของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ภาพนี้(๓)

พ.ศ. ๒๓๙๙ สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งอังกฤษได้ส่งอัครราชทูตพิเศษ นำมณฑลราชบรรณาการมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯรวมทั้งหมด ๔๕ รายการ หนึ่งในนั้นเป็นกล้องถ่ายรูปที่คนอังกฤษประดิษฐ์ขึ้น บังเอิญโชคไม่ดี ระหว่าขนถ่ายจากเรือใหญ่ลงเรือเล็กที่สิงคโปร์ เรือเกิดคว่ำลง กล้องใส่เครื่องราชบรรณาการตกน้ำหมด แม้จะงมขึ้นมาได้ก็จริงแต่ก็เสียหาย รวมทั้งกล้องถ่ายรูปดังกล่าวด้วย ต้องซ่อมใหญ่อยู่นานกว่าจะได้ทูลเกล้าฯถวาย คุณภาพจะด้อยลงอย่างไรไม่ทราบได้

ไม่มีผู้ใดในสยามจะสามารถใช้กล้องนั้นได้ จวบจนนายฌอมเบิร์ก กงสุลอังกฤษได้นำช่างถ่ายรูปชาวสวีเดนที่ผ่านเข้ามาเที่ยวกรุงสยาม ให้ช่วยเหลือจนกระทั่งคนไทยรู้จักถ่ายรูป ท่านผู้นั้นคือพระยากระสาปนกิจโกศล (โหมต อมาตยกุล) ผู้ได้ถ่ายภาพพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ส่งไปถวายสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียในเดือนพฤศจิกายน ๒๔๐๐

พ.ศ.๒๔๐๑ นายองรี มูโอต์ นักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศสได้เข้ามาสยาม เพื่อผ่านไปสำรวจดินแดนลาวและเขมร จึงมีโอกาสดำเนินเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์

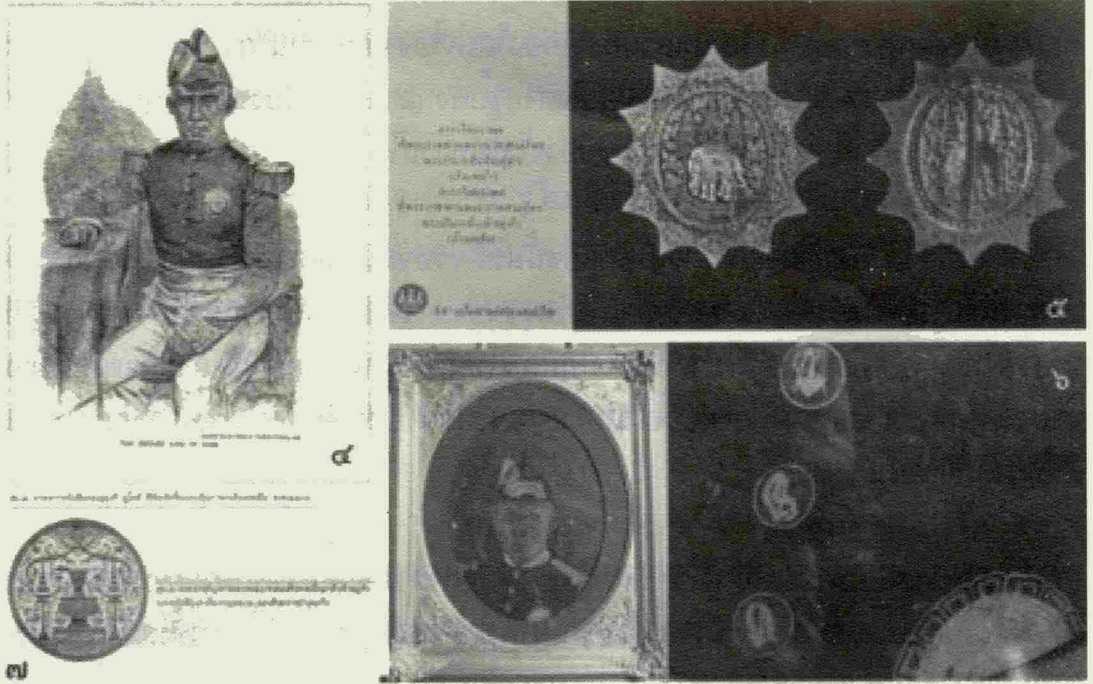
พ.ศ.๒๔๐๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯส่งคณะทูตไทยไปฝรั่งเศส และนำเครื่องมือมณฑลราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓

พ.ศ.๒๔๐๔ ฝรั่งเศสส่งนายโบกัวต์(Firmin Bocourt)นักชีววิทยาจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติว่าด้วยชีววิทยาในกรุงปารีสมาสยาม ตามที่ประสานกับท่านทูตไว้ รัฐบาลฝรั่งเศสได้ติดต่อให้นายโรลียเยอ(Pierre Rossier)ช่างภาพซึ่งกำลังรับงานถ่ายรูปอยู่ในเมืองจีน ให้เดินทางมาถ่ายภาพในสยามภายใต้การกำกับการของนายโบกัวต์ เป็นงานด่วน

๒๔๐๕ นายโบกัวต์นำภาพที่ถ่ายไว้โดยนายโรลียเยอเป็นจำนวนมาก กลับไปปารีส เพื่อมอบให้พิพิธภัณฑที่ที่ได้รับคำสั่ง

๒๔๐๖ พระเจ้าแผ่นดินที่ ๓ ทรงส่งอัครราชทูตพิเศษ นำมณฑลราชบรรณาการ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์เลฌียง ดอเนอร์ (Légion d'honneur) มาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในชั้นปฐมมาภรณ์ Grand'-Croix ประกอบด้วยดวงตราพร้อมสายสะพาย

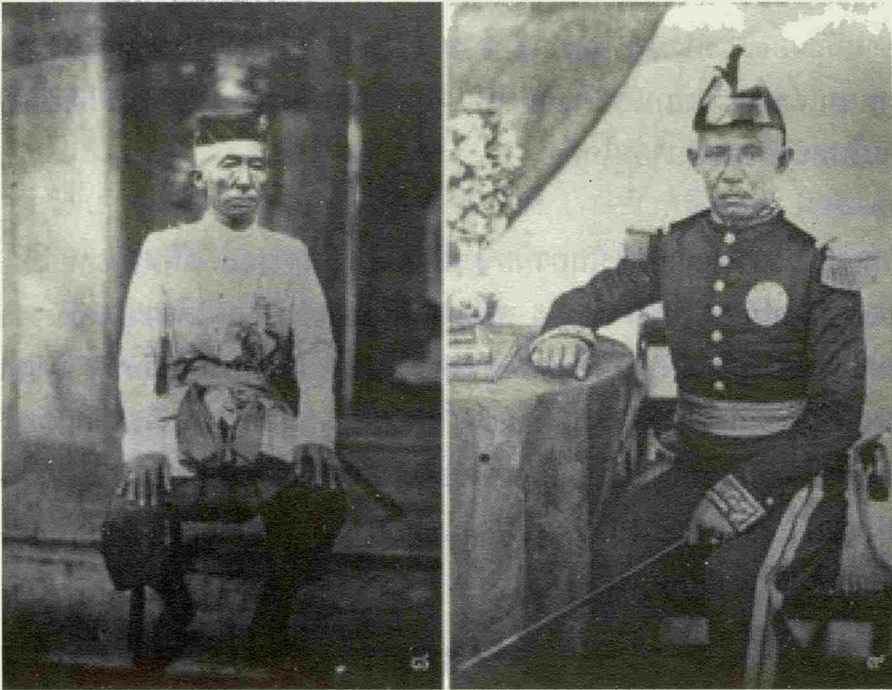
ส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เป็นชั้นทุติยาภรณ์ (Grand'-Officier) เป็นดวงดาราและเหรียญประดับอก ไม่มีสายสะพาย

ในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน หนังสือ Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indochine (ท่องภาคกลางของสยาม กัมพูชาและลาว ระหว่างปีค.ศ.1858, 1859, และ1860) เขียนโดยนายองรี มูโอดต์ได้รับการตีพิมพ์และวางตลาด ภายในเล่มมีภาพประกอบที่ทำเป็นภาพลายเส้นเหมือนจริงของบุคคลและสถานที่ต่างๆในสยาม ลอกจากภาพถ่าย รวมถึงพระบรมฉายาลักษณ์ในภาพ(๔) ข้างล่าง เพราะขณะนั้นยังพิมพ์ภาพถ่ายลงตรงๆในหนังสือไม่ได้

โปรดสังเกตดวงตราที่ประดับบนฉลองพระองค์ชุดทหารเรือ ในสมัยต้นรัชกาลที่๔ สยามยังไม่มีเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตามคติฝรั่ง จวบจนพ.ศ.๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯจึงทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดวงตราโอยราพตขึ้น องค์ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ได้รับพระราชทานรูปพรรณสันฐานเป็นรูปไข่(๕) จึงไม่น่าจะใช้ดวงที่ปรากฏในพระบรมฉายาลักษณ์ และเมื่อพิจารณาพระบรมสาทิสลักษณ์ที่เขียนด้วยสีน้ำมันในช่วงสมัยของพระองค์แล้ว(๖) หลายท่านมีความเห็นตรงกันว่า น่าจะเป็นตราจตุรภาคีประจำพระองค์(๗)นั่นเอง

แปลว่าภาพลายเส้นดังกล่าว คงทำจากต้นฉบับภาพถ่ายตัวจริงที่อยู่ในปารีส แล้ว ก่อนที่ฝรั่งเศสจะถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เลฌียง ดอเนอร์ แต่พระเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ หลักฐานก็คือพระบรมฉายาลักษณ์และพระบรมฉายาลักษณ์สองภาพ นี้(๘)และ(๙) ถูกพบโดยศาสตราจารย์คักดา คิริพันธ์ ในคลังรูปของ MEP Missions Etrangères de Paris แต่อธิบายในหนังสือกษัตริย์ & กล้องว่า เป็นผลงานของสังฆราช ปาเลอกัวส์(เพราะเจอในสำนักงานใหญ่ของคณะมิชชัน)

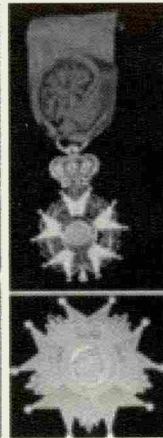

มาในยุคอินเทอร์เน็ตอันทรงคุณวิเศษประดุจอินทรีเนตร ทำให้การค้นหาข้อมูลจากทุกแหล่งในโลกเป็นเรื่องง่ายขึ้นจากเดิมมาก ทำให้เราพบเอกสารฝรั่งเศสที่ระบุว่า พระรูปต้นฉบับนี้เป็นของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ว่าด้วยประวัติธรรมชาติวิทยาของประเทศฝรั่งเศส(Museum National D'Histoire naturelle (MNHN) Babliotheque Centrale. Paris) ซึ่งพิพิธภัณฑที่อื่นๆที่อาจจะมิภาพนี้ เช่นที่ MEP (Missions Etrangères de Paris) หรือในประเทศต่างๆรวมทั้งเมืองไทย จะมีก็แค่ภาพที่สำเนาขึ้นเท่านั้น

ผมเองสงสัยมานานแล้ว ข้อมูลเดิมที่กล่าวว่าพระบรมฉายาลักษณ์ภาพนี้ถ่ายโดยฟรันซิส จิต ช่างภาพคนไทยหนึ่งเดียวในรัชสมัยบ้าง สังฆราชปาเลอกัวส์หรือ บาทหลวง ลาร์โนดีบ้าง แต่เมื่อนำผลงานอื่นๆจากกล้องของท่านเหล่านั้นมาวางเปรียบเทียบ จะเห็น

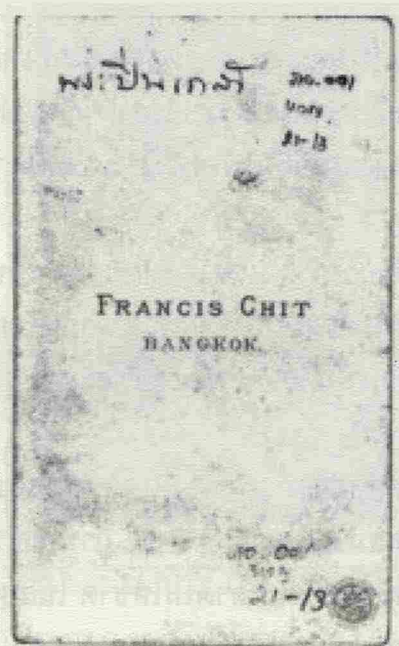
ว่าทั้งพระบรมฉายาลักษณ์(๘)และพระบรมฉายาลักษณ์(๙)มีแสงสีและความชัดลึกโดดเด่นกว่าภาพของใครๆ ผลงานเช่นนี้เกิดจากกล้องที่ใช้เลนส์ระดับสุดยอดที่มีราคาแสนแพง มีอาชีพระดับโลกเท่านั้นที่จะคู่ควรในการมีมันไว้ใช้ ซึ่งหากจะดูภูมิประวัติของนายโรลิเยร์แล้ว เขาได้บริษัท Negretti and Zambra ซึ่งเป็นผู้ผลิตเลนส์ เป็นสปอนเซอร์ให้มาถ่ายภาพในเมืองจีนและญี่ปุ่นเพื่อส่งเสริมธุรกิจของบริษัท รัฐบาลฝรั่งเศสไปขอตัดตอนให้เขามาสยามเพื่อถ่ายภาพให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแบบเฉพาะกิจเท่านั้น ระหว่างที่อยู่ในกรุงเทพฯจึงน่าเชื่อถือเป็นอย่างยิ่งว่า เขาได้มีโอกาสถวายการถ่ายภาพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของสยามทั้งสองพระองค์ เพื่อนำกลับไปปารีสโดยนายโบกัวต์ และพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯดังกล่าว ได้ถูกสำนักพิมพ์ขอไปทำเป็นภาพลายเส้น ลงประกอบในหนังสือของนายมูโอต์

พระบรมฉายาลักษณ์เป็นภาพลายเส้นอีกภาพหนึ่ง(๑๐) ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ของฝรั่งเศสเหมือนกัน แต่เป็นปี ๒๔๐๘ หลังจากที่รัฐบาลฝรั่งเศสได้ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์เลฌียง ดอเนอร์แล้ว ซึ่งทั้งสองพระองค์โปรดเกล้าให้นายฟรันซิส จิต(ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์) เป็นผู้ถ่ายภาพ(๑๑)และ(๑๒) โปรดสังเกตผลงานอันเกิดจากกล้องที่คุณภาพของเลนส์ต่างคุณภาพกัน กล้องตัวแรกของนายจิตน่าจะซื้อต่อบาทหลวงลาร์โนลิน เมื่อท่านจะกลับฝรั่งเศส ถึงแม้จะมีฝีมือ แต่อุปกรณ์ระดับมือสมัครเล่นก็ย่อมได้ผลงานที่เทียบมืออาชีพระดับอินเตอร์มิได้

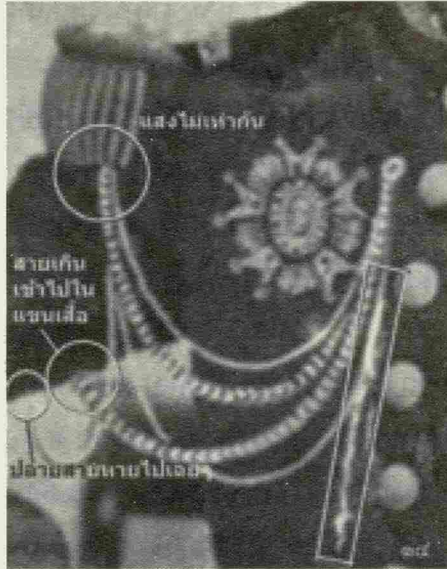

บิดานายฟรันซิส. จิตร ชื่อตั้งเป็นทหารแม่นปืนญวนอาสาถือคริสต์ สังกัดวังหน้า ฟ่านก้อยู่แถวกุฎจีนหน้าวัดช่างดาครุส ตัวนายจิตจึงได้เป็นศิษย์บาทหลวงฝรั่งเศส รวมทั้งเรื่องการถ่ายภาพ เมื่อแรกรับราชการเป็นนายชิตภูบาล ตำแหน่งมหาดเล็กหลวงอยู่เวร ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๕ ตำลึง เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้นายจิตเป็นขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ช่างภาพหลวงประจำราชสำนัก แต่รายได้เสริมที่ทำเงินและชื่อเสียงให้นายจิตก็คือการรับถ่ายภาพ โดยใช้เรือแพพักอาศัยของตนเป็นสตูดิโอ ทั้งถ่ายภาพและอัดภาพขายฝรั่งไปด้วย ภาพของนายจิตจึงไปปรากฏในเมืองนอกมากพอกับภาพจากเมืองนอกที่นายจิตรับมาขาย หนึ่งในภาพเหล่านั้นคือภาพ(๑๓)นี้

ภาพดังกล่าวเรียกว่า Cartes-de-visite มีขนาดครึ่งหนึ่งของ Postcard ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติมีพระบรมฉายาลักษณ์เช่นนี้อยู่สองสามใบ ด้านหลังประทับตราของห้องภาพที่ทำให้บุคคลระดับครูหลงทางมาแล้ว และยังมีอีกภาพหนึ่งเป็นสมบัติของเอกชน เอามาอวดกันในเว็บ ช่างหลังภาพตีตราว่า A. Sachtler ซึ่งเป็นห้องภาพของฝรั่งตั้งอยู่ในลิงคโปร เจ้าของภาพในปัจจุบันอวดอ้างว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จไปถ่ายถึงเมืองเขา ซึ่งเป็นไปไม่ได้ด้วยประการทั้งปวง

อย่างไรก็ดี ถ้าเอาภาพที่ชัดที่สุดมาขยาย ก็จะได้เห็นได้ชัดเจนว่าภาพที่วานี้ได้รับการตกแต่งเอาดวงตราเดิมออก แล้วใส่เครื่องราชอิสริยาภรณ์เลฌียง ดอเนอร์ พร้อมด้วยสายยงยศเข้าไปอย่างชนิดที่เทคโนโลยีด้านคอมพิวเตอร์ในปัจจุบันยังต้องอาย

๒. ภาพฉบับตกแต่งนี้ทำขึ้นตั้งแต่สมัยใด และด้วยวัตถุประสงค์อะไร

ผมเป็นสมาชิกของหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ไปเยี่ยมห้องเก็บภาพเก่าอยู่เสนอ ครั้งล่าสุดนี้ไปตามหาพระบรมฉายาลักษณ์ที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ เจ้าหน้าที่เขาก็กรูณามาก คงเห็นว่าผมสนใจเป็นพิเศษจึงนำอัลบั้มภาพโบราณที่ปกเริ่มกรอบแล้วมาให้ดู

เจ้าของอัลบั้มเดิมคงเป็นเจ้านายในรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงสะสมภาพชนิด Cartes-de-visite ขนาดครึ่งโปสการ์ด แบบคล้ายๆกับการเล่นแสตมป์ มีพระบรมฉายาลักษณ์อยู่ปะปนกับภาพเจ้านายองค์อื่นๆทั้งไทยและเทศ

ยุครัชกาลที่ ๕ นั้น บุคคลชั้นสูงในสยามกำลังไล่ตามกระแสที่นิยมกันในยุโรป ในการเล่นสะสม Cartes-de-visite ภาพพระราชวงศ์หรือผู้มีชื่อเสียง บริษัทผู้ผลิตก็พยายามหาภาพใหม่ๆมาป้อนตลาดไม่ให้ขาด ในสยามเอง ร้านนายจิตร(ซึ่งดำเนินการมาถึงรุ่นลูก) ก็ได้ขายภาพต้นฉบับของห้องภาพและเป็นเอเยนต์รับ Cartes-de-visite ของฝรั่ง ผ่านยี่ปู้วในสิงคโปร์มาสนองคนกรุงเทพฯ พระบรมฉายาลักษณ์ของพระมหากษัตริย์สยาม

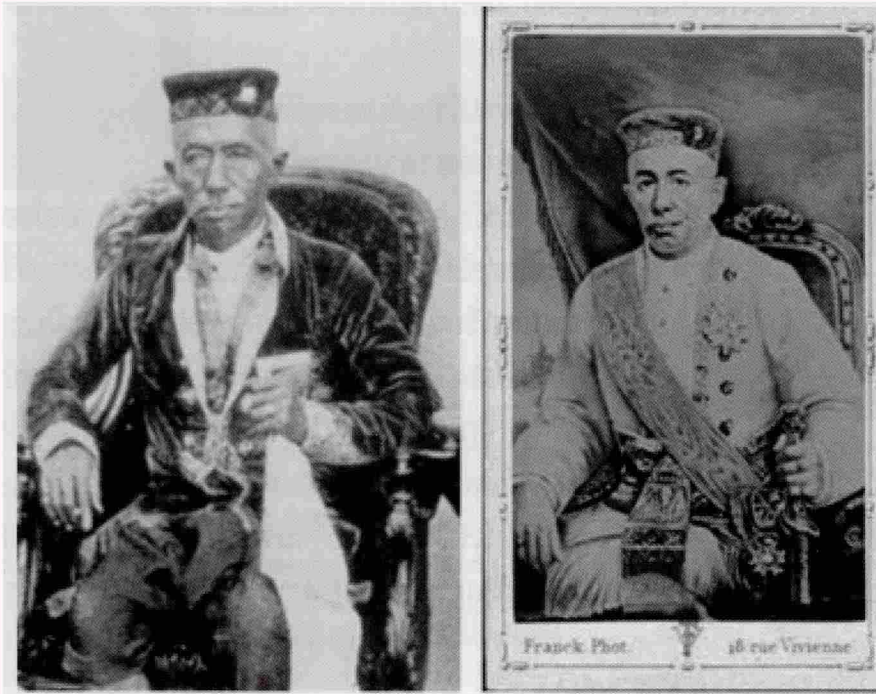
ทุกพระอิริยาบถฝรั่งมีครบชุดแล้ว มีความจำเป็นอย่างไรที่จะต้องเอาพระบรมฉายาลักษณ์
เก่าๆ มาตกแต่งให้ดูเป็นภาพใหม่อีก

คำตอบก็คือ มันเป็นเหตุผลทางการค้าครับ

การสยามมีกษัตริย์สองพระองค์ในรัชกาลเดียวกันเป็นเรื่องน่าทึ่ง ภาษาคารตลาด
เขาเรียกว่า "มีจุดขาย" ภาพทั้งพระมหากษัตริย์พระองค์ที่หนึ่งและพระองค์ที่สองทรง
เครื่องราชย์ของฝรั่งเศส ย่อมมีผู้ต้องการซื้อไปสะสมพอสมควรทีเดียว

นิสัยพ่อค่านั้น ย่อมแสวงหาอะไรที่แปลกแหวกตลาดมาขายเพื่อแสวงผลกำไร
แบบไม่รู้จักอึดมึน จึงบางครั้งจะต้องตกแต่งหรือปลอมแปลงสินค้าบ้าง แนนอนที่ชาวปารีส
ส่วนใหญ่จะไม่ทราบว่าเป็นภาพที่เห็นนั้น ได้ถูกแต่งแต้มอะไรไว้บ้าง แม้คนไทยเองก็เถอะ

แต่ต่อไปนี้ต้องรู้ทันเล่ห์พ่อค้าแล้ว หมั่นสังเกตให้ดีๆ นะครับ

บทที่ ๕

สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียบเรียงโดย สุจิตรา สันธนาภรณ์

๑. วัดที่เกี่ยวข้องเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑.๑ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดา โปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระเยาว์ ได้ผนวชสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา โดยพระราชพิธีเป็นไปอย่างเรียบง่าย^{๒๑๕} และได้ทรงศึกษาศิลปกรรมและ

พระศาสนาต่อมาทรงผนวชพระอีกครั้ง เมื่อพระชนมายุได้ ๒๑ พรรษา โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเชษฐาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นนาคหลวงมีพระราชพิธีอย่างสมพระเกียรติ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อบวชแล้วเสด็จไปประทับ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม

พระบรมฉายาติสัญลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในวัดพระศรีรัตนศาสดารามและในพระบรมมหาราชวัง ในปัจจุบัน อาทิ พระบรมฉายาติสัญลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เจ้าอยู่หัวฉลองพระองค์เครื่องแบบนายทหารเรือตะวันตก เป็นภาพเขียน สีน้ำมันขนาดเท่าพระองค์จริง ฝีมือช่างชาวฝรั่งเศส^{๒๑๖} ปัจจุบันอยู่ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท นอกจากนี้ มีพระตำหนักพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ

พระตำหนักเจ้าหญิงพิมพิสารสร้อย^{๒๑๗} ในเขต พระราชฐานชั้นใน ภายในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชอิฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประดิษฐานอยู่ในหอพระนาก

^{๒๑๕} ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระราชกระแสว่า เมื่อปีก่อนหน้าบังเกิดความไข้ป่วยใหญ่ ผู้คนล้มหายพลัดพรากกันมาก ปีนี้บ้านเมืองยังไม่สู้สบายดี อย่าเพ่อมีการแห่แห่นเอิกเกริกเลย ให้ทำการทรงผนวชเป็นสามเณรแต่พอสังเขป (ส.พลาายน้อย, เจ้าฟ้าจุฑามณี, น.๓๓๓-๓๕)

^{๒๑๖} พระบรมฉายาติสัญลักษณ์นี้ วาดขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๐๓ ขณะที่พระองค์ท่านทรงมีพระชนมายุ ๕๒ พรรษา

^{๒๑๗} พระราชธิดาพระองค์ที่ ๕๒ ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พชนิดำรงที่ทรงใช้
ขณะผนวช

๑.๒ วัดระฆังโฆสิตาราม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่ทรงผนวชพระ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จไปประทับ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ด้วยทรงนับถือสมเด็จพระพนรัตน์ (ทองดี) วัดระฆังมาแต่เดิม^{๒๑๘} ทรงมีพระราชศรัทธาสั่งสร้างตำหนักแก่ง ๑ หลังอยู่ทางทิศใต้ของวัดระฆัง^{๒๑๙} และได้เสด็จไปประทับจำพรรษาอยู่ที่ตำหนักที่ทรงสร้างระหว่างทรงผนวช (ปัจจุบันเหลือแต่รากฐานดิน) ระหว่างที่ทรงผนวชได้ทรงศึกษาศาสนาชั้นสูงสมณวิปัสสนากรรมวิธีชั้นสูง พระจริยวัตรในช่วงผนวชอาทิ การโปรดเสด็จออกบิณฑบาตทางเรือเป็นประจำ และทรงหัดเทศน์มหาชาติกัณฑ์มหาราช^{๒๒๐} และเทศน์ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย หลักฐานการผนวชของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประการหนึ่ง คือ พระพชนิดำรงที่ทรงใช้ขณะผนวช (ปัจจุบันจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ)

พระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม
ราชวรวิหาร

๑.๓ วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร^{๒๒๑} เดิมชื่อวัดท้ายตลาดเป็นวัดโบราณสมัยอยุธยา วัดนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสทุกพระองค์ อาทิ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว เสด็จมาทรงศึกษาอักษรสมัยเบื้องต้น (อักษรไทยโบราณ อักษรขอม และบาลี) กับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) อดีตเจ้าอาวาส

^{๒๑๘} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องตั้งพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕) , เล่ม ๑ : น.๖๙

^{๒๑๙} เหตุที่ทรงสร้างตำหนักแก่ง มีเรื่องเล่าว่า ความขงช้างนำช้างพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวออกอานำท่าช้างวังหลวงในเวลาเช้า เมื่อความขงช้างได้อานนำแล้วขงไม่ยอมเข้าโรงวังอาละวาดไล่คนที่เดินผ่านไปมา ตั้งแต่ท่าช้างถึงหลักเมืองและวนเวียนอยู่แถวนั้นตั้งแต่เช้าจนถึงเที่ยงเศษก็ยังไม่ยอมกลับเข้าโรง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบจึงมีพระราชดำรัสสั่งให้อาราธนาสมเด็จพระพนรัตน์ (ทองดี) วัดระฆัง ให้ไปช่วย เพราะทรงทราบว่าสมเด็จพระพนรัตน์นี้มีความรู้ทางคชศาสตร์ และท่านก็ได้ไปช่วยจัดการนำช้างเข้าโรงได้อย่างง่ายดายด้วยสมพระราชประสงค์ และในการจัดการปราบช้างของสมเด็จพระพนรัตน์ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประทับทอดพระเนตรอยู่ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่หน้าโรงท่นช้างประตูวิเศษไชยศรี ได้ทรงเห็นความสามารถของสมเด็จพระพนรัตน์ จึงเป็นเหตุให้พระองค์ท่านเกิดความเลื่อมใสในวิชาคชศาสตร์ ต่อมาจึงให้สร้างตำหนักแก่งไว้ที่วัดระฆัง (ส.พลาายน้อย, ๒๕๔๕, น.๓๙-๔๐)

^{๒๒๐} เทศน์มหาชาติเป็นการเทศน์นำเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กล่าวถึงมหาวารมีที่พระพุทธเจ้าได้บำเพ็ญตอนเป็นพระเวสสันดร พระชาติสุดท้ายของพระบรมโพธิสัตว์ก่อนมาประสูติและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา

^{๒๒๑} วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ถนนวังเดิม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

รูปหล่อสมเด็จพระ
พระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน)

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงร่วมบูรณะวัดแห่งนี้^{๒๒๒} อาทิ เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีพระราชมารดา สวรรคตพระองค์ทรงโปรดให้รื้อตำหนักแดงที่ประทับของพระราชมารดาและพระองค์ท่านเมื่อทรงพระเยาว์ในพระราชวังเดิม ส่วนหนึ่งไปสร้างถวายเป็นกุฏิเจ้าอาวาสวัดโมลีโลกยาราม เพื่อถวายพระราชกุศลแด่พระราชมารดา^{๒๒๓} (ปัจจุบันพระตำหนักแดง ส่วนหนึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และอีกส่วนหนึ่งอยู่ที่วัด เขมาภิตาราม นนทบุรี) สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในวัดโมลีโลกยารามในปัจจุบัน อาทิ รูปหล่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) พระอาจารย์ที่ถวายพระอักษรเมื่อทรงพระเยาว์

พระแสน

๑.๔ วัดหงส์รัตนาราม^{๒๒๔} เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักชวนสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ให้ทรงสร้างวัดหงส์ซึ่งเป็นวัดใกล้พระราชวังเดิมที่ประทับเพื่อจะเป็นที่เจริญพระราชศรัทธา สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ทรงเกณฑ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รื้อโรงธรรมหน้าพระอุโบสถไปทำเป็นโรงธรรมลงในที่ไร่ใหม่ และกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ทรงสถาปนาการทั้งพระอุโบสถพระวิหาร^{๒๒๕} จนสิ้นพระชนม์การก็ยังไม่แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงรับทำต่อมาทั้งพระอุโบสถ พระวิหาร กับกุฏิหมู่ใหญ่หมู่ย่อยทั้งปวง ทั้งพระอาราม ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๐๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอัญเชิญพระแสน พระพุทธรูปโบราณปางมารวิชัย

^{๒๒๒} กองทุนสุวรรณจากกสิกิจ , ประวัติยอวัดโมลีโลกยารามราชวรวิหารและสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม , น.๒-๓ และ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, ประวัติวัดศรีสุดารามและพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ : เรื่องเล่าจากเอกสารประวัติศาสตร์ , (กรุงเทพมหานคร : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒) : น.๓๒

^{๒๒๓} ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้กระทำการผาติกรรม ย้ายพระตำหนักแดงไปสร้างเป็นกุฏิเจ้าอาวาสวัดเขมาภิตาราม และทรงสร้างกุฏิเจ้าอาวาสขึ้นใหม่ รวมถึงบูรณะพระอุโบสถ ฯลฯ สำหรับพระตำหนักแดงอีกส่วนหนึ่งนั้นในสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมาปลูกไว้ในพระราชวัง

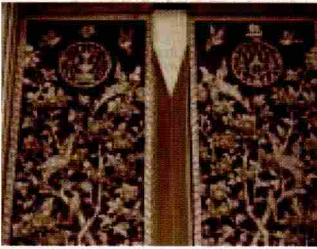
^{๒๒๔} วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ตั้งอยู่ที่ริมคลองบางกอกใหญ่ แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

^{๒๒๕} ในการปฏิสังขรณ์วัดหงส์ครั้งนี้ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ยังได้ทรงเกณฑ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงรื้อพระอุโบสถเก่ามาปลูกแปลงเป็นพระวิหารที่หลังพระอุโบสถใหญ่ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับไว้ว่าจะทรงปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิตารามซึ่งกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ทรงสร้างไว้แทน

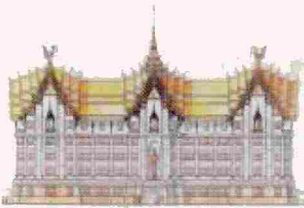
ศิลปะเชียงแสนจากเมืองเชียงแตง มาประดิษฐานที่วัดหงส์ด้วย^{๒๒๖} วัดหงส์นี้มีธรรมเนียมถือกันว่าเป็นวัดของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลาเสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระกฐิน เจ้าหน้าแห่งพระบรมราชวังถือกันว่าต้องเสด็จออกจากพระอุโบสถก่อนจะประเคนของพระกฐิน เพื่อให้โอกาสแก่เจ้านายพระบรมราชวังที่เป็นเชื้อพระวงศ์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับใช้สนองพระเดชพระคุณประเคนสิ่งของแก่พระสงฆ์^{๒๒๗} สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในวัดหงส์รัตนารามในปัจจุบันอาทิ พระแสน พระพุทธรูปโบราณศักดิ์สิทธิ์ที่ทรงอัญเชิญมาจากเมืองเชียงแตง^{๒๒๘} ประตูประตูพระอุโบสถมีตราพระราชลัญจกรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนเจนาสนะสงฆ์ต่างๆที่ทรงสร้างและได้รับการบูรณะและมีการใช้การสืบเนื่องมาถึงปัจจุบันอาทิ พระอุโบสถ หอระฆัง เป็นต้น ขณะนี้วัดหงส์รัตนารามอยู่ระหว่างการก่อสร้าง “โรงเรียนพระปริยัติธรรมสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดหงส์รัตนาราม” ขึ้น ในเรื่องนี้พระราชโอรส เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนารามได้กรุณาให้สัมภาษณ์ว่า “โรงเรียนพระปริยัติธรรมพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดหงส์รัตนาราม ได้เริ่มก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นอาคาร ๓ ชั้น โดยชั้นล่าง จะเป็นสถานที่ประชุมสงฆ์ และปฏิบัติศาสนกิจ ชั้นที่ ๒ เป็นสถานที่สอนปฏิบัติธรรมให้กับพระสงฆ์และประชาชนทั่วไป ชั้นที่ ๓ เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมและเป็นที่พักพระภิกษุ ในการ

พระอุโบสถวัดหงส์

ประตูประตูพระอุโบสถมีตราพระราชลัญจกรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

โรงเรียนพระปริยัติธรรมพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดหงส์รัตนาราม

^{๒๒๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๐๑ ความว่า “ฉันขึ้นไปถึงกรุงเก่าได้มีสการพระแสนเมืองเชียงแตงแล้ว แต่เห็นชัดว่าอย่างเดียวกับพระแสนเมืองมหาชัย แน่แล้ว ของคนโบราณจะนับถือว่า พระแสนสององค์นี้ องค์หนึ่งจะเป็นของเทวดาสว่าง ๆๆเหมือนพระพุทธรูปเจ้าแท้อย่างนี้ จึ่งถ่ายอย่างกันข้างหนึ่งเป็นแน่แล้ว แต่เมื่อดูสีทองแลชั้นเชิงละเอียดไปดูก็เห็นว่าพระแสนเมืองเชียงแตงจะเป็นของเก่ากว่า สีทองที่พระเศียรและพระพักตร์เป็นสีนากเนาโลหะ เช่นกับพระอุมาภาคติเก่าในเทวสถาน ตามกฤตยนาสิกก็ดูบรมมากเหมือนกันทีเดียวที่พระองค์ พระหัตถ์ พระบาท นั้นสีทองเป็นอย่างหนึ่ง ดัดจะเจือทองเหลืองมากไป ที่ฝ่าพาดนั้น เป็นแผ่นเงินฝังทับบด แต่ดูแน่นหนาอยู่ พระแสนองค์นี้ฉันถวายแล้ว โปรดทรงพระดำริห์ดูเถิด จะให้เชิญลงมาเมื่อไร อย่างไรก็ตามแต่จะโปรด ถ้าจะเชิญไปประดิษฐานไว้ที่วัดหงส์ก็ตั้งอยู่ได้เป็นคู่กับพระอรุณวัดอรุณ... เป็นพระเกียรติยศแลส่วนพระราชกุศล ถวายทูลกระหม่อมแลสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๘, น.๑๐๐-๑๐๑)

^{๒๒๗} อ่าพัน ต้นทวารวณะ, พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันทน์, ๒๕๑๒) : น.๔๒

^{๒๒๘} พระแสนเป็นพระพุทธรูปโลหะเนื้อสัมฤทธิ์สีทองต่างกัน ๔ ชนิด (เบื้องพระศอกตอนบนถึงพระเศียรและพระพักตร์สีทองเป็นนวโลหะสัมฤทธิ์แก่ เบื้องพระศอกตอนล่างลงมาถึงพระองค์และฐานรองสีทองสัมฤทธิ์ เนื้ออ่อน เนื้อทองจิวเป็นอีกสีหนึ่ง ส่วนผ้าทาบสังฆาติกเป็นเนื้อทองอีกชนิดหนึ่ง

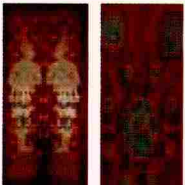
พระราชโมลี เจ้าอาวาส
วัดหงส์รัตนาราม

พระสุก

พระราชลัญจกรพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นตราประจำวัด

พระอุโบสถมัสถูปัตถยกรรมผสม
แบบฉวน ฝรั่งเศส จีนและไทย

นี้ใช้งบประมาณ ๘๐-๑๐๐ ล้านบาท และขณะนี้อยู่ระหว่างการก่อสร้างขั้นที่ ๑ การที่ได้ตั้งชื่อว่าโรงเรียนพระปริยัติธรรมพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดหงส์รัตนาราม ด้วยว่าวัดนี้ถือกันมาแต่โบราณว่าเป็นวัดพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดจนก่อสร้างเสนาสนะสงฆ์ร่วมกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีพระราชมารดาของพระองค์ท่าน และในปี พ.ศ.๒๕๕๘ เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตครบรอบ ๑๕๐ ปี ทางวัดหงส์รัตนารามจึงอยากจะทำอนุสรณ์เพื่อเป็นการเทอดพระเกียรติพระองค์ท่าน ในฐานะที่พระองค์ท่านทรงมีคุณูปการต่อวัดหงส์รัตนาราม ”

๑.๕ วัดราชผาติการาม^{๒๒๙} เดิมชื่อวัดส้มเกลี้ยงเป็นวัดโบราณ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวที่ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์สร้างวัดขึ้นใหม่ทดแทนวัดส้มเกลี้ยงเดิม ที่พวกญวนทหารปืนใหญ่ซึ่งขึ้นอยู่กับพระองค์ได้พากันรื้อเอาอิฐของวัดมาสร้างบ้านเรือนของตน พระองค์ทรงสถาปนาวัดขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ เพื่อเป็นการผาติกรรมแทนวัดส้มเกลี้ยงเดิม และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดราชผาติการาม”^{๒๓๐} โดยย้ายที่ตั้งวัดไปอยู่ทางด้านทิศเหนือพันเขตจากชุมชนบ้านฉวนที่ตั้งวัดเดิมออกไป และทรงสร้างพระอุโบสถของวัดตามแบบสถาปัตยกรรมฉวนด้วยทรงมีพระราชดำริว่าเมื่อให้ให้ชาวฉวนสร้างก็ควรให้เป็นแบบการก่อสร้างที่เขาถนัดชำนาญรวมทั้งผสมผสานด้วยสถาปัตยกรรมแบบจีน ฝรั่งเศสและไทย นอกจากนี้ทรงโปรดให้นำพระพุทธรูปศิลปะเชียงแสน “หลวงพ่อกุ๊ก” เป็นพระประธานในพระอุโบสถ^{๒๓๑} โดยวัดราชผาติการามได้นำพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นตรา

^{๒๒๙} ปัจจุบันวัดราชผาติการามเป็นพระอารามหลวง ตั้งอยู่ที่ถนนราชวิถี แขวงวรชัยพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

^{๒๓๐} วัดราชผาติการามซึ่งหมายถึงวัดที่พระราชาทรงผาติกรรม แลกเปลี่ยนทดแทน หรือทำให้เจริญขึ้น

^{๒๓๑} หลวงพ่อกุ๊ก เป็นพระพุทธรูปขนาดหน้าตักกว้าง ๖๙ ซม. ส่วนสูง ๑๖๕ ซม. เป็นเนื้อทองสำริด ๓ กษัตริย์

ประจำวัดด้วยพระพุทธรูปสององค์นี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อัญเชิญมาเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดที่ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระปิ่นเกล้าฯ ในวัดราชผาติการามในปัจจุบัน อาทิ พระสุกพระพุทธรูปโบราณศักดิ์สิทธิ์ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอัญเชิญมาเป็นพระประธาน เสนาสนะสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าทรงสร้าง เช่น พระอุโบสถที่มีสถาปัตยกรรมผสมผสานแบบฉวนฝรังจีน และไทย นอกจากนี้พระธรรมปาโมกข์ เจ้าอาวาสวัดราชผาติการามและราชสกุลในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดสร้างเหรียญที่ระลึกวัดราชผาติการามวรวิหาร (พ.ศ.๒๕๔๗) ๙ ด้านหน้าเป็นพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกด้านหนึ่งเป็นพระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิหารวัดศรีสุदारาม มีลัญจกรของ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ

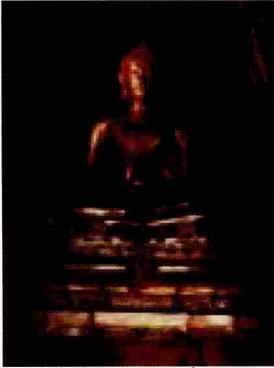
๑.๖ วัดศรีสุदारาม^{๒๓๒} เดิมชื่อวัดชีปะขาว เป็นวัดโบราณวัดสมัยอยุธยา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุदारักษ์ (เจ้าคุณแก้ว) สมเด็จพระพี่นางในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นพระอัยยิกาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณปฏิสังขรณ์และสถาปนาวัดขึ้นใหม่ ต่อมาน้ำได้เซาะตลิ่งพังเข้ามาจนถึงหน้าพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอุโบสถหลังใหม่ โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่วมเสด็จพระราชกุศลด้วย โดยทรงสร้างพระวิหารขึ้นใหม่ ณ ตำแหน่งเดิมของพระอุโบสถหลังเก่า ให้เป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน หลังคาบริเวณหน้าบันเป็นลายปูนปั้นพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๓๓} สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในวัดศรีสุदारามในปัจจุบัน อาทิ พระวิหารที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นใหม่ มีพระราชลัญจกรพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวบริเวณหน้าบัน พระรูปกรมพระศรีสุदारักษ์ พระอัยยิกา และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเชษฐา

^{๒๓๒} วัดศรีสุदारาม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

^{๒๓๓} อภิลักษณ์ เกษมผลกุล , ประวัติวัดศรีสุदारาม และพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุदारักษ์ : เรื่องเล่าจากเอกสารประวัติศาสตร์ , น.๒-๑๐

พระอุโบสถ วัดบวรสถานสุทธารวาส

พระพุทธรูปลิหิงค์

พระเสริม

๑.๗ วัดบวรสถานสุทธารวาส^{๒๓๔} หรือวัดพระแก้ววังหน้า ในบริเวณพระราชวังบวรสถานมงคลหรือพระบวรราชวัง สร้างขึ้นเมื่อสมัยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ (กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) แต่การยังไม่ทันสำเร็จได้เสด็จสวรรคตก่อนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดำเนินการก่อสร้างต่อมา รวมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปลิหิงค์และพระเสริมมาประดิษฐานในพระบวรราชวังด้วย สำหรับพระเสรินั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า พระอุโบสถในวัดบวรสถานสุทธารวาสในพระบวรราชวังยังไม่มีพระประธาน จึงโปรดให้อัญเชิญพระเสริมเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง^{๒๓๕} ลงมาจากเมืองหนองคาย เมื่อทอดพระเนตรก็ทรงโปรดและประดิษฐานไว้บนพระแท่นเศวตฉัตรในท้องพระโรงในพระบวรราชวังไว้ก่อน ปัจจุบันพระเสริมประดิษฐาน ณ วัดปทุมวนาราม สำหรับพระพุทธรูปลิหิงค์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปโบราณปางสมาธิ^{๒๓๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้อัญเชิญจากพระบรมมหาราชวังกลับมาประดิษฐานในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพระบวรราชวัง เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาทรงมีพระราชดำริให้อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาสเพื่อเฉลิมพระเกียรติวังหน้าให้เทียบเทียมวังหลวง ด้วยทั้งพระแก้วมรกตและพระพุทธรูปลิหิงค์เป็นพระพุทธรูปสำหรับ

^{๒๓๔} วัดบวรสถานสุทธารวาส ตั้งอยู่ภายในบริเวณพระบวรราชวัง ถนนราชินี เชิงสะพานพระปิ่นเกล้า เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

^{๒๓๕} พระเสริมเป็นพระพุทธรูป ขนาดหน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๑ นิ้ว ลักษณะสง่างามยิ่ง พระพักตร์แจ่มในเบิกบาน มีทองคำผสมกับทองเหลืองประมาณ ๖๐% สร้างแบบศิลปะลาว เดิมประดิษฐานอยู่ในเมืองเวียงจันทน์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์เป็นจอมทัพปราบกบฏเวียงจันทน์แล้วโปรดให้อัญเชิญพระเสริมมาไว้ ณ วัดโพธิ์ชัย เมืองหนองคาย

^{๒๓๖} ตามตำนานเล่าว่า พระพุทธรูปลิหิงค์ได้สร้างขึ้นในลังกาเมื่อราว พ.ศ. ๗๐๐ โดยได้ประดิษฐานอยู่ในลังกา ๑๑๕๐ ปี และราว พ.ศ. ๑๘๕๐ ได้เข้ามาสู่กรุงสุโขทัย โดยประดิษฐานอยู่ในสุโขทัย ๗๐ ปี ย้ายไปประดิษฐานที่พิษณุโลก ๕ ปี ที่กรุงศรีอยุธยา ๕ ปี ที่กำแพงเพชร ๑ ปี ที่เข็ญราย ๒๐ ปี ที่เชียงใหม่ ๒๕๕ ปี ที่กรุงศรีอยุธยา ๑๐๕ ปี และกลับไปประดิษฐานที่เชียงใหม่ ๒๘ ปี ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๘ ทรงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปรบพม่า ครั้นเสร็จการศึกแล้วกรมพระราชวังบวรทรงพระราชดำริว่าพระพุทธรูปลิหิงค์เคยเป็นพระพุทธรูปสำคัญสำหรับพระนครอยู่ในครั้งกรุงเก่า ข้าศึกมาชิงเอาไปเมื่อกรุงเสีย จึงโปรดให้เชิญพระพุทธรูปลิหิงค์กลับลงมากรุงเทพฯ

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ
แสดงตำนานพระพุทธรูปลิงคัง

พระนครทั้งสองพระองค์ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาสเพื่อเตรียมอัญเชิญพระพุทธรูปลิงคังไปประดิษฐานเป็นพระประธาน (อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปลิงคังยังคงประดิษฐาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์จนถึงปัจจุบัน) ซึ่งการพระราชพิธีในพระบวรราชวัง อาทิ พระราชพิธีวิสาขบูชา การพระราชกุศลเข้าพรรษา ทรงโปรดให้พระเสริมและพระพุทธรูปลิงคังเป็นพระพุทธรูปสำคัญในการประกอบพระบวรราชพิธีด้วย นอกจากนี้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ทรง

กำกับการบูรณะสังขรณ์พระอุโบสถและให้ช่างเขียนภาพตำนานพระพุทธรูปลิงคังบนฝาผนังทั้งสี่ด้าน^{๒๓๗} ภาพจิตรกรรมประกอบด้วย ๓ ชุดใหญ่ คือ ฝาผนังส่วนบนเป็นภาพพุทธประวัติ มีภาพสุริยเทพและจันทรเทพอันเป็นเครื่องหมายถึงองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวฝาผนังส่วนล่างเป็นภาพตำนานพระพุทธรูปลิงคัง บานประตูและหน้าต่างพระอุโบสถเขียนเป็นภาพเทพเจ้าอินดูปางต่างๆ และภาพจากวรรณคดีสำคัญ เช่น รามเกียรติ์^{๒๓๘}

หลวงพ่อทองสก
ประจำพระราชวังสีทา

๑.๘ วัดเล็กๆ ในเขตพระราชวังสีทา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดเล็กๆ ขึ้นแห่งหนึ่งใกล้เขตพระราชฐานวังสีทา จังหวัดสระบุรี เนื่องจากชาวบ้านชาวลาวบริเวณบ้านสีทาได้ขุดพบพระศิลาองค์หนึ่งแล้วนำถวาย พระองค์ท่านทรงพระราชศรัทธาสั่งสร้างวัดเล็กๆ ถวายพระศิลาพระองค์นั้น และเพื่อเป็นสถานที่บำเพ็ญพระกุศลในยามที่เสด็จแปรพระราชฐานที่พระราชวังสีทา

และทูลขอไว้ในพระราชวังบวร ทรงอุทิศพระราชมณฑิเรถถวายเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปลิงคัง แล้วพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งพุทไธสวรรย์” เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้เชิญพระพุทธรูปลิงคังมาไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ววังหลวง) ตั้งบนฐานชุกชีข้างด้านหน้าตรงที่ตั้งพระสัมพุทธพรรณีทุกวันนี้ อยู่ตลอดรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓

^{๒๓๗} ฌัญญูภัทร จันทวิช , กรมพระราชวังบวรสถานมงคลกับงานศิลปกรรมแบบพระราชนิยม, (กรุงเทพมหานคร :กรมศิลปากร

๒๕๔๘) : น.๒๑๕-๒๒๕

^{๒๓๘} ที่ระลึกในพิธีเปิดพระบวรราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๑๙ น.๕๘-๖๒

๒. พระราชวัง

ตำหนักแดง ที่ทรงประทับกับพระราชมารดา
ในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาย้ายมาปลูกที่
พระราชวังเดิม

ห้องพระโอรส

พระตำหนักแก่งคูใหญ่

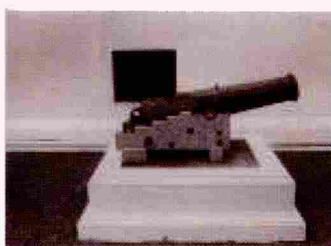
๒.๑ พระราชวังเดิม และพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชสมภพ ณ พระราชวังเดิม ปากคลองบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร^{๒๓๙} ในปี พ.ศ.๒๓๕๑ ทรงประทับที่พระราชวังแห่งนี้กระทั่งพระชนมายุได้ ๑๓ เดือนจากนั้นจึงตามเสด็จพระราชบิดาที่ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ ไปประทับในพระบรมมหาราชวัง โดยทรงประทับอยู่กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดา และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ พระเชษฐา ที่พระตำหนักแดง^{๒๔๐} พระตำหนักนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างสำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดาร์กษและเจ้าฟ้าบุญรอดพระธิดา (พระธิดาองค์นี้ต่อมาคือสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดาของเจ้าฟ้าจุฑามณี) ต่อมากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์^{๒๔๑} เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ในปี พ.ศ.๒๓๖๗ สมเด็จพระเจ้าจุฑามณี พร้อมด้วยพระราชมารดาได้เสด็จกลับมาประทับที่พระราชวังเดิม โดยพระองค์ท่านประทับที่พระราชวังเดิมประมาณ ๒๗ ปี (พ.ศ.๒๓๖๗-๒๓๙๔) ระหว่างที่พระองค์ประทับอยู่ที่นี้ทรงทำราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับสถาปนาให้ เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์บังคับบัญชากรมทหารแม่นปืนหน้าแม่นปืนหลัง ภูวนอาสาบและแขกอาสาจาม ด้วยพระราชกิจด้านการทหารดังกล่าว พระองค์จึงไม่ได้ประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมตลอดเวลาด้วยต้องเสด็จไปราชการบัญชาการทหารที่ต่างๆ เป็นแรมปี อาทิ เสด็จไปสร้างป้อมที่สมุทรสงคราม เสด็จไปรักษาป้อมที่สมุทรปราการ เสด็จไปราชการรบกับญวน

^{๒๓๙} พระราชวังเดิมหรือพระราชวังกรุงธนบุรี เป็นพระราชวังที่สร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในปี พ.ศ. ๒๓๑๑ อาณาเขตของพระราชวังเดิมสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพื้นที่ตั้งแต่ป้อมวิไชยประสิทธิ์ ขึ้นมาจนถึงคลองเหนือวัดอรุณราชวราราม (คลองนครบาล) โดยรวมวัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) และวัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยาราม) เข้าไปในเขตพระราชวัง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงกำหนดเขตวังให้แคบกว่าเดิมโดยให้วัดทั้งสองอยู่นอกเขตพระราชวังเนื่องจากวังนี้มีความสำคัญในทำเลที่ตั้ง จึงทรงแต่งตั้งพระราชวงศ์ชั้นสูงที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยมาประทับที่พระราชวังเดิม พระราชดำรินี้สืบทอดมาจนทุกรัชกาลจนกระทั่งรัชกาลที่ ๕

^{๒๔๐} พระตำหนักแดงนี้ เดิมทรงสร้างเป็นพระตำหนักหมู่ใหญ่ที่ในพระราชวังหลวง เรียกว่าตำหนักแดง เพราะทาสีแดง พระตำหนักนี้มีลักษณะเป็นเรือนไทยชั้นเดียวสร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง หลังคามุงกระเบื้อง ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง

ตำหนักแก่งพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปืนใหญ่บริเวณหน้าตำหนักแก่ง
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เป็นต้น สถานที่ที่สำคัญภายใน พระราชวังเดิมในเวลานั้น อาทิ

๑) ที่ประทับ พระราชมารดายังคงประทับที่**พระตำหนักแดง**ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ย้ายจากพระบรมมหาราชวังมาปลูกถวายเป็นที่ประทับภายในพระราชวังเดิม^{๒๔๒} โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระตำหนักที่ประทับ^{๒๔๓} เรียกกันภายหลังว่า **ตำหนักแก่งสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว** เป็นอาคารตึกสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น หลังคาทรงปั้นหยา หน้าจั่วตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นตราพระราชลัญจกรในพระองค์รูปจุฑามณี บริเวณที่เป็นไม้ทาสีเขียวอัน เป็นสีที่นิยมใช้ในสมัยนั้น ชั้นบนใช้เป็นที่ประทับ ชั้นล่างใช้เป็นที่อยู่ของข้าราชการ **๒) พระตำหนักอื่นๆที่ทรงสร้าง** พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง **ตำหนักแก่งคูใหญ่** เป็นสถาปัตยกรรมแบบจีนผสมไทยส่วนหลังคาตกแต่งด้วยปูนปั้นและลายเขียนสี ส่วนกรอบประตูหน้าต่างมีการจำหลักไม้ประดับด้วยลวดลายแบบไทย **๓) ท้องพระโรง**^{๒๔๔} ตัวอาคารเป็นสถาปัตยกรรมไทยประกอบด้วยพระที่นั่งสององค์เชื่อมต่อกัน พระที่นั่งทางทิศเหนือ เรียกว่าท้องพระโรงหรือวิจิฉัย เป็นพระที่นั่งโถงใช้เป็นที่เสด็จออกขุนนาง และประกอบพระราชพิธีสำคัญ สำหรับพระที่นั่งองค์ทิศใต้เรียกว่าพระที่นั่งขวาง เป็นส่วนพระราชมณฑลเขียว หรือส่วนที่ประทับของพระมหากษัตริย์^{๒๔๕}

๔) สถานที่ที่ทรงสร้างเพิ่มเติมเพื่อทรงงานด้านการช่างและ

มีแนวเสาดังรองรับชายคา มีการตกแต่งด้วยลวดลายแกะสลักไม้บริเวณใต้กรอบหน้าต่าง หย่อง ดุม และอกเลา มีห้องทรงและห้องพระบังคนอยู่ภายในอาคาร

^{๒๔๐} พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุลาลัยหรือพระนามเดิมเจ้าจอมมารดาเรียก

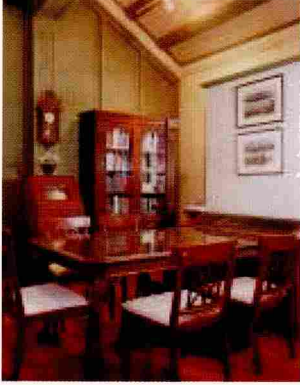
^{๒๔๑} เมื่อกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้มีส่วนที่กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีเคยประทับไปปลูกเป็นกุฎีพระที่วัดโมฬีโลก ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ย้ายไปปลูกเป็นกุฎีเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตาราม ส่วนตำหนักแดงส่วนที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับนั้น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมาปลูกไว้ในพระบรมมหาราชวัง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในปัจจุบันพระตำหนักแดงอยู่ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นที่จัดแสดงเครื่องใช้ของพระองค์และพระราชมารดา เช่น โคมส่องน้ำเสด็จ พระแท่นบรรทม คันฉ่อง รองพระบาท

ตำหนักแก่งสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจุบันเป็นที่จัดแสดงนิทรรศการพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และจัดเป็นห้องสมุด รวมทั้งจัดแสดงเครื่องถ้วยและเงินตราโบราณของไทย

^{๒๔๓} ตำหนักแก่งสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจุบันเป็นที่จัดแสดงนิทรรศการพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และจัดเป็นห้องสมุด รวมทั้งจัดแสดงเครื่องถ้วยและเงินตราโบราณของไทย

^{๒๔๔} ท้องพระโรงสร้างราว พ.ศ.๒๓๑๑ พร้อมกับการสถาปนากรุงธนบุรี

^{๒๔๕} ปัจจุบันกองทัพเรือใช้โถงท้องพระโรงภายในพระที่นั่งองค์ทิศเหนือเป็นที่จัดงานและประกอบพิธีสำคัญ ส่วนพระที่นั่งองค์ขวางเป็นห้องรับรองและห้องประชุม

ห้องสมุดในตำหนักสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

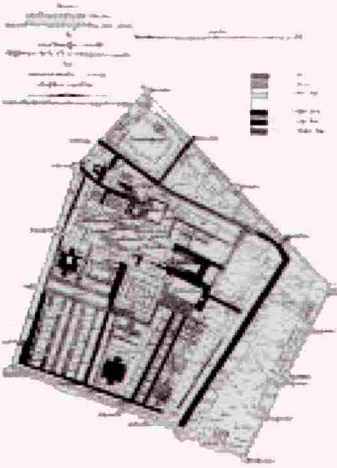
การนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิทยาศาสตร์ ด้วยความที่พระองค์ทรงโปรดการช่าง การต่อเรือ และวิทยาศาสตร์ดั่งนั้น จึงทรงสร้างโรงงานตีเหล็ก โรงกลึงเหล็ก โรงงานไม้ ขึ้นภายในพระราชวังเดิม^{๒๔๖} นอกจากนี้ยังมีสถานที่รับทำและซ่อมนาฬิกา และห้องสมุดด้วย^{๒๔๗} **๕) สถานที่ที่ทรงสร้างเพิ่มเติมเพื่อทรงงานด้านการทหาร** การที่ทรงได้รับมอบหมายให้บัญชาการทหาร จึงทรงสร้างสถานที่เพิ่มเติมเพื่อการนี้หลายแห่ง ดังปรากฏในบันทึกของเฟรเดอริกอาร์เธอร์นิล ราชองครักษ์ในพระองค์ได้บันทึกไว้ว่า^{๒๔๘} “ในพระราชวังเดิมมีการจัดแบ่งที่เพื่อการฝึกหัดทหารอยู่ใกล้ กับที่ประทับของพระองค์ ที่ตรงนี้ขนานไปตามฝั่งแม่น้ำ เมื่อการฝึกเสร็จสิ้นลงกองทหารก็เดินแถวกลับที่พัก **ที่พักทหารนี้สร้างอยู่ภายในบริเวณป้อมเล็ก ๆ สีขาวสะอาด** ที่อยู่รอบที่ประทับของพระองค์ ใกล้กับส่วนที่ท่านเจ้าฟ้าสร้างคลังอาวุธเล็กๆ เอาไว้ สะอาดเรียบร้อย ปืนและดาบจัดเก็บเข้าที่อย่างเรียบร้อย” สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชวังเดิมในปัจจุบันที่น่าสนใจ เช่น พระตำหนักที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างในคราวที่เสด็จมาประทับ ณ พระราชวังเดิมระหว่างปี พ.ศ.๒๓๖๗-๒๓๙๔ ได้แก่ ตำหนักเก๋งคู่หลังใหญ่ และตำหนักเก๋งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดเป็นอาคารแบบตะวันตกหลังแรกๆ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปัจจุบันจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น เรือจำลองจากเรือกลไฟที่ทรงสร้าง พระราชหัตถเลขา พระพิมพ์ที่ทรงสร้าง บัตรพระปรมาภิไธย

^{๒๔๖} บันทึกของเฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล ชาวอังกฤษที่รับราชการประจำกรมทหารม้าตำแหน่งราชองครักษ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ณ Samuel Reynolds House of Siam by George Haws Feltus อ้างถึงใน สมบัติ พลายน้อย, กษัตริย์วังหน้า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๕) น.๕๒ และ อำพัน ดันทวารธนะ, พระราชกิจในพระบาทสมเด็จพระปาวเรนทราเมศมทิศเรศรังสรรค์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : จันวานิชย์, ๒๕๑๒) น.๘-๙.

^{๒๔๗} บันทึกของเฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล กล่าวว่า “ตรงข้ามกับคลังแสงใกล้ๆ กับประตูวังมีเรือนสี่เหลี่ยมเล็กๆ หลังหนึ่งหน้าต่างเป็นกระจกโดยรอบ ตรงประตูทางเข้ามีแผ่นป้ายเขียนไว้ว่า “**ที่รับทำและซ่อมนาฬิกาทุกชนิด**” ตัวหนังสือเขียนเป็นอักษรตัวโตสีทอง นอกจากนี้พระองค์มักจะใช้เวลาชั่วโมงหนึ่งหรือบางครั้งก็กว่าใน**ห้องสมุดของพระองค์** ซึ่งเป็นห้องที่ทำขึ้นเป็นพิเศษ ในห้องนั้นมีหนังสือที่มีค่ามากมายในวิชาการต่าง ๆ ทางวรรณคดีและวิทยาศาสตร์

^{๒๔๘} เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล, ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะชาวต่างประเทศ, น.๖๙-๗๐, ๘๓-๘๗, ๙๕

หมู่พระวิมาน ในพระบรมราชวัง
มีพระที่นั่งวสันตพิมานสถานที่ประทับแห่งแรก
ภายหลังพระบรมราชาภิเษก

๒.๒ พระบรมราชวัง เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระบรมราชาภิเษกพระราชอนุชา เป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์ที่ ๒ พระนามว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จไปประทับที่**พระบรมราชวัง หรือ พระราชวังบวรสถานมงคล**^{๒๔๙} ในปี พ.ศ.๒๓๙๔ ขณะนั้นทรงมี ๔๓ พรรษา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับที่พระบรมราชวังนี้ตลอด ๑๔ ปี จนกระทั่งเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.๒๔๐๘ พระชนมายุ ๕๗ พรรษา พระบรมราชวังมีอาณาเขตกว้างขวาง^{๒๕๐} โดยพื้นที่ภายในพระราชวังแบ่งเป็น ๓ ชั้น ได้แก่ พระราชฐานชั้นใน พระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นนอก โดยระยะแรกที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับที่พระบรมราชวังแห่งนี้ พระราชวังมีสภาพทรุดโทรมมาก เนื่องจากร้างมาเกือบ ๒๐ ปี ดังนั้นพระองค์จึงทรงสร้างและบูรณะสถานที่ต่างๆ ภายในพระบรมราชวังเป็นจำนวนมากทำให้พระราชมนเทียร และสถานที่ต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่วังหน้าในปัจจุบัน เป็นของที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่เป็นส่วนใหญ่ โดยการก่อสร้างสถานที่ต่างๆ ภายในพระบรมราชวังนั้น เป็นไปเพื่อ **๑) เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดิน** ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โปรดเกล้าฯ ให้มีสิ่งเฉลิมพระเกียรติยศสำหรับวังหน้าทำนองเดียวกับที่มีในวังหลวง เช่น พระที่นั่งคชกรรมประเวศ ปราสาททองคำแรกที่สร้างในพระราชวังบวรสถานมงคล^{๒๕๑} พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก

^{๒๔๙} พระบรมราชวังแห่งนี้สร้างขึ้นโดยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (วังหน้าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) และได้เป็นที่ประทับของวังหน้าในรัชกาลต่อมา

^{๒๕๐} **อาณาเขตพระบรมราชวัง** ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำเจ้าพระยา **ทิศตะวันออก**จรดคลองคูเขื่อนหน้า (คลองหลอด) ทิศเหนือจรดแนวเขตวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ตัดผ่านกึ่งกลางสนามหลวง รวมทั้งบริเวณแนวถนนพระอาทิตย์ไปตลอดถึงป้อมพระสุเมรุ และวังสัจจะวิทยาราม ตามแนวคลองบางลำพูหรือคลองคูเมือง ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญหลายแห่ง อาทิ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ โรงละครแห่งชาติ สถานนาฏดุริยางคศิลป์ (ณัฐภัทรา จันทวิช , ๒๕๔๕ , น. ๑๓ .)

^{๒๕๑} เนื่องปราสาททองคำนี้เพราะเป็นเครื่องไม้อยู่มาตุหุกข์ชำรุดทรุดโทรม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้หรือเสียด

พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ห้องพระโรง

พระที่นั่งพุทธโศภารักษ์ สถานที่ประกอบพระราชพิธี

และพระที่นั่งเอกอลงกฎ^{๒๕๒} ตำแหน่งแพที่ท่าหน้า โรงช้างต้นและ
ม้านต้น ประตุมหาโศกราช ๒) ก่อสร้างขึ้นให้บริบูรณ์ตามของ
เดิม เช่น ทิมดาบ เชื้อน เพชร โรงช้าง โรงม้า ศาลาลูกขุน ป้อม
ประตู ตำแหน่งข้างใน ๓) ก่อสร้างตามลำพังพระราชหฤทัยของ
พระองค์^{๒๕๓} เช่น พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ พระที่นั่งบวรบริ
วัตติ เป็นต้น สถานที่สำคัญภายในพระบวรราชวัง ได้แก่ ๑)
ที่ประทับ เมื่อแรกที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
มาประทับในพระบวรราชวัง ได้ทรงประทับที่พระที่นั่งวสันต
พิมาน^{๒๕๔} พระที่นั่งแห่งนี้มีลักษณะก่ออิฐถือปูนมี ๒ ชั้น ขนาด
ยาว ๗ ห้อง มีบันไดทางขึ้นลงด้านหน้าและด้านหลัง พระที่นั่ง
เป็นพระวิมาน หลังใต้ในหมู่พระวิมานที่กรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาทโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับ^{๒๕๕} ต่อ
มาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งแก่งเงินเพื่อเป็นที่ประทับแห่ง
ใหม่ แต่เมื่อได้เสด็จไปประทับก็เบื่อญ่ประชวรเสาะและเรื่อย
มา เมื่อเงินเสมาดูแล้วกราบทูลว่าเป็นเพราะพระที่นั่งแก่งเงิน
นั้นสร้างในที่สวงจู้ยไม่ดี จึงโปรดให้หรือพระที่นั่งดังกล่าวไปปลูก
ในพระราชวังใหม่แล้ว ทรงสร้างพระที่นั่งใหม่ชื่อพระที่นั่งอิศเร
ศราชานุสรณ์^{๒๕๖} สำหรับเป็นที่ประทับและได้ประทับอยู่ตลอด
มา พระที่นั่งนี้มีลักษณะเป็นตึกแบบฝรั่ง ๒ ชั้น หน้าจั่วมีตรา

^{๒๕๒} พระที่นั่ง ๒ องค์เป็นพระที่นั่งโถงคู่กัน อยู่บนกำแพงแก้วหน้าห้องพระโรง ตรงมุขข้างใต้องค์ ๑ ข้างเหนือองค์ ๑ มีเกย
สำหรับทรงพระราชยานอยู่ข้างหน้าทั้ง ๒ องค์ แบบอย่างพระที่นั่ง ๒ องค์นี้ก็ทำตามทำนองพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระราชวังหลวง

^{๒๕๓} พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

^{๒๕๔} พระที่นั่งวสันตพิมาน เป็นที่พระบรรทมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระวิมานวังหน้า เดิมใช้กันมานานแทน
ฝาประจันห้อง เหมือนพระที่นั่งครั้งกรุงศรีอยุธยา ต่อเมื่อจัดเป็นที่พระบรรทมพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
อยู่หัว จึงกันฝาเทียมตามยาวตลอดพระที่นั่งวสันตพิมาน แล้วตั้งพระแท่นเขว่นเศวตฉัตรข้างในเหมือนห้องพระบรรทมที่พระที่นั่งจักรพรรดิ
พิมานในพระราชวังหลวง ส่วนพระวิมานหลังกลางและหลังเหนือไม่มีฝาประจันห้องมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวประทับอยู่พระที่นั่งวสันตพิมาน จนสร้างพระราชมนเทียรใหม่ทางในสวน แล้วก็เสด็จไปประทับที่พระราชมนเทียรใหม่ต่อมาจน
ตลอดพระชนมายุ (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ . ตำนานวังหน้า . น.๑๑๒) ในปัจจุบันหมู่พระที่นั่งนี้อยู่ภายในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ เป็นที่จัดแสดงนิทรรศการ

^{๒๕๕} กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดเกล้าฯ ให้สร้างหมู่พระวิมานเป็นที่ประทับชั้น ๓ องค์ให้มีขนาดและลักษณะ
เดียวกัน ประกอบด้วย พระที่นั่งวายุสถานอมเรศ พระที่นั่งพรหมเมศราดา และพระที่นั่งวสันตวิมาน เพื่อเป็นที่ประทับในฤดูหนาว ฤดู
ร้อน และฤดูหนาว ตามลำดับ และทรงสร้างมุขออกไปทั้งด้านหน้าและด้านหลัง โดยมีหลังคาเชื่อมต่อกับพระวิมาน รวมเป็นหมู่พระที่นั่ง
๑๑ องค์ หลังคาชั้นลดประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันด้านหน้าด้านหลังจำหลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก

^{๒๕๖} ปัจจุบันพระที่นั่งแห่งนี้ยังอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นที่จัดแสดงสิ่งของอันเกี่ยวข้องกับพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระแท่นบรรทม พระบวรสาทิศลักษณ์สีน้ำมันพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระที่นั่งเอกถ้องกง

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ในพระบรมราชวัง
สถานที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ลายปูนปั้น
พระราชลัญจกรประจำพระองค์

พระราชลัญจกรประจำพระองค์รูปจุฑามณี มีมุขบันไดทางขึ้นอยู่
ด้านนอกอาคารชั้นบนเป็นที่ประทับของพระองค์ การตกแต่ง
ภายในทุกห้องแต่งอย่างฝรั่ง ประกอบด้วย ห้องทรงพระอักษร
และห้องสมุด ห้องรับแขก ห้องเสวย ห้องอุ่นเครื่อง ห้อง
สรง ห้องบรรทม ห้องแต่งพระองค์^{๒๕๗} ส่วนชั้นล่างเป็นที่อยู่
ของพนักงาน พระองค์ทรงประทับอยู่ที่พระที่นั่งนี้อย่างฝรั่ง มี
คนรับใช้ชายหญิงอยู่อย่างจำกัด พระเจ้าลูกเธอและพระสนมเข้า
เฝ้าเฉพาะเวลาเสวยเท่านั้น นอกจากนี้พระองค์ยังได้ใช้พระที่นั่ง
แห่งนี้เป็นที่พระราชทานเลี้ยงแก่ทูตานุทูตและแขกเมืองนอกอีก
ด้วย ดังปรากฏในบันทึกของเซอร์ จอห์น เบาว์ริง ราชทูตอังกฤษ
ว่า^{๒๕๘} “พวกเราพบว่าตลอดทางจากท่าน้ำถึงพระราชวังปูลาดด้วย
เสื่อ ที่ประทับของพระองค์นั้นสะดวกสบายตกแต่งอย่างมีรสนิยม
เครื่องเรือนและเครื่องประดับพระราชวังต่างๆ จะทำให้คนคิด
ว่าคุณกำลังอยู่ในบ้านของคนอังกฤษ ห้องสมุดของพระองค์ มี
หนังสือภาษาอังกฤษที่เลือกเฟ้นอย่างดี ส่วนในพิพิธภัณฑ์ส่วน
พระองค์ก็มีเครื่องกลไกต่างๆ พร้อมด้วยหุ่นจำลองในสาขาต่างๆ
ของวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นรุ่นที่ได้รับการปรับปรุงล่าสุด มีเครื่อง
วัดแดดและเครื่องวัดมุมชั้นเยี่ยม หุ่นจำลองเรือกลไฟแบบย่อ
ส่วน และอาวุธใหม่ๆ หลากหลายชนิด ” ๒) ห้องพระโรง
ในพระบรมราชวังมีห้องพระโรง (เป็นที่เสด็จออกแขกเมืองและ

^{๒๕๗} พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตามแบบอย่างตึกฝรั่ง (แม่ปล่อง ชิมณี เตาผิง
ไฟก็ยังครบมีอยู่ที่สุดอกไก่หลังคาทั้งสองข้าง) เป็นตึกเก้าห้อง พื้น ๒ ชั้น รูป ๔ เหลี่ยมรี มีบันไดทำเป็นมุขชั้นข้างนอก ตัวพระที่นั่งด้าน
หน้ามีเฉลียงโถง ๗ ห้องข้างในประธาน ตอนกลาง ๓ ช่องกันเป็นห้องเสวย ห้องต่อมาข้างใต้ ๒ ช่องเป็นห้องพระบรรทม มีฝาเพ็ญ
กระจกกันขวางอีกชั้น ๑ ต่อมาถึงที่สุดด้านใต้เป็นห้องเล็กชั่วช่อง ๑ยาวตลอดในประธาน เป็นห้องแต่งพระองค์ แต่เล็กกว่า พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงไว้ในห้องพระบรรทมร่อนนั้ก ให้ตั้งพระแท่นเล็กบรรทมที่ห้องแต่งพระองค์นี้ ที่มุมตะวันตกเฉียงใต้กัน
เป็นห้องสรง ด้านหลังเป็นเฉลียงเทียบกันเป็นห้องเก็บของ มีบันไดเล็กสำหรับพนักงานขึ้นลง และมีห้องอุ่นเครื่องอยู่ข้างหลังห้องเสวย ใน
ประธานอีก ๒ ช่องต่อห้องเสวยไปทางเหนือเป็นห้องรับแขก ต่อห้องรับแขกไปถึงห้องยาวข้างด้านสกัดเป็นห้องทรงพระอักษร และห้อง
พระสมุด อยู่สุดพระที่นั่งข้างด้านเหนือชั้นล่างเป็นแต่ที่พนักงานอาศัยหาได้ใช้การอื่นไม่ ลักษณะที่ตกแต่งพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์เป็น
แบบฝรั่งทั้งสิ้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ , ตำนานวังหน้า , น. ๑๒๒)

^{๒๕๘} ชาวนิวทรี เกษตรศิริ และคณะ . ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม โดยเซอร์จอห์น เบาว์ริง (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , 2547) เล่มที่ ๒ : ๒๖๖.

พระแท่นเศวตฉัตรพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวซึ่งมีตราพระราชลัญจกรของ
พระองค์ท่าน

พระบวรฉายาทิสลักษณ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในพระที่นั่งอิศราขานุสรณ์

บำเพ็ญพระราชกุศล) ชื่อว่า**พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย**^{๒๕๙} การสร้าง
ใช้แบบอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในพระบรมมหาราชวัง^{๒๖๐}
ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอภัยาคัยที่ไม่
โปรดแสดงยศศักดิ์โดยปกติแล้วจะเสด็จออกให้ข้าราชการเฝ้าที่
โรงรถ ต่อเมื่อมีการพิธีจึงจะเสด็จประทับบนพระแท่นเศวตฉัตร
ในออกว่าราชการที่ท้องพระโรง ๓) **สถานที่หัดทหารวังหน้า**
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งทหารวังหน้าขึ้น
ทั้งทหารบกและทหารเรือ ต่อเรือรบทรงกลไฟ สิ่งสมป็นใหญ่
น้อยและเครื่องศาสตราวุธยุทธภัณฑ์สำหรับการทหารมากมาย
ดังนั้นพระองค์จึงทรงสร้างสถานที่สำหรับกิจการทหารเพิ่มเติม
ขึ้นในพระบวรราชวังเป็นจำนวนมาก ได้แก่ **โรงปืนใหญ่ โรง**
ทหาร คลังสรรพยุทธ ดึกดิน โรงทหารเรือที่นับเป็นที่ทำการ
ทหารเรือสมัยใหม่แห่งแรกของไทย และพลับพลาสูง สำหรับทอด
พระเนตรฝึกซ้อมทหารบนกำแพงพระบวรราชวังด้านตะวันออก
และได้ทรงใช้สนามขนาดใหญ่ในเขตพระราชฐานชั้นกลางและ
ชั้นนอกในการฝึกหัดทหารวังหน้า ตลอดจนช้าง ม้าด้วย^{๒๖๑} ๔)
สถานที่สำหรับการพระราชพิธี ในพระบวรราชวังมีที่สำหรับ
ประกอบพระราชพิธี ชื่อ **พระที่นั่งพุทไธสวรรย์**^{๒๖๒} มีลักษณะ
เป็นอาคารตึกก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว ยกพื้นสูง ส่วนพื้นประตู
หน้าต่าง เพดาน และโครงหลังคาประกอบด้วยไม้ ตกแต่ง
อย่างงดงาม เชิงผนังด้านนอกทำเป็นฐานปัทม์ ผนังภายในเป็น
ภาพจิตรกรรมภาพเทพชุมนุม และพระพุทธรูปประวัติจากพระปฐม
โพธิ์กถา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศิหิงค์ที่ได้รับพระราชทานจากพระบาท

^{๒๕๙} สร้างโดยกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพวังหน้าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวปัจจุบันพระที่นั่งแห่งนี้
นี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นที่จัดแสดงนิทรรศการ

^{๒๖๐} พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย มีลักษณะก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว หลังคาชั้นลดประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันไม้จำหลัก
ลายลงรักปิดทองประดับกระจก เป็นลายเทพพนมอยู่บนช่อกนก

^{๒๖๑} พระราชวังบวรราชวังไม่สามารถนำทหาร ช้าง ม้า มาฝึกนอกเขตพระราชวังได้เหมือนของพระบรมมหาราชวัง ดังนั้น
การฝึกหัดทหารต่างๆ จึงต้องฝึกหัดภายในเขตกำแพงและแนวป้อมปราการของพระราชวัง

^{๒๖๒} สร้างโดยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

พระแท่นบรรทมของพระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระที่นั่ง
อิศเรศราชานุสรณ์

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ณ
โรงละครแห่งชาติ

สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นสถานที่บำเพ็ญพระราชพิธี^{๒๖๓} **๕) วัดในพระบรมราชวัง** ในพระบรมราชวังมีวัดแห่งหนึ่งชื่อว่า **วัดบวรสถานสุทธาวาส** หรือ **วัดพระแก้ววังหน้า**^{๒๖๔} ภายในพระอุโบสถมีพระพุทธรูปปางประทานอภัยยกพระหัตถ์ ๒ ข้าง ประทับภายในซุ้มเรือนแก้ว^{๒๖๕} พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริที่จะอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ไปประดิษฐานเป็นพระประธานที่พระอุโบสถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ กำกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ และทรงให้ช่างเขียนภาพตำนานพุทธลีลิตบนฝาผนังพระอุโบสถทั้งสิ้น^{๒๖๖} สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระปิ่นเกล้าฯ ในพระบรมราชวังในปัจจุบัน ได้แก่ พระที่นั่งที่ทรงสร้าง อาทิ พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ซึ่งทรงสร้างเพื่อเป็นที่ประทับ ตลอดจนมีการจัดนิทรรศการแสดงสิ่งของของพระองค์ท่าน อาทิ พระแท่นราชบัลลังก์ ในเรื่องนี้คุณเด่นดาว ศิลปานนท์ ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ กรมศิลปากรมีโครงการอนุรักษ์และพัฒนา พระราชวังบวรสถานมงคล อยู่ระหว่างการนำเสนอแผนงานผ่านคณะรัฐมนตรี โดยแผนจะประกอบด้วย การปรับปรุงพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ โดยชั้นล่างจะจัดนิทรรศการแสดงพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และราชสกุล สำหรับชั้นบนซึ่งเป็นที่ประทับ ประกอบด้วย ห้องทรงพระอักษร ห้องพระบรรทม ห้องรับแขก ห้องเสวย ห้องแต่งพระองค์ ฯลฯ จะจัดแสดงนิทรรศการสิ่งของและบรรยากาศให้ใกล้เคียงกับสมัยที่พระองค์ท่านทรง

^{๒๖๓} ปัจจุบันพระที่นั่งนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้และเปิดให้ประชาชนเข้าไปสักการะได้

^{๒๖๔} สร้างโดยกรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสวย มีลักษณะเป็นแบบจตุรมุข หลังคามุงกระเบื้องเคลือบเป็นชั้นลด ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ซึ่งเป็นรูปขนาด ๓ เศียร เรียกว่า นาคเมือน หน้าบันเป็นไม้จำหลักลายประดับกระจกลี พื้นขาวเป็นลายช่อดอกไม้ ระหว่างชั้นลดตรงคอสองซึ่งเป็นช่องว่างมีลายปูนปั้นทาสีเป็นลายบัวร้อยประดับดอกไม้ กรอบประตูหน้าต่างทำเป็นลายปูนปั้นทาสีประดับเครื่องถ้วย ส่งช่อเป็นลายดอกไม้แบบลายฝรั่ง บานประตูไม้ปิดทองประดับกระจกลายแก้วชิงดวง มีมณฑปยอดปราสาทตั้งอยู่ตรงมุขทั้ง ๔

^{๒๖๕} กรมศิลปากร, “ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพิพิธภัณฑสถานไทย , ใน พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว , โดย ถนอม นพวรรณ (กรุงเทพมหานคร : จันวณิชย์ , ๒๕๓๘) , น. ๖๓ .

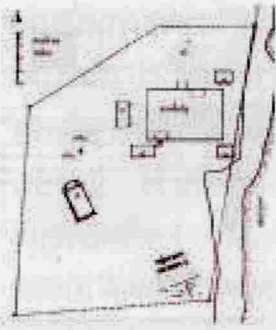
^{๒๖๖} ปัจจุบันวัดนี้อยู่ในบริเวณวิทยาลัยนาฏศิลป์

ประทับอยู่ นอกจากนี้บริเวณในพื้นที่บริเวณพระบรมราชวังได้มีการสร้างสิ่งที่เป็นอนุสรณ์ เพื่อเป็นการเทอดพระเกียรติพระองค์ท่าน กล่าวคือ บริเวณโรงละครแห่งชาติได้ได้สร้าง พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยได้มีพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ในปี พ.ศ.๒๕๑๓^{๒๖๗} รวมถึงมีการสร้างสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีพิธีเปิดในปี พ.ศ.๒๕๑๖^{๒๖๘}

^{๒๖๗} ความเป็นมาในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ สืบเนื่องจากการก่อสร้างโรงละครแห่งชาติของกรมศิลปากรในขณะนั้นจอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับมอบหมายให้เป็นประธานกรรมการจัดสร้าง ซึ่งเพียงเริ่มงานก็ได้ล้มเจ็บลง หลวงสุวิธานแพทย์ได้รับเชิญให้ไปตรวจดูสถานที่ พบว่าสถานที่ก่อสร้างโรงละครแห่งชาติเดิมเป็นพระบรมราชวังของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๔ และการก่อสร้างไม่ได้ขออนุญาตจากท่านเจ้าที่ก่อนเลยมีเหตุบันดาลให้เป็นไป เมื่อเป็นดังนั้นจึงได้ทำพิธีบวงสรวงขอมาลาโทษแด่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วจะสร้างพระบรมรูปถวายเมื่อโรงละครเสร็จแล้ว นับแต่เวลานั้นจอมพลถนอมฯ ก็หายจากโรคภัยไข้เจ็บและการสร้างโรงละครแห่งชาติก็สำเร็จเรียบร้อย

กาลต่อมาทางราชการได้มอบให้กรมศิลปากรจัดการหล่อพระรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอาจารย์สนั่น ศิลากรเป็นผู้ออกแบบและปั้น แล้วอัญเชิญขึ้นประดิษฐานเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ ณ บริเวณโรงละครแห่งชาติ ได้ทำพิธีสักการสังเวทพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับพิธีเปิดโรงละครแห่งชาติเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๘ ต่อมากรมศิลปากรเห็นว่าสถานที่เดิมไม่เหมาะสม จึงได้สร้างฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ใหม่และเชิญพระบรมราชานุสาวรีย์ไปประดิษฐาน ณ ที่ใหม่ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตั้งจนถึงปัจจุบันนี้ และได้กราบทูลอาราธนาสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) เสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๑๘ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณสยามมกุฎราชกุมารทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้องคมนตรี (หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล) เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ บริเวณโรงละครแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๑๙

^{๒๖๘} รัฐบาลได้จัดสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่บริเวณท่าช้างวังหน้า และเห็นควรตั้งชื่อสะพานตามพระนามาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากอาณาบริเวณที่ตั้งสะพานนี้เคยเป็นที่ตั้งพระบรมราชวังของพระองค์ คณะรัฐมนตรีจึงทำเรื่องกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต และก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชื่อสะพานนี้ว่า “สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า” รัฐบาลได้ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๑๖

ศาลพระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒.๓ พระราชวังสีทา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระราชวังสีทาที่บริเวณริมแม่น้ำป่าสักตะวันตก จังหวัดสระบุรี ในปี พ.ศ.๒๔๐๒ เพื่อเป็นพระราชวังสำรองหากเกิดสงครามกับชาติตะวันตก พระองค์โปรดแปรพระราชฐานไปประทับที่พระราชวังแห่งนี้เป็นประจำทุกปี เพื่อทรงตบแต่งเขตคอกไว้เป็นป้อมปราการ^{๒๖๙} เพื่อฝึกกำลังพลและช้างม้า เพื่อพักผ่อนและรักษาอาการประชวร พระราชวังมีสถาปัตยกรรมแบบลาวเป็นหลัก ส่วนใหญ่เป็นอาคารเครื่องไม้ ประกอบด้วย อาคารทิมดาบหรือศาลาท่าน้ำ พระตำหนัก พระอารามน้อย เป็นต้น^{๒๗๐} โดยพระอารามน้อยที่ทรงสร้างขึ้นใกล้เขตพระราชวังสีทา^{๒๗๑} มีหลวงพ่อทองสุก พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่มีทองคำผสมอยู่มากองค์พระสูงปลั่ง ประจำพระอาราม^{๒๗๒} เรื่องนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระนิพนธ์ว่า^{๒๗๓} พระพุทธรูปองค์นี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการให้อัญเชิญมาจากเวียงจันทน์ ประดิษฐานไว้ที่วัดข้างพระราชฐาน ตำบลบ้านวังสีทา ครั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ทั้งวัดทั้งพระราชฐานร้าง พวกชาวบ้านจึงอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้มาประดิษฐาน ไว้ที่วัดสองคอนใต้^{๒๗๔}

^{๒๖๙} พื้นที่บริเวณพระราชวังสีทา มีแนวเขาล้อมคล้ายป้อมปราการธรรมชาติชื่อเขาคอก

^{๒๗๐} จากการขุดค้นทางโบราณคดีโดยนักโบราณคดี กรมศิลปากร พบโบราณวัตถุ เช่น ทั้งภาชนะดินเผา เหยือกษาปณ์ ที่ผลิตในสมัยรัชกาลที่ ๔ -๕ ชั้นส่วนของพระพุทธรูป ฮาฐ เช่น ลูกกระสุนโลหะ มีตบ เป็นต้น ได้พบตำแหน่งที่ตั้งชัดเจน ด้วยมีใบสีมาติดจำหลัก ปักประจำ ๘ ทิศเป็นสำคัญอยู่ จึงทำให้รู้ถึงการมีอยู่จริงของพระอุโบสถประจำพระราชวังสีทา (สุนสา มั่นคงและคณะ. โบราณสถานวังสีทา . ๒๖๙-๗๔) และจากการขุดแต่งของกรมศิลปากรในปลายปี พ.ศ.๒๕๔๖ ถึงต้นปี ๒๕๔๗ ได้พบตำแหน่งที่ตั้งชัดเจน ด้วยมีใบสีมาติดจำหลัก ปักประจำ ๘ ทิศเป็นสำคัญอยู่ จึงทำให้รู้ถึงการมีอยู่จริงของพระอุโบสถประจำพระราชวังสีทา

^{๒๗๑} มูลเหตุการณสร้างวัดในบริเวณพระราชวังสีทานั้น ปรากฏในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไปยังกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ว่า “ วัดที่ไปสร้างที่สีทานั้น ฉันทได้ยื่นท่าน (หมายถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) เล่าให้ฉันทฟังครั้งหนึ่งว่า ลาวบ้านนั้นเขาขุดพระศิลาไว้พระองค์หนึ่ง ท่านจึงทรงพระราชดำริสร้างถวายพระศิลาพระองค์นั้น ”

^{๒๗๒} หลวงพ่อทองสุก เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่มีทองคำผสมอยู่มากองค์พระสูงปลั่ง มีความศักดิ์สิทธิ์ชาวบ้านนับถือมาก ชาวบ้านย่านใกล้เคียงกับวังสีทา ประจักษ์ชัดถึงความศักดิ์สิทธิ์ของ หลวงพ่อทองสุกพระประธานในพระอารามน้อยบ้านสีทากันแล้ว จึงได้กำเนิดประเพณีการอัญเชิญพระพุทธรูปองค์สำคัญนี้ ออกแห่ทำพิธีขอฝนกันมาแล้ว ในเดือน ๖ อันเป็นฤดูเริ่มไถหว่านดำนาประจำปี จนถึงทุกวันนี้

^{๒๗๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า องค์ที่ ๑๐ แห่ง กรุงรัตนโกสินทร์) กล่าวไว้ใน “รายงานระยะทางสมเด็จพระมหาสมณะเสด็จตรวจการณ์คณะสงฆ์ในมณฑลกรุงเก่า พ.ศ.๒๔๕๗ตอนที่ ๓ เลดีจเมืองสระบุรี”

^{๒๗๔} จนถึงรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าพระสังวรประสาสน์ (หม่อมเจ้าพระชัชวาล) เลดีจขึ้นเมืองนี้ เชิญเอาฯ ลงไปเสียด้วย พวกชาวบ้านมีความเสียดายมาก ถึงกับร้องไห้ก็มี เมื่อหม่อมเจ้าพระสังวรประสาสน์ถึงชีพิตักษัยแล้ว สมเด็จพระมหาสมณะได้ทรงรับปลงบริขาร จึงโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้กลับขึ้นมาไว้ที่ วัดสองคอนใต้ ตามเดิม

เมื่อพระราชวังร้างลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หรือพระตำหนักลงมาสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และบางส่วนได้ปรักหักพังไป ปัจจุบันมีร่องรอยให้เห็นอยู่เล็กน้อย ซึ่งกรมศิลปากรทำการขุดพบเพียงรอยฐานอิฐเศษปูน รอยฐานพระตำหนัก และร่องรอยอุโบสถภายในวัง ปัจจุบันกรมศิลปากรได้เข้าไปบูรณะสถานที่อันเคยเป็นที่ตั้งของพระราชวังสีทา จังหวัดสระบุรี และสร้างศาลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นภายในพระราชวังสีทาด้วยรวมถึงได้ขึ้นทะเบียนพระราชวังสีทาเป็นโบราณสถานที่สำคัญ

พื้นที่บริเวณที่เป็นพระราชวังเดิม
ปัจจุบันเป็นหอศิลป์

๒.๔ พระบวรราชวังใหม่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระบวรราชวังใหม่ที่ริมคลองคูเมืองเดิมทางฝั่งเหนือพระบวรราชวัง^{๒๗๕} เพื่อเป็นที่ประทับสำราญพระราชอิริยาบถ ได้โปรดให้หรือพระที่นั่งแก่งที่ทรงสร้างในพระบวรราชวังไปปลูกในพระราชวังใหม่ แต่การยังไม่ทันจะสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้แบ่งพื้นที่พระบวรราชวังใหม่นั้น เป็นที่วังของพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๔ พระองค์ด้วยกัน ได้แก่ พระองค์เจ้าภาณุมาศ พระองค์เจ้าเบญจางค์ พระองค์เจ้ายุคนธร และ พระองค์เจ้ากระจ่าง โดยพระองค์เจ้าภาณุมาศกับพระองค์เจ้าเบญจางค์ได้ประทับอยู่ที่พระที่นั่งแก่งองค์ละครึ่ง^{๒๗๖} ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สร้างโรงกษาปณ์สิทธิการเพื่อเป็นโรงงานผลิตเหรียญกษาปณ์แห่งใหม่ จึงพระราชทานเงินค่ารื้อถอนเพื่อสร้างที่ประทับใหม่ให้เจ้านายทุกพระองค์^{๒๗๗}

^{๒๗๕} ที่ตั้งพระบวรราชวังใหม่ในปัจจุบัน เป็นหอศิลป์แห่งชาติ กรมศิลปากร

^{๒๗๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ตำนานวังเก่า,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕. (กรุงเทพฯ: กอววรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), น.๓๘๐.

^{๒๗๗} ในการสร้างโรงกษาปณ์สิทธิการนั้น ได้กำหนดให้พื้นที่ของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล บริเวณริมคลองคูเมืองเดิมจรดฝั่งตะวันตกของวัดชนะสงครามเป็นที่ตั้งโรงงานผลิตเหรียญแห่งใหม่ ด้วยเหตุนี้จำเป็นต้องรื้อถอนตำหนักของเจ้านายหลายพระองค์ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ อาทิ ตำหนักของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสนั่น พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสวัสดิวัด สวัสดิ์ พระองค์เจ้าวิไลยวริลาส พระองค์เจ้าไชยรัตน์ และพระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุมาศ เป็นต้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเงินค่ารื้อถอนเพื่อสร้างที่ประทับใหม่ให้ทุกพระองค์ โดยโรงงานกษาปณ์สิทธิการเปิดดำเนินการในปี พ.ศ.๒๔๔๕ ต่อมาปี พ.ศ.๒๔๕๑ เครื่องจักรเสื่อมสภาพและสถานที่คับแคบ กรมธนารักษ์จึงสั่งยุติการดำเนินงานแล้วย้ายไปสร้างที่ทำการแห่งใหม่ ณ ถนนประดิพัทธ์ โรงงานกษาปณ์สิทธิการจึงร้างมานับแต่นั้น และปัจจุบันกรมศิลปากรได้ปรับปรุงพื้นที่เป็นหอศิลป์แห่งชาติ (๓๐ ปีพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ น.๕-๗)

สำหรับพระที่นั่งเเก้งของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงเห็นว่าสร้างโดยฝีมือช่างอย่างประณีตจึงโปรดฯ ให้หรือไปปลุกไว้ในพระราชวังดุสิต เป็นที่พักของพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาเสด็จไปเฝ้า หรือแปรสถานไปประทับเป็นครั้งเป็นคราว^{๒๓๙}

๓. สถานที่และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจด้านการทหารของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาด้านการทหารของประเทศให้มีความทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศ ดังนั้น หน่วยงานด้านการทหารหลายแห่ง จึงได้สร้างสิ่งที่เป็นอนุสรณ์เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติพระองค์ท่าน ดังนี้

๓.๑ กองทัพอากาศ ได้ดำเนินการเพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติพระองค์ท่านหลายประการ อาทิ

๑) โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า กองทัพอากาศได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนชื่อโรงพยาบาลทหารเรือบุคคลโล เป็น “โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า” ตั้งแต่วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ เพื่อเทิดทูนพระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงส่งเสริมกิจการทหารเรือให้เจริญก้าวหน้าทันสมัย กอปรกับทรงสนพระราชหฤทัยและให้การสนับสนุนในกิจการแพทย์แผนปัจจุบันเป็นอย่างมาก และต่อมาได้สร้างอนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวภายในโรงพยาบาล โดยมีพิธีเปิดในปี พ.ศ.๒๕๐๙^{๒๓๙}

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า

^{๒๓๙} พระที่นั่งเเก้งปัจจุบันรื้อแล้ว

^{๒๓๙} ความเป็นมาในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ สืบเนื่องจากกรมการแพทย์ทหารเรือมีความเห็นร่วมกับคณะผู้เคารพเทิดทูนในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้าควรจะมีพระบรมราชานุสาวรีย์ประดิษฐานอยู่ประจำโรงพยาบาลให้สมกับที่ได้รับพระราชทานพระบรมนามาภิไธยเป็นนามของโรงพยาบาล คณะผู้เคารพเทิดทูนในพระองค์ท่านจึงได้รวบรวมเงินมอบให้กรมแพทย์ทหารเรือจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ขึ้น โดยให้กรมศิลปากรเป็นผู้หล่อพระบรมรูป นาย รัฐมนตรี (จอมพลถนอมฯ) เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๗ กองทัพอากาศได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประธานองคมนตรี(พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) เสด็จแทนพระองค์ทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๐๙

๒) เรือหลวงปิ่นเกล้า ในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ กองทัพเรือได้กราบบังคมทูลขอพระบรมชานุญาตตั้งชื่อเรือที่ได้รับมอบจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาว่า **เรือหลวงปิ่นเกล้า (H.T.M.S.PINKLAO)**^{๒๕๐} เนื่องจากเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยทรงเป็นแม่ทัพเรือไปทำศึกกับญวนที่เมืองบันทายมาศโดยทรงใช้เรือพุทธอำนาจเป็นเรือรบแบบสมัยใหม่เป็นเรือพระที่นั่ง นับเป็นเรือธงลำแรกของกองทัพเรือเดินทะเลไทย และทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารเรือพระองค์แรกของการทหารเรือไทยสมัยใหม่ และทรงพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์แก่ความเจริญก้าวหน้าแบบอารยประเทศของทัพเรือเป็นอันมาก

เรือหลวงปิ่นเกล้าฯ

๓.๒ กองทัพบก ได้ดำเนินการเพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติพระองค์ท่านหลาย ประการ อาทิ

๑) **โรงเรียนช่างฝีมือทหาร** ได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นภายในโรงเรียนช่างฝีมือทหาร ด้วยว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ยิ่งในด้านการช่างให้แก่กองทัพไทยและประเทศไทยเป็นอนุเคราะห์ โดยเฉพาะพระองค์ทรงเชี่ยวชาญในสาขาวิชาช่างสมัยใหม่อย่างยิ่งจนอาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงเป็นพระบิดาแห่งการช่างสมัยใหม่ ได้ทรงวางรากฐานวิชาการช่างสมัยใหม่ให้แก่กองทัพไทย โดยมีพิธีเปิดในปีพ.ศ.๒๕๒๓ และต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๔๓^{๒๕๑} ได้สร้างศาลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงเรียนช่างฝีมือทหาร

จัดแสดงพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๒๕๐} เรือหลวงปิ่นเกล้า เป็นเรือคัมภีร์พิฆาตขนาด ๑,๗๐๐ ตัน มีอาวุธปืนใหญ่ขนาด ๗๖ มม. ๓ กระบอก ออกปืนต่อสู้อากาศยาน ๖ กระบอก รางปล่อยระเบิดน้ำลึก ๘ แท่น แท่นยิงเฮดจ็อก (อาวุธปราบเรือดำน้ำลักษณะคล้ายลูก ระเบิด) ๑ แท่น มีอุปกรณ์ทันสมัย เช่น เรดาร์และเครื่องกลั่นน้ำทะเลเป็นน้ำจืด ขึ้นระวางประจำการในปี พ.ศ.๒๕๐๒-๒๕๓๔ เคยเป็นเรือฝึกภาคทะเลต่างประเทศ และปัจจุบันเป็นหมู่เรือรักษาการณ์วังไกลกังวล (เรือจอดลอยลำอยู่กลางทะเลหน้าวังไกลกังวลถวายเป็นการอารักขาทงทะเลรับใช้เบื้องพระยุคลบาท)

^{๒๕๑} ความเป็นมาในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ สืบเนื่องจากโรงเรียนช่างฝีมือทหารสังกัด กองบัญชาการทหารสูงสุด

จัดแสดงพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒) ค่ายพระปิ่นเกล้า จังหวัดเชียงใหม่ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๗ ได้รับพระราชทานนามค่ายทหารว่า “ค่ายพระปิ่นเกล้า” เมื่อวันที่ ๒๖ มิ.ย.๒๕๕๒ ในการนี้กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๗ ค่ายพระปิ่นเกล้า ต่อมาหน่วยงานได้ดำเนินการ ก่อสร้าง “อาคารพระปิ่นเกล้า” ขึ้น ซึ่ง พท.ประณต ศิริพันธ์ ผู้อำนวยการค่ายพระปิ่นเกล้าได้กรุณาให้สัมภาษณ์ในเรื่องนี้ว่า “ อาคารพระปิ่นเกล้าจัดสร้างขึ้น เพื่อเป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณและน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

องค์พระบิดาของทหารปืนใหญ่ โดยภายในอาคารจะจัดแสดงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและเกียรติประวัติที่สำคัญของหน่วยในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ ไว้สำหรับให้กำลังพลและบุคคลภายนอกเข้ามาเยี่ยมชม เคารพ สักการะ เพื่อเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลโดยทั่วไปได้ศึกษาเรียนรู้ ”

๓. กรมเสมียนตรา กระทรวงกลาโหม สืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมฉายาที่สลักษณะของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ประดิษฐานไว้ ณ ศาลาการกระทรวงกลาโหม ปัจจุบันได้จัดห้องพระปิ่นเกล้าฯ ประดิษฐานพระบรมฉายาที่สลักษณะของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และ ภาพพระราชกรณียกิจของพระองค์ ประดิษฐานอยู่บนชั้น ๒ ณ บริเวณสำนักงานผู้บังคับบัญชากรมเสมียนตรา เพื่อเป็นที่เคารพสักการบูชาทั้งยังเป็นทีประกอบพิธีการสำคัญต่างๆ ของข้าราชการระดับสูง รวมถึงข้าราชการเพื่อเป็นสิริมงคล

ที่ตั้งชั้นเมื่อปี ๒๕๐๓ เพื่อให้การฝึกศึกษาแก่นักเรียนในด้านวิชาช่างสาขาต่าง ๆ ได้พิจารณาให้จัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ประจำโรงเรียน ด้วยเหตุผลว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ยิ่งในด้านการช่างให้แก่กองทัพไทยและประเทศไทยเป็นอเนกประการ โดยเฉพาะพระองค์ทรงเชี่ยวชาญในสาขาวิชาช่างสมัยใหม่อย่างยิ่งจนอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระบิดาแห่งการช่างสมัยใหม่ ได้ทรงวางรากฐานวิชาการช่างสมัยใหม่ให้แก่กองทัพไทย โรงเรียนช่างฝีมือทหารจึงตกลงใจจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตามแบบเดิมของกรมศิลปากรในลักษณะประทับยืน ขนาดเท่าพระองค์จริงฉลองพระองค์ชุดจอมพลเรือ เจ้ากรมการศึกษาวิจัยได้เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์พระบรมราชานุสาวรีย์ ณ บริเวณโรงเรียนช่างฝีมือทหารเมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๑ ต่อมาทางโรงเรียนได้ประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๒๓ มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม (พลเอกเปรม ติณสูลานนท์) เป็นเจ้าภาพ

รายชื่อผู้วางพวงมาลาถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ณ โรงละครแห่งชาติ ในวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๕๗

ภาครัฐ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	กระทรวงวัฒนธรรม
กรมศิลปากร	กรมการศาสนา
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์	วิทยาลัยนาฏศิลป์
กลุ่มนาฏศิลป์	สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
กองบัญชาการกองทัพไทย	กองทัพบก
กองทัพเรือ	กองทัพอากาศ
กองเรือยุทธการ	กรมสวัสดิการทหารเรือ
กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์	สมาคมแม่บ้านทหารบก
สมาคมภริยาทหารเรือ	สมาคมแม่บ้านทหารอากาศ
เนติบัณฑิตยสภา	อบต.สองคอน อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี

ชมรม/สมาคม

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 มูลนิธิสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พลตำรวจเอก/พลเอกประมาณ อติเรกสาร ชมรมพัฒนาครูเพื่อส่งเสริมการศึกษาและวัฒนธรรม

ราชสกุล

ราชสกุลหัตถินทร	ราชสกุลพรหมเมศ
ราชสกุลจรัญโรจน์	ราชสกุลนวัติน
ราชสกุลวรวิฑู	ราชสกุลกาญจนะวิชัย
ราชสกุลนันทวัน	ราชสกุลสุทัศน์
ราชสกุลรัชนี	ราชสกุลสายสนั่น
มล.วันชัย นวรัตน์ และครอบครัว	พันโทณัฐเจษฎ์-ชนกสุตา สุบรรณรักษ์ (สายสนั่น)
ประจิต-ม.ล.อุไรรัตน์ ธนศักดิ์ (สายสนั่น) ดร.จิตกมล ธนศักดิ์	

ข้าราชการบริพาร

ศ.นพ.สมัค พุกกะณะเสน และครอบครัว
 ทำนุ-ลาวัณย์ หวังหลี่
 วิไล หวังหลี่
 ม.ร.ว.วิมลลา พิสุทธิพร และครอบครัว
 เทพเนรมิตสถาน
 ข้าราชการบริพารบ้านเศรษฐศิริ
 บริษัท อาคารต้นสัก จำกัด
 บริษัท จุฑานาวี จำกัด (มหาชน)
 ร.ต.รัตนชัย และครอบครัว
 ครอบครัวสันธนาภรณ์

ข้าราชการบริพารบ้านซอยทองหล่อ
 วีระ-อรนุช โอสถานนท์
 ครอบครัว พล.ร.ต.หลวงสุวิชานแพทย์ รน.
 อัจฉรา ธาวนะพงษ์
 ครอบครัวกองบุญมา
 บ้านเสนานิคม 1
 วิวัฒน์-กัลยา อิทธิรัตนโกมล
 ปิ่นเกล้าทันตแพทย์
 พ.ท.สัมพันธ์ บุคยพงษ์ชัย - ประยูรศักดิ์ ฉิมช้าง

ภาพพิธีวางพวงมาลาถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงละครแห่งชาติ
 ในวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๕๗

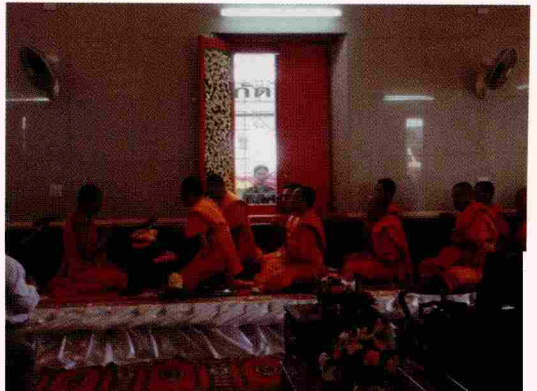
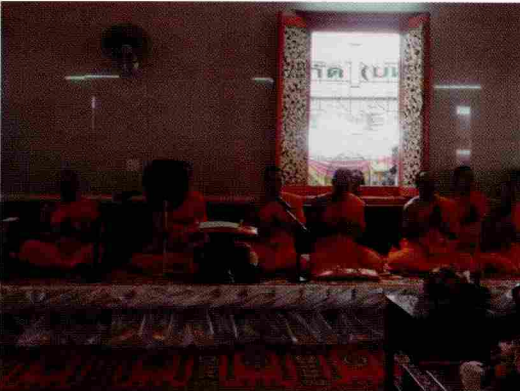

ภาพงานกฐินของชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
โดยมีคุณอรนุช โอสถานนท์ เป็นประธาน
ณ วัดม่วงแค บางรัก เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๕๗

ภาพกิจกรรมของชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.๒๕๕๗

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมอบพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้กับค่ายทหารปืนใหญ่พระปิ่นเกล้า เมื่อวันที่ ๗ มค. ๒๕๕๗ ณ โรงละครแห่งชาติ

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวลี้กการะพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับมอบห้องพักรู้ป่วยรวม ๔ แห่งให้โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า เมื่อวันที่วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๗

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวร่วมเป็นเจ้าภาพเทศน์มหาชาติ เพื่อสมทุนสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมสมเด็จพระปิ่นเกล้า วัดหงส์รัตนาราม

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวร่วมกับชาวสมาคมไฟทำติ มอบทุนการศึกษาให้กับลูกของทหารที่จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และถวายทุนการศึกษาพระนิสิตของวิทยาลัยสงฆ์จังหวัดปัตตานี

บรรณานุกรม

หนังสือ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
ชุมนุมพระราชธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร : สำนัก
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร , ๒๕๔๘.

_____ . รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานเฉลิมฉลองพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , ๒๕๔๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ .พิมพ์ครั้งที่ ๓๔ .กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา . ๒๕๕๐.
_____ . เจ้านายพระชั้นชายในพระราชวงศ์จักรี.

(กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ , ๒๕๓๐)

_____ . ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ ๑-๒ . กรุงเทพมหานคร:
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร , ๒๕๕๒ .

ถนอม นพวรรณ . พระบวรราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันทวนิชย์ , ๒๕๓๔และ ๒๕๔๐.

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
กรมศิลปากร , ๒๕๓๘.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาล
ที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร : ศิลปากร , ๒๕๔๘ .

นริศรานูวัตติวงศ์ , สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา ฯ และ ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระ
ฯ . สาส์นสมเด็จพระ

เล่มที่ ๖ และเล่มที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานู
วัตติวงศ์

มูลนิธิสมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และองค์การค้าของคุรุสภา . ๒๕๓๘.
นลินี ต้นธูวณิตย์ . หลักการวิจัยทางสังคม . กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๔๘.

บุษบา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา . พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ รัชกาลที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี

บดินทรไพศาลโสภณ , พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง . ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง

บดินทรไพศาลโสภณ . นนทบุรี : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ , ๒๕๕๒.

พิทยาลงกรณ์ , พระราชวงศ์เธอกรมหมื่น . สามกรุง . กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา , ๒๕๐๕ .

แพทย์ทหารเรือ,กรม . เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร :กรมแพทย์

ทหารเรือ , ๒๕๔๗ .

เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สำนัก. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย . กรุงเทพมหานคร : ศิริมิตรการพิมพ์ , ๒๕๒๓ .

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ .จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุง

รัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ และ ๒. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ

เหตุพระราชพิธีสมมตอมรพันธุ์พระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช .

๒๕๔๕

สมบัติ พลายน้อย . พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ฐานบุ๊คส์ . ๒๕๕๔

_____ . พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า . พิมพ์ครั้งที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มติชน , ๒๕๔๕.

สเทือน ศุภโสภณ . พระปิ่นเกล้าเจ้ากรุงสยาม .กรุงเทพมหานคร : บ.วัชรินทร์การพิมพ์ จก. ,๒๕๔๔.

สุนิสา มั่นคง . โบราณสถานวังสีทา . กรุงเทพมหานคร , ๒๕๔๗

สำนักพระราชวัง . พระบรมมหาราชวัง . กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์ , ๒๕๔๗

อนุรักษ์โบราณสถานในพระราชวังเดิม, มูลนิธิ. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทรา
เมศมทิศเรศ

รังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร.

_____ . พระราชวังเดิม (พระราชวังกรุงธนบุรี) . กรุงเทพมหานคร : อักษร

สัมพันธ์ , ๒๕๔๓.

อรุณ สันธนาภรณ์ . พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม
๒๕๔๙.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันวานิชย์ . ๒๕๔๙.

อำพัน ตันทวรรณะ , พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์
พระปิ่นเกล้า

เจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันวานิชย์ , ๒๕๑๑

_____ . พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗
มกราคม ๒๕๒๙ .

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันวานิชย์ , ๒๕๒๙ .

_____ . พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเร
ศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้า

เจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร : จันวานิชย์ , ๒๕๑๒.

_____ . พระราชนิพนธ์ตำราป็นใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปวงเรนท
ราเมศ มหิศเรศ

รังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พานิชคุภผล , ๒๕๐๕ .

อภิลักษณ์ เกษมผลกุล . ประวัติวัดศรีสุदारามและพระราชประวัติสมเด็จพระศรีสุตา
รักษ์ : เรื่อง

เล่าจากเอกสารประวัติศาสตร์ . กรุงเทพมหานคร : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
. ๒๕๕๒ .

หนังสือแปล

จอห์น เบาว์ริง , เซอร์. ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม (The Kingdom and People of Siam) . แปลโดย ชาญ

วิทย์ เกษตรศิริ . กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , ๒๕๔๗.

เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นิล . ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะชาวต่างประเทศ (Narrative of a Residence in Siam) .แปลโดย เรือเอกหญิง ลินจง สุวรรณโกติน . กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๒๕.

มาริโอ โคเซนซา. บันทึกรายวันของเทาชินด์ แฮร์ริส (The Complete Journal of Townsend Harris ,First American Consul and Minister to Japan . แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ . กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๑๕.

มัลคอล์ม สมิธ . หมอฝรั่งในวังสยาม . แปลโดย พิมาน แจ่มจรัส . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว , ๒๕๕๑.

วิลเลียม แอล บรัดเลย์ . สยามแต่ปางก่อน ๓๕ ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์ . แปลโดย ศรีเทพ กุสุมาและศรีลักษณ์ สง่าเมือง , พิมพ์ครั้งที่ ๒ .กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน , ๒๕๔๗ .

บทความจากหนังสือ

คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์ . บันทึกรายวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม (Journal of a Residence in Siam . แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราคักดี . ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๑ .กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๓๗ .

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ ปฐมวงศ์.” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนากิเชก เล่ม ๔. น.๑๗-๔๔. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ดี ปี บรัดเลย์ . “ จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม ” . แปลโดย ป่วน อินทวงศ์ ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๑ . กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา , ๒๕๐๘.

ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา . “ ตำนานวังหน้า ” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนากิเชก เล่ม ๔. น.๔๕-๑๗๕. กรุงเทพมหานคร : กอง

วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

“ตำนานวังเก่า” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับ
 กาญจนภิเษก เล่ม ๕. น.๓๒๕-๔๑๘. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและ
 ประวัติศาสตร์ ตาบทิพย์ จามรมาน . “ราชสกุล ณ อยุธยา และนามสกุลพระราชทาน
 .” ใน พระบรมราชจักรีวงศ์ .

น.๑๑๑-๑๔๐ . สำนักราชเลขาธิการ . ๒๕๕๒.

อเล็กซานเดอร์ อังรี มูโอดี . “การเดินทางสู่อินโดจีน ตอนประเทศสยาม (Travels in the
 Central Parts of Indo China (Siam) , Combodia and Laos.” แปลโดย
 ศกุนรัตน์ ธาราคักดี . ใน รวมเรื่องแปล
 หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๓ .กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร ,
 ๒๕๓๘

หนังสือต่างประเทศ

Dan Beach Bradley . Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley
 medical missionary in siam 1835-1873 Published by rev.dan f. Bradley
 printed in the multigraph department of pilgrim church,
 Cleveland. Ohio

เอกสารอื่นๆ

พระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึงเซอร์จอห์น เบาริ่ง
 ลงวันที่ ๔ เมษายน ค.ศ.๑๘๕๕

พระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึงเซอร์จอห์น เบาริ่ง
 ลงวันที่ ๑๖ เมษายน ค.ศ.๑๘๕๖

พระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึงเซอร์จอห์น เบาริ่ง
 ลงวันที่ ๑๖ มิถุนายน ค.ศ.๑๘๕๗

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอังกฤษ แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)
 จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอเมริกา แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)
 จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศฝรั่งเศส แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศเดนมาร์ก แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศเยอรมัน แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศโปรตุเกส แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศนิเชอแลนด์ แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศปรอยซิน แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

สานิตย์ เพชรกาฬ . “ บทบาทและพระบรมราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว .”

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๒๒ .

พิมพ์ที่ บริษัท จันทวนิชย์ ซีเคียวริตี้ พรินท์ติ้ง จำกัด

อาคารกองบุญมา ๖๙๙ ถนนสีลม กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐ โทร. (๐๖๒) ๖๓๕-๓๓๕๕

นายมารชัย กองบุญมา เป็นผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา

